

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI
UTGIVEN AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Arktis och Antarktis förr och nu:
 - Roald Amundsen
 - Fridtjof Nansen
 - Knud Rasmussen
 - Nordiskt arktiskt samarbete idag
- Nordiska rådets tillkomst
- Herning kunstmuseum
- Intervju med Erkki Tuomioja
- Bokessä om Harald Moltke

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

Årg. 88 • 2012 • Häfte 1

INNEHÅLL

Artiklar

Roald Amundsen: Forsker eller grobian? <i>Arnoldus Schytte Blix</i>	1
Fredstanken – Fridtjof Nansens forestillinger om krig og fred. <i>Carl Emil Vogt</i>	23
Fridtjof Nansen og norsk utenrikspolitikk. <i>Roald Berg</i>	29
Den unge Knud Rasmussen og Norden. <i>Knud Michelsen</i>	37
Nordiska rådets tillkomst. <i>Claes Wiklund</i>	47
Hedens hjerte – Herning Kunstmuseum. <i>Torben Weirup</i>	59
Islex – Ny nordisk onlineordbok. <i>Ylva Hellerud</i>	65
NT-Intervjun. Erkki Tuomioja: Globalisering och närområden bör stå högt på nordisk agenda. <i>Henrik Wilén</i>	69

* * *

För egen räkning och nordisk krönika

Det behövs ett internationellt avtal om det arktiska samarbetet. <i>Guy Lindström</i>	73
Krönika om nordiskt samarbete. <i>Anders Ljunggren</i>	79

* * *

Bokessä

Harald Moltke – Nordlysets maler. <i>Henrik Wivel</i>	83
---	----

* * *

Kring böcker och människor

Porträtt av filmskapare – Jan Troell och Bo Widerberg. <i>Astrid Söderbergh Widding</i>	87
Statsministrarnas besvärliga relation till massmedia. <i>Henrik Wilén</i>	90
Forsvarstale for en småstat. <i>Arne Hardis</i>	94
Då Finlands öde stod på spel. Väinö Tanners dagböcker 1943-44. <i>Henrik Helenius</i>	97
Rut Hillarp – Poet och erotiskt geni. <i>Anna Hedelius</i>	100
Näringslivsgigant som sadlade om – Percy Barneviks memoarer. <i>Bo Högländer</i>	102
Sammanfattning	105
Tiivistelmä	106

ARNOLDUS SCHYTTTE BLIX
 ROALD AMUNDSEN:
 FORSKER ELLER GROBIAN?

Roald Amundsens (1872-1928) liv og bedrifter er fremstilt i en rekke biografier, men det er oppdageren og eventyreren som blir tillagt mest vekt, mens vitenskapsmannen og forskeren tidvis underkjennes. Professor i arktisk biologi ved Universitetet i Tromsø, Arnoldus Schytte Blix, er kritisk til mye av det biografiske arbeidet som er gjort, og mener det er et åpent spørsmål om kontor-historikere og journalister har noen reell mulighet til fullt ut å forstå Roald Amundsens situasjon og reaksjoner.

Artikkelen er basert på et foredrag med en rekke illustrasjoner i Det Norske Videnskabs-Akademi, 17. november 2011.

Roald Amundsen

Da Nansen den 7. oktober 1910 la frem sitt kritiske syn på de islandske sagænes historiske pålitelighet i det da hetende Videnskabs-Selskabet i Christiania, resulterte det i den mest omfattende debatten i vårt akademis historie – med to ekstraordinære debattmøter. Dette skyldtes nok ikke bare at sagaforfatternes troverdighet sto på spill, men det som kanskje mer provoserte historikerne var at en utenforstående skiløper og zoolog kom og blandet seg i deres saker (Jølle, 2007).

Det er vel tvilsomt om jeg kan regne med en lignende oppmerksomhet, det foreligger en serie biografier om Roald Amundsen og hans menn, og en kan sakens spørre hvorfor jeg, en selfanger og zoolog, har påtatt meg oppgaven med å vurdere Amundsen og hans verk. Grunnen er nettopp at Amundsen-biografiene med utgangspunkt i Kåre Holts *Kappløpet* fra 1974, og forsterket av Bomann-Larsens *Roald Amundsen* fra 1995 og Kvams *Den tredje mann* fra 1997 alle har gitt et negativt og etter min mening svært ukorrekt bilde av Amundsen som en rekordjagende grobian som åt folk og hunder med hud og hår, mens Hansens *Amundsens betrodde mann* fra 2011 og Alexander Wistings *Roald Amundsen* også fra 2011, klart bygger på Bomann-Larsen, men er noe mer nøkterne.

Nu kan man selvfølgelig velge å ignorere hva disse herrer skriver, men boken til Bomann-Larsen har solgt utallige eksemplarer bare i Norge, og er oversatt til engelsk, tysk og russisk, og jeg har merket meg at det nye 3-binds verket *Norsk Polarhistorie* (Drivenes og Jølle, 2004), utnevner ham til vår fremste polarforfatter. Hans bok er også særs velskrevet – på mange måter et

banebrytende arbeid som andre i stor grad har bygget på, men den er tidvis en blanding av historie og roman, og med en mangel på konkrete referanser som får en naturvitenskapsmann til å grøsse. Det er også et åpent spørsmål om kontor-historikere og journalister har noen reell mulighet til fullt ut å forstå Roald Amundsens situasjon og reaksjoner.

Hvilke forutsetninger er det så jeg har til å vurdere Roald Amundsen som forsker og menneske og som biografene mangler? For det første er jeg som ham naturvitenskapsmann med polarområdene som spesialfelt, og jeg har deltatt i et tredvetalls ekspedisjoner i Arktis og Antarktis og har vært mannskap, forsker og ofte toktleder på 17 forskjellige fartøyer fra hvalfanger på skinnbåt i Alaska, og selfanger i 54 døgn sammen med 17 mann om bord på en trebåt, med slepelogg og kompass som eneste navigasjonshjelpemiddel, til jordomseiling i Antarktis med amerikansk militærfartøy med et mannskap på 150 mann og tokt med U-båt ”et sted i Barentshavet” under den kalde krigen. Og om man ser på teltet Fridtjof Nansen brukte som feltlaboratorium under ”Fram”-ferden (Nansen, 1897), så er det ikke så forskjellig fra det jeg brukte, da jeg studerte effekten av seismikk på lydnivået i isbjørnhi, lengst nord i Alaska, med elektronisk utstyr til en million kroner ved en temperatur ned mot minus 40 °C (Blix & Lentfer, 1992).

Målet er således ikke først og fremst å komme med mange nye funn, men å gi et annet perspektiv og andre tolkninger av gjeldende forestillinger. Jeg tror også jeg er den første som har samlet alle Roald Amundsens publikasjoner. Vi skal se hvordan han utviklet seg som forsker.

Roald Amundsen forteller at han allerede 8-9 år gammel kom over boken om Sir John Franklins ekspedisjon, og bestemte seg der og da for å bli polarforsker. Noen år senere ble han naturlig nok også inspirert av Nansens hjemkomst etter Grønlandskryssingen den 30. mai 1889 og gikk systematisk og målbevisst i gang med å forberede seg på en karriere som polarforsker. Han lærte seg først å gå langt på ski, og reiste så, som Nansen og Blix, uten sammenligning for øvrig, først på selfangst i Vesterisen, hvorpå han seilte i utenriksfart og fikk styrmannssertifikat.

Med dette i lommen fikk han hyre som styrmann om bord i ”Belgica”, som den 16. august 1897 seilte fra Antwerpen til Antarktis, og gjennomførte den første overvintringen noensinne i pakkisen i Antarktis (Amundsen, 2009). Formålet med ekspedisjonen var i korthet å studere forholdene ved den magnetiske Sydpol. Ekspedisjonen var håpløst ledet, det var alvorlige angrep av skjørbuk og depresjoner, men Roald Amundsen lærte en hel del om hvordan ting ikke skulle gjøres, og unnfanget ideen om å fastlegge den magnetiske Nordpol. Denne var omtrentlig lokalisert av Sir James Clark Ross i 1831, og det meget diskuterte spørsmålet var om den lå fast.

Han seilte så et års tid i utenriksfart og kommer til Grimsby i England hvor han får fatt på et komplett bibliotek om Nordvestpassasjen, som han sluker, og drar så til Hamburg til den berømte Georg von Neumayer for å lære om jordmagnetisme. Like før jul presenterte han så planen for en meget entusiastisk Fridtjof Nansen og dro til Tromsø, hvor han vinteren 1901 kjøpte ishavsskonerten "Gjøa" og dro, nu som skipper på egen båt, på et halvårs selfangsttokt i Barentshavet. Under dette toktet gjorde han også meget omfattende oseanografiske undersøkelser for Nansen, og resultatene av disse undersøkelsene ble behørig internasjonalt publisert (Nansen 1906). I november 1901 legger Amundsen så offisielt frem sin plan i Norsk Geografisk Selskap, og også denne ble behørig publisert (Amundsen 1901).

Han går derefter straks i gang med å skaffe seg de beste instrumenter som finnes og lærer seg å bruke dem med stor entusiasme. Han drar på feltarbeid med professor Axel Steen, vår den gang ledende ekspert på området, og reiser til det magnetiske observatoriet i Potsdam for å lære de praktiske sider av saken. Han møter den nylig hjemkomne Otto Sverdrup for å lære om hunder og sledeferder, han drar til England for å oppsøke alle gjenlevende fra leteaksjonene etter Franklin-ekspedisjonen for å lære mest mulig om forholdene i Nordvestpassasjen. Han drar flere turer tilbake til Potsdam for fortsatte studier og får skipperpapirer for utenriksfart, alt i løpet av en periode på under to år.

I følge Amundsens offisielle beretning (Amundsen, 1907) forlot endelig "Gjøa" Kristiania i all hemmelighet midt på natten mellom 16. og 17. juni 1903, for å unngå aggressive kreditorer, med syv mann om bord. Det er hevet over tvil at Amundsen var beleiret av kreditorer før avreisen, men den dramatiske versjonen han presenterer i sine memoarer (Amundsen, 1927) avviker til dels betydelig fra hva den aldrende Ristvedt, i en lite kjent publikasjon, senere fortalte: "Vi hadde ligget i Frognerkilen en måneds tid, for vi manglet penger, og kreditorene ville ikke slippe oss. Men den dagen (16. juni 1903) kom Fridtjof Nansen og hans frue ned på kaien. Han ropte til oss: 'Gjør dere klar til å reise, jeg overtar gjelden'. Da ble det liv om bord, vi jublet og hoppet alle sammen. Roald Amundsen var blitt helt grå i håret i de 30 dagene vi lå og ventet. Nå var allting glemt. Det ble ringt etter en taubåt, og midnatt i øsende regnvær slepte "Oscar" oss ut" (Ristvedt, 1955/56).

Niende september 1903 ankom de Kong William Land (Fig. 1) nær den antatte posisjonen for den magnetiske Nordpol og ankret opp etter en tidvis dramatisk seilas i det som fikk navnet "Gjøahavn" (Amundsen, 1903-1905). Her frøs de inne, bygget et magnetisk laboratorium, et astronomisk observatorium, og utførte over en periode på 19 måneder en serie målinger med et ti-talls kompliserte instrumenter som viste det magnetiske feltets retning, styrke og variasjon og de gjorde meteorologiske observasjoner tre ganger i

Figur 1. Kart over Nordvestpassasjen, med "Gjøa"s rute og angivelse av overvintringsstedene "Gjøahavn" og King Point, samt Amundsens rute fra King Point til Eagle City. Noe forenklet etter Amundsen (1907).

døgnnet, og etter to aborterte forsøk på å nå den magnetiske Nordpol, med dagtemperaturer på -53 grader og natttemperaturer så lavt som -61.7 grader, dro Amundsen sammen med Ristvedt på en 51 dagers sledetur (Ristvedt, 1942), nu med temperaturer rundt minus tredve, og bestemte den magnetiske polens posisjon til: 70°30' N; 95°30' W. Han viste derved at polen hadde flyttet seg nordover siden Ross' tid, en trend som senere er bekreftet.

Våren etter utførte Godfred Hansen og Ristvedt omfattende topografisk kartlegging av Kong William Land og den til da ukjente østkysten av Victoria Land, som fikk navnet Haakon VII's Kyst, en sledetur på 145 mil med en varighet av 86 døgn (Hansen, 1907).

Roald Amundsen var dessuten hele tiden svært opptatt av å lære mest mulig av de lokale eskimostammene og gjorde omfattende etnografiske studier av Netsilik-eskimoene, som var et stenalderfolk, og antagelig den eneste arktiske folkegruppen som ikke tidligere hadde vært i kontakt med hvite. Han skaffet seg en komplett samling på ca. 900 gjenstander av deres klær og redskaper (Taylor, 1974), som nu, i all hovedsak, er deponert ved Etnografisk Museum i Oslo (Arnesen, 1942). Han skrev dessuten en 70-siders detaljert avhandling om deres seder, skikker og teknikker i originalutgaven av sin bok *Nordvestpassagen* (Amundsen, 1907a). Og særlig kokken, Lindstrøm (Ekeberg, 2000), samlet et meget omfattende zoologisk og botanisk materiale for professor Collett og andre ved Universitetet i Kristiania, mens Helmer Hanssen drev intensiv jakt på ferskmat, under tiden med hjelp av Ristvedt (1933).

Den 13. august 1905 brøt de opp, og gjennomseilte den resterende del av Nordvestpassasjen, men ble stoppet av isen ved King Point på grensen mellom Canada og Alaska (Fig. 1) og måtte overvintre for tredje gang. Denne vintren fortsatte de med de meteorologiske og magnetiske observasjonene, som nu var overtatt av Wiik inntil han døde av sykdom på vårparten, mens Roald Amundsen spente på seg skiene og dro med hundespenn via Herchel Island og Fort Yukon, med temperaturer mellom -30 og -50 grader, til Eagle City i Alaska, hvor det var en telegrafstasjon, for å fortelle verden om erobringen av Nordvestpassasjen. En tur på totalt 260 mil.

Den 10. august kom de løs fra Herchel Island, og nådde Nome 31. august 1906.

Jeg håper jeg allerede nu har maktet å formidle at det er kolossale dimensjoner over det den lille gjengen på "Gjøa" utrettet under til dels ekstreme betingelser. Ved lesningen av Bomann-Larsens Amundsen-biografi kan man imidlertid få inntrykk av at livet om bord gikk i sus og dus med fyll og hor med eskimoer som fremtredende elementer. Særlig er det hedersmannen Helmer Hanssen som av den ellers noe kritiske Ristvedt omtales, sammen med Lund, som "de mest glimrende voksne mennesker jeg har vært sammen med" (Ristvedt, 1955), som får unngjelde og refereres til som en "upolert frispytter", hva nu det måtte bety.

La oss ta påstandene om fyll først: Det er ingenting i dagbøker eller beretninger, utenom noen få enkeltepisoder, og et par antydninger i dagbøkene fra Wiik og den samme Ristvedt, som tyder på tilfeller av fyll, og Bomann-Larsen selv refererer i annen sammenheng til "Amundsens måteholdstyranni". Dessuten tyder det forhold at alle i sine dagbøker fra alle ekspedisjonene gjør et spesielt nummer av de gangene Amundsen delte ut en dram som belønning for oppnådde resultater heller ikke på at alkohol var i alminnelig bruk.

Hva gjelder påstandene om hor med eskimoer er dokumentasjonen heller tynn, og i all hovedsak basert på ekstrapoleringer fra noen få bemerkninger i dagboken til Wiik. Det som derimot går igjen i dagbøker og beretninger er maleriske beskrivelser av eskimoenes ekstreme urenslighet og forekomsten av store lusepopulasjoner. Det er derfor forstemmende å lese hos Drivenes og Jølle (2004) i *Norsk Polarhistorie* at: "Mye tyder på at fristelsene ble for store" og hos Bomann-Larsen (1995) at: "Det er blitt hevdet at han (Roald Amundsen) i dag skal ha flere etterkommere i "Gjøahavn", begge steder uten noen som helst referanse. Det er derfor ikke godt å vite hva denne typen historieskrivning bygger på, men dykkeren Hans Vrålstad (1995) og senere eventyreren Jarle Andhøy (2008) på ulykkesskipet "Berserk" har uttalt at de har møtt folk i "Gjøahavn", som både ligner på, og hevder å være etterkommere av

Roald Amundsen. Sistnevnte får støtte av Bomann-Larsen på samme nettsted, hvor det også opplyses at Andhøy har tatt "DNA-prøver" av Amundsens angivelige etterkommere, men det er fortsatt, fire år senere, ukjent hva som kom ut av dette "forskningsprosjektet". Jeg har nettopp vært i "Gjøahavn" (nu: Gjøa Haven), men så ingen som lignet på Roald Amundsen. Det som derimot slår en er at en der ser en rekke personer med, for inuitter, uvanlig lang og kraftig (men rett) nese, et forhold Amundsen selv påpekte i sin beretning fra "Gjøa"-ferden (Amundsen 1907a) og derfor neppe kan være ansvarlig for. Men, uansett er denne typen *portrettgenetikk* noe seriøse forskere bør være forsiktig med. Det er da også påfallende at det er akkurat og bare i "Gjøahavn", som har hele sin identitet knyttet til Roald Amundsen, og nesten er alene om ikke å ha tatt et inuitisk navn, at Roald Amundsen skulle ha forplantet seg! Hvorfor ikke i Wainright, Teller, Nome, eller på Amerikabåten, superkjendis som han var? Kanskje det var fordi forholdene kort og godt var helt forskjellige fra California i 1968? Det er også påfallende at ingen synes å være etterkommer etter for eksempel Helmer Hanssen, som har testbare direkte etterkommere, og i følge Bomann-Larsen (1995) skulle være den mest frivole av dem alle.

Dessuten har jeg en observasjon som gjelder også for det følgende, og det er at man skal være meget tilbakeholdende med å ekstrapolere fra enkeltindividers enkeltuttalelser i dagbøker. Alle som har erfaring med lange og krevende ekspedisjoner vet nemlig at man under slike meget lett kan bli opprørt over enkeltepisoder og personer, og at dagbøker og til og med fortrolige brev da ofte fungerer som lynavledere og renovasjonsinstrumenter.

La oss nu se hva som kom ut av denne påstått "frivole" ekspedisjonen. Det internasjonalt publiserte resultat i biologi, paleontologi og geofysikk er til sammen på ikke mindre enn 600 trykte sider, pluss en rekke appendikser! (For fullstendig liste, se: Årbok 2011, Det Norske Videnskaps-Akademi.) Dessuten publiserte Norges Geografiske Opmåling kartet over Kong William Land, det ble tatt 300 kulturhistorisk viktige fotografier av forskjellige motiver (f. eks. Eek, 1998), og som ovenfor nevnt ble det samlet et unikt etnografisk materiale.

Roald Amundsen ble medlem av Videnskaps-Akademiet 22. mars 1907. Samme år fikk han Nansenprisen "for hans utmerkede undersøkelser av de magnetiske forhold omkring den magnetiske Nordpol og for hans gjennomførelse av Nordvestpassagen", som den første i Matematisk-Naturvitenskapelig Klasse.

Nu kan man selvfølgelig, for argumentets skyld, hevde at alt dette var humbug og del av Nansens nasjonsbyggingsprosjekt, men sannsynligheten er liten da andre medlemmer på den tiden var herrer som Birkeland, Bjerknes, Collett, Hjort, Mohn, Sars og mange andre, som ikke akkurat var henfalne til humbug. Det var nok snarere slik at dette var "state of the art"-forskning på den tiden.

Og man skal huske at tre år senere satte tre mann på Scotts ekspedisjon livet på spill for å skaffe ett pingvinegg til forskningsformål (Cherry-Garrard, 1922).

Det er også vel verd å merke seg at da Amundsen hadde holdt sitt foredrag om "Gjøa"-ekspedisjonen i Royal Geographical Society i London, den 11. februar 1907, sto britiske admiraler og andre notabiliteter i kø for å hylle ham, ikke så mye for gjennomseglingen av Nordvestpassasjen som for hans grunnleggende studier av jordmagnetismen (Amundsen, 1907b).

Men var Roald Amundsen forsker?

Ja, selvfølgelig! Men vi ser allerede konturene av at han er ved å avansere fra "hands on"-forsker til forskningsgruppeleder, hvor finansiering og strategisk tenkning og ekspedisjonsplanlegging får en stadig større plass. Amundsens hittil manglende renommé som forsker er nok også påvirket av at han aldri lot seg oppføre som medforfatter på publikasjonene fra sin gruppe, og vi kan bare undre oss på hvilken status han ville hatt som forsker i dag om han så hadde gjort. Det har nok også medvirket sterkt til hans svake stilling at Fridtjof Nansen i sin ellers sterkt rosende minnetale over ham uttalte, at: "Videnskapsmann var Amundsen ikke" (Nansen, 1929). Det Nansen skulle ha sagt var: "Like mye videnskapsmann som *meg* var han ikke".

29. april 1907 holdt Nansen foredrag i Royal Geographical Society i London om polarforskningens fremtids mål, og sa at hovedoppgaven måtte være grundig utforskning av Polhavet (Nansen, 1907).

Roald Amundsen grep straks tanken og spurte Nansen om å få benytte "Fram" til formålet. Han fikk etter en tid positivt svar, men det var med ett forbehold: Hjalmar Johansen skulle være med. Hvorfor det? Hjalmar Johansen hadde hatt problemer med å takle oppmerksomhetsvakuemet etter Fram-ferden, og da han flyttet til Tromsø og påbegynte sin karriere som kaptein i infanteriet begynte han å drikke og vedvarte med å banke opp sin konstant gravide kone i den grad at hun fikk skilsmisse i 1907 ved Kongelig Resolusjon. Dette oppsiktsvekkende forhold er underlig nok ikke tatt med av Kvam jr. i hans biografi, som er en periodisk romanbasert og panegyrisk hyllest av Johansen på bekostning av Amundsen (Kvam, 1997). Johansen er på dette tidspunkt tom for penger, leiligheten er utpantet, og han har i løpet av tre år bommet penger av Nansen ved en rekke anledninger til en samlet sum tilsvarende 400 000 2011-kroner. Han får på denne tiden "et tilbud han ikke kan si nei til" om å si opp sin stilling i Forsvaret. Hvem forteller alt dette: Johansens eget barnebarn (Johansen, 2009). Og det er dette Roald Amundsen får utlevert. Jeg kommer tilbake til resultatet.

Amundsen la først frem planen i Norsk Geografisk Selskap 10. november 1908 (Amundsen, 1909). Den gikk i korthet ut på å gå inn i Polhavet fra Beringstredet og følge den transpolare drift over Nordpolen med "Fram"

utstyrt for 5 år, og planen fikk panegyrisk tilslutning av Mohn og Nansen i samme møte.

I kjent stil tok Amundsen så kurs i oseanografi i Bergen hos Helland-Hansen, som ble hans fortrolige venn.

Men allerede 1. september 1909 hevdet Cook å ha vært på Nordpolen i april 1908, og en uke senere proklamerte Peary at han hadde vært der 6. april 1909.

Amundsen forsto øyeblikkelig at bøttebunnen ville gå ut av hans muligheter for finansiering av en kostbar Nordpolsekspedisjon, og endret øyeblikkelig plan: Han ville *først* ta Sydpolen, og bestilte allerede 9. september trekkhunder fra Grønland for levering i Norge, og 13. september 1909 annonserte Scott at han skulle til Sydpolen året etter. *Kappløpet var i gang!*

Det har vært hevdet til det kjedsommelige at det var uhederlig og sleipt av Amundsen å føre verden og Nansen bak lyset ved å holde endringen av planen hemmelig. Men hva kunne han gjøre? Så kort tid etter unionsoppløsningen er det vel rimelig sikkert at England hadde brukt all sin politiske makt på å hindre finansiering for Amundsens prosjekt, samtidig som engelske pund ville regne over Scotts nasjonale prestisjeprosjekt. I denne situasjonen er det også åpenbart at Nansen ville bli satt i en svært penibel situasjon, og hva gjelder hans egne planer om selv å ta Sydpolen, var vel det for en god livsløgn å regne?

Det er også ufattelig at ikke Nansen på egen hånd luktet luntet, med hauger av hunder som angivelig skulle fraktes rundt Kapp Horn til Beringstredet, i stedet for å kjøpes i Alaska, og byggingen av det store overvintringshuset i full åpenhet i Amundsens have, hvor notabiliteter kom og gikk. Det er også verdt å merke seg at Nansens gode venn og medarbeider, Helland-Hansen, var innviet i planen, uten, påstås det, å røpe noe for Nansen. Men kort fortalt: Amundsen hadde ikke noe annet valg enn å holde tett, hvis han skulle ha håp om å dra til Sydpolen.

Og som vi vet, stevnet han mot Syd med "Fram" full av bikkjer på en, som vanlig, heller underfinansiert ekspedisjon. Hele mannskapet sluttet entusiastisk opp om den endrede planen, og de kom frem til Hvalbukten i Rosshavet (Fig. 2) hvor de etablerte "Framheim". En overvintringsstasjon på isen 150 mil fra Sydpolen. Jeg skal ikke bruke tid hverken på livet i "Framheim" eller på den geniale gjennomføringen av turen til selve Sydpolen, som bør være rimelig kjent for alle, men to saker har krav på oppmerksomhet:

Den første er at det synes å ha blitt en etablert oppfatning at Sydpolsekspedisjonen var et uvitenskapelig rotterace med den ene hensikt å komme først til Sydpolen, mens Scott la vekt på vitenskapelige studier. Men, Roald Amundsen brukte først en måned på å samle oseanografiske data for Nansen fra 25 stasjoner rundt de Britiske øyer, før han dro sydover. Og mens

Figur 2. Kart av Rosshav sektoren av Antarktis med angivelse av Amundsens rute fra overvintringsbasen "Framheim" ved Hvalbukten til Sydpolen, med depot angivelser (rød strek), Shackletons rute (sort strek) og "Østpartiet"s rute i Kong Edward VII's Land (rød stiplet strek) (Amundsen, 1912).

Landpartiet var i Antarktis var “Fram” opptatt med meget originalt oseanografisk arbeid mellom Syd Amerika og Syd Afrika under ledelse av russeren Alex Kutschin (Schröer *et al.* 2011), og tilbakela ca. 8000 sjømil og tok 60 stasjoner med 891 vannprøver og 190 planktonprøver (Gjertsen, 2011; Nilsen, 2011). Resultatene av disse undersøkelsene ble publisert på norsk og engelsk av Helland-Hansen og Nansen (1912) kort etter.

Roald Amundsen gjorde selv meteorologiske observasjoner av trykk, temperatur, fuktighet, vind, skydekke, skytype, nedbør, sydlis og sol-halo, tre ganger i døgnet, gjennom hele “Framheim” perioden, og utførte til og med en serie observasjoner under Sydpolsturen. Alt dette ble senere publisert i endelig form av Henrik Mohn (Mohn, 1915; 1916).

Polpartiet gikk dessuten opp en helt ny trasé gjennom det Amundsen kalte Dronning Mauds Fjeldkjæder (Fig.2), og påviste derved en sammenheng mellom Syd Victoria Land og Kong Edward VII's Land, og at Ross-barrieren var en lukket bukt uten forbindelse med Weddelhavet. Hans “Østparti” under ledelse av løytnant Prestrud var også de første til å sette fot på Kong Edward VII's Land, hvor det ble innsamlet geologisk materiale, som viste at formasjonene i Kong Edward VII's Land og Syd Victoria Land inngår i samme fjellkjede. Disse funn ble internasjonalt publisert av Schetelig (1915).

Den andre saken som har krav på oppmerksomhet er eksklusjonen av Hjalmar Johansen fra Polpartiet. Den populære og nokså allment aksepterte versjonen er at Amundsen først startet mot polen med til sammen åtte mann, at de opplevde temperaturer ned mot minus 60 grader, at bikkjene begynte å dø og at da de snudde på 80 grader syd mistet Amundsen hodet og kjørte fra de andre i panikk. Hjalmar Johansen derimot ventet på Prestrud, som hadde forfrysninger, og reddet hans liv og dermed ekspedisjonens ære. Dessuten at Johansen dagen etter ble forbannet og forklarte Amundsen i alles nærvær hvilken dårlig leder han var, og som følge derav ble vraket fra Polpartiet, og sammen med Prestrud og Stubberud henvist til det såkalte “Østpartiet”, noe som skulle være sterkt medvirkende til at Johansen en tid etter hjemkomsten skjøt seg (*f. eks.* Kvam, 1997).

Følgende skjedde:

De startet hjemturen fra 80 gradersdepotet den 14. september, etter et godt måltid og kjørte 27 km og teltet. Prestrud med forfrysninger. Dagen etter går Prestruds hundespann i oppløsning, og han snørekjører med Johansen, som Amundsen gjør det med Wisting. Hanssen og Stubberud har nu fått forfrysninger. De kjørte 57 km, ligger så i telt, har primus og godt med mat, men det er kaldt. Neste dag (16. september) har de som mål å nå hjem til “Framheim”. Amundsen kjører med Wisting, Johansen har fått ansvaret for Prestrud, de øvrige med hvert sitt hundespann. Det er godt føre (i alle fall de første 45

km), solskinn og ”bare” minus 40 grader. Hanssen, Wisting (og Amundsen) er fremme uten problemer ved 1600-tiden. Bjaaland og Stubberud hadde noen problemer med hundene, men kom frem ved 1800-tiden. Johansen med Prestrud ble etter hvert liggende efter, og Johansen fikk da den idé at han skulle etterlate den frostskaadde Prestrud på ski, og kjøre det han orket (med sine medtatte hunder) for å ta igjen de andre. Eller som Bjaaland skrev i sin dagbok: ”Johansen hadde vore uviren nok til at kjøyre ifraa han”. Han greide å ta igjen Hassel ca. 30 km fra ”Framheim” og ville at de sammen skulle vente på Prestrud. Hassel, som nu også hadde forfrysninger, syntes ikke det var noen god idé, gav Johansen ekspedisjonens telt, kjørte videre og var fremme like efter Bjaaland og Stubberud ved 1830-tiden. Alle unntatt Johansen og Prestrud var således fremme i ganske god behold innenfor en periode av to og en halv time. Johansen derimot, som hadde valgt å presse sine utslitte og forkomne hunder maksimalt i mange timer for å innhente de andre, og hadde efterlatt Prestrud med sine forfrosne føtter på ski, satt på sleden og ventet på Prestrud i 2 timer før de kjørte videre sammen og ankom ”Framheim” litt over midnatt. ”Prestrud var ynkjeleg frosen og full av gnagsaar paa beini”, skriver Bjaaland i sin dagbok. Og det var nok utvilsomt riktig, men de var langt fra utsultet eller avmagret. De hadde vært ute i 8 dager og hadde hatt rimelig god ernæring inntil dagen før, de hadde hunder, telt og sovepose og kjeks og hundepemmikan til mat, men Johansen valgte å fortsette helt frem samme dag. Det har vært gjort et kjempepoeng av at Johansen denne kvelden reddet livet til Prestrud, og det kan vel hende, men om man sammenligner deres situasjon med de forholdene Scott og hans menn opplevde og overlevet i lang tid på tilbaketuren fra Polen i 1912 (Huxley, 1913, Zapffe, 1967) kan det vel hende at en overnatting i teltet hadde vært det riktige, om mindre heroisk.

Det kommer antagelig til å bli diskutert til tidenes sene kveld om Amundsen fikk (helt plutselig) panikk og mistet hodet denne dagen, om Johansen mistet hodet og slet ut sine hunder i et lite gjennomtenkt forsøk på å ta igjen de andre, med den følge at han utsatte seg selv og Prestrud for unødig fare. Eller om Amundsen så bort fra at en så erfaren person som Johansen skulle være i alvorlig fare, særlig når alle de andre kom inn i løpet av to og en halv time, og at han regnet med at hver i sær hadde evnen til å ta vare på seg selv, også denne siste dagen. Det er også diskutabelt hva en venting og ”kjøring i samlet tropp”, som mange synes å mene ville vært riktig (*f. eks.* Kvam, 1997), ville medført utover invalidiserende forfrysninger, som ville satt hele prosjektet i fare. Det er i alle fall min mening at Amundsen var reelt *forundret* da han neste morgen ved frokostbordet spurte ”om grunnen til deres lange uteblivelse”. Dette førte som kjent til at Johansen eksploderte, og i alles nærvær erklærte Amundsen uegnet

som leder av ekspedisjonen, og som Bjaaland skriver i sin dagbok: ” ytra ord som han helst burde havt usagt”(Amundsen, 1912; Amundsen, 2010; Bjaaland, 2011; Hassel, 2011; Johansen, 2011; Prestrud, 2011; Schröer *et al.*, 2011).

Det har også vært hevdet av mange at da dette førte til at Johansen ble ekskludert fra Polpartiet og sammen med Stubberud underlagt løytnant Prestrud på det såkalte ”Østpartiet”, var dette en ren hevn fra Amundsens side. Men det var ikke Amundsen som ekskluderte Johansen. *Johansen ekskluderte seg selv!* Før denne episoden er det nemlig helt klart at Amundsen behandlet Johansen som en uoffisiell nestkommanderende, og det var neppe tilfeldig at Johansen fikk ansvaret for Prestrud etter at sistnevntes hundespann var gått i oppløsning. Det er også åpenbart at Johansen hadde vært selvskreven til Polpartiet, om han ikke hadde gjort opprør. Hadde han ikke etterpå alene stått fast på sitt, er det til og med ganske sannsynlig at Amundsen, som så ofte før og etter, hadde latt nåde gå for rett. Men Johansens handling var etter tidens standard et klassisk myttereri, og like lite som man på en seilskute i en stormnatt kunne tillate mannskapet å sette seg ned og diskutere HMS-aspektene av saken, når kapteinen beordret matrosene til topps for å reve seil, like lite kunne Amundsen ta med en angerfri mytterist, som kunne si: ”Det er ikke slik Nansen ville ha gjort det” når ordrene ble gitt. Til sammenligning trakk den vennsæle Shackleton sin pistol og truet med å skyte en deltager som ikke ville følge ordre på begge sine ekspedisjoner (Marshall, 1908). Amundsen hadde ikke noe valg!

Vel hjemkommet og behørig hedret med Sydpolsmedaljen, gjenopptok Amundsen sin gruppelederfunksjon og holdt haugevis med foredrag i England og USA i 1912 og 1913 for å reise penger til sin Nordpol-ekspedisjon, og han forteller meget malerisk og underholdende om disse lidelser i den anledning i innledningen til sin bok *Nordostpassagen* (Amundsen, 1921).

Da ”Fram” etter et lengere opphold i Syd Amerika kom tilbake til Norge 16. juli 1914 ble det klart at båten var kondemnerbar, og like etter brøt første verdenskrig ut og stoppet videre planlegging for en tid. Men, Amundsen spekulerte i shipping og tjente utrolig nok ca. en million 1916-kroner, som han benyttet til å sanere gjeld og bygge et nytt flott skip, som fikk navnet ”Maud”, for å gjenoppta prosjekt ”Nordpolen”.

For den vitenskapelige planleggingen ble det sammenkalt flere, hva vi i dag ville kalle ”workshops”, og den vitenskapelige begrunnelsen for ekspedisjonen ble publisert internasjonalt (Anonym, 1920). Planen var opprinnelig, som man vil huske, å gå inn i Polhavet fra Beringstredet, men det ble nu i stedet bestemt å gjøre som Nansen og gå Nordøstpassasjen. ”Maud” forlot Oslo 24. juni og Vardø 18. juli 1918, men ble stoppet av isen like øst for Kapp Tsjeluskin, hvor de den 18. september etablerte sin ”Maudheim” (Fig. 3).

Figur 3. Kart over Nordøstpassasjen, med "Maud"s rute og overvintringsstedene ved Kapp Tsjeljuskin ("Maudheim") og Ajon Island utenfor Kolyma munningen, samt Nome i Alaska ("Maud"- I, 1918-1920) (Modifisert fra Dahl og Lunde, 1976).

Med på ferden var nu Amundsens nye funn, den senere berømte professor og direktør for Norsk Polarinstitutt, Harald U. Sverdrup, som ledet de vitenskapelige undersøkelsene, ettersom Amundsen mer og mer går over i en forskningsdirektørrolle. Og som på "Gjøa"-ferden gjorde de astronomiske, meteorologiske og magnetiske observasjoner, samlet geologiske prøver, gjorde tidevanntmålinger, tok en rekke bilder, og skjøt 41 isbjørner i løpet av vinteren (Amundsen, 1921).

De kom løs fra isen 11. september 1919, men ble på nytt stoppet av isen ved Ajon Island (Fig. 3) bare et par uker senere, og må overvintre på nytt, uten å ha kommet i posisjon for en transpolar drift. De fortsatte med en god del registreringer, men Sverdrup dro nu på en seks måneders reise inn i landet for å studere tsjuktsjernes seder og skikker, og samlet i tillegg en rekke bruksgjenstander fra deres leveområde i Tsjukotka, lengst øst i Sibir. Resultatene fra disse studiene er publisert i en egen bok (Sverdrup, 1921).

Og mens Amundsen selv overtar som kokk, sender han Helmer Hanssen og Oscar Wisting like før jul på en ufattelig sledetur via Øst Kapp til Anadyr hvor det er en telegrafstasjon, for å opprette kontakt med omverden. Turen som var på til sammen 4000 km og tok 195 dager, er beskrevet av Helmer Hanssen i en egen bok (Hanssen, 1921).

Men så endelig kommer de løs 8. juli og når Nome i Alaska 27. juli 1920,

etter å ha fullført gjennomseglingen av Nordøstpassasjen, med Helmer Hanssen som kaptein. Da løser Amundsen mannskapet fra sine kontrakter, og Helmer Hanssen, Rønne og Sundbeck mønstrer av og reiser tilbake til Norge, mens Amundsen og resten av mannskapet drar inn i Polhavet på nytt. Dette var den enerådende historien frem til Bomann-Larsen (1995) skrev at Helmer Hanssen fikk *sparken* som kaptein, og ble sendt hjem i vanære på konsulatets bekostning. Beviset for dette skal finnes i et brev fra Amundsen til broren Leon. Og Susan Barr (2011) finner det på dette grunnlag passende å besudle Helmer Hanssens navn med dette i hans offisielle biografi i *Norsk Biografisk Leksikon*.

Det er overveldende dokumentasjon på at Helmer Hanssen var en fremragende sjømann og han synes, med ett unntak som jeg kommer tilbake til, å ha vært svært godt likt av alle. Han er også den eneste som kontinuerlig omtales med fornavn av alle i dagbøkene fra alle ekspedisjonene han var med på, inklusive i Amundsens, med unntak av de siste dagene av "Maud"-ekspedisjonen. Men om bord på "Maud" er Helmer Hanssen i en håpløs situasjon: Han har tittel av kaptein som en påskjønnelse for sine store fortjenester for Amundsen, men er i realiteten styrmann på et skip som ligger innfrosset i to år med en utålmodig og sterkt karismatisk kaptein Amundsen som suveren "Chef". Alle som har erfaring med ledelse vil forstå at denne konstellasjonen tidvis må føre til konflikter mellom ekspedisjonsleder og skipper, og alle som har vært på tokt – selv de som fortøner seg som vellykket – vet at enhver misnøye går utover nestkommanderende, mens Chefen, til sjøs er og må være "hellig" og hevet over dagens trivialiteter.

Det er også et faktum at Amundsen den 27. juni 1920 skriver i sin dagbok: "Den 25. juni sa jei ve middasbore til guttene, at jei i Nome ga dem fri til å jøre, va di ville – enten di vil gå me utijen eller di vil gå ilann. Juridisk set, har jei jo ret til å behålle dem, men moralsk ikke, å da jei holler den sist nevnte retning fant jei de rettest å si dem de. Di har jo nå vært ute 2 a di 3 å 4 bereinete år, å ær de da muli å tenke at di kan rygge tilbake får 5 nye. *Hanssen svarte åsså straks at han da ønsket å gå fra i Nome. Han har ikke følt sei vel, er tret å sliten, så jei fårstår ham så gått.* Rønne vil jo åsså kåmme til å reise jem. Han er nå får gammel. Andre har ennå ikke melt sei..."

Allerede året før, 26. september 1919, hadde Amundsen skrevet i sin dagbok: "Har idag gitt Rønne å Tønnesen avsked å meddelt deromm, at di skall få reise hjem over Nishni Kolymisk såsnart isen legger sei. Rønne er en åppvigler såmm gjør vont bak ens rygg". Tønnesen hadde allerede forlatt ekspedisjonen før ankomsten til Nome, og selv om Martin Rønne senere ble tatt til nåde, var det neppe hverken noen overraskelse eller det helt store tap at han skulle gå fra borde. Med Oscar Wisting om bord var nok også Helmer Hanssen, Amundsens beste støttespiller gjennom 18 år, godt mulig å erstatte. Det var derfor ikke før

4. juli (1920) da den mer uerstattelige maskinist Knut Sundbeck velger å følge sin gode venn Rønne på land at Amundsen blir virkelig oppbragt og skriver i sin dagbok: "S(und)beck har åpsakt sin plass. "Han lenkter jem"! Desertør er han". Og mens han tidligere hadde instruert sin bror og forretningsfører om at Hanssen og Rønne skal få hjemreisen betalt – noe som ved avmønstring før kontrakttidens utløp den gang slett ikke var selvsagt – er Amundsen nu så oppbragt at han nekter å betale for noen av dem.

I følge Bomann-Larsen (1995), følger han opp med følgende i et fortrolig brev til sin bror: "Jei har i lang tid hat grunn til misfornøielse me H. Han har ikke åpført sei bra. Har blåst i mine fårårdninger å tit å åfte jitt ufårskammete svar i alles påhør". Men han innrømmer systemsvikten: "*Jei jore en gråv feil, både mot ham å mei sell, da jei jore ham til sjipper hær åmbor*". Og til slutt i brevet: "(HH) *Har jort sei utilvens me samtlie åmbor å må vike plassen, skal vi få fredelie tilstanne*". Dette siste er oppsiktsvekkende, da Amundsen aldri tidligere i sin dagbok har kritisert Helmer Hanssen, og til alt overmål hadde Helmer Hanssen vært fraværende fra "Maud" i ikke mindre enn 195 dager på sledeturen sammen med Oscar Wisting, som bare har godt å si om ham like forut for ankomsten til Nome. Det er heller ingen andre, med det nevnte unntak, som så vidt jeg vet har noe negativt å si om Helmer Hanssen. Harald Sverdrup som var vitenskapelig leder av ekspedisjonen, sier tvert imot at: "*Og spør noen mig om hva jeg anser for å være det mest verdifulle av det vi opnådde, så hender det at jeg svarer: 'At vi skiltes som venner for livet'*". (Sverdrup, 1935). Unntaket er Tønnesen, som til gjengjeld hadde åpenbare tilpasningsvansker, var på kant med alle, ble oppsagt, og forlot ekspedisjonen over land allerede andre vinteren. Han skal igjen i følge Bomann-Larsen (1995) ha gitt "norske myndigheter i New York" følgende opplysning, som ble formidlet telegrafisk "hjem til Norge": "Forholdet mandskapet ikke godt alle liker Amundsen derimot ikke Helmer Hanssen". Men allerede 2. oktober 1919 skriver Amundsen i dagboken om uakseptabel oppførsel av Tønnesen mot Helmer Hanssen, som hadde bebreidet Tønnesen for dårlig oppførsel mot Roald Amundsen, og uansett er det vel tvilsomt å bruke en ubalansert og ekskludert ekspedisjonsdeltager som eneste sannhetsvitne hva gjelder ledelsens kvaliteter?

Saken er vel heller helt enkelt den at Helmer Hanssen nettopp hadde gjennomført tidenes største sledeferd, at han ikke hadde sett kone og barn på år og dag, var redd for å miste en fast jobb i tollvesenet og var "*fed up*" med å være nestkommanderende "kaptein" på et tokt som ikke hadde gått etter planen, og som hadde til utsikt å kunne vare i ytterligere fem år. Så da han fikk sjansen den 25. juni 1920 er jeg overbevist om at *han helt enkelt sa opp!* Dette støttes også av uttalelser av Helmer Hanssens barnebarn om konflikter

med Amundsen omkring skipperansvaret, som er referert i avisen *iTromsø* (24.09.11 & 17.12.11). At Roald Amundsen, på lite rasjonelt vis forsøkte å bortforklare dette i et fortrolig brev til sin bror, og senere i et brev til Gjøa-veteranen Ristvedt (Bomann-Larsen, 1995), tjener ham ikke til ære, men forandrer ikke rammebetingelsene.

Uansett, "Maud" forlot Nome etter bare et par ukers opphold i august 1920 og seilte nordover, nu med Amundsen, Sverdrup, Wisting og russeren Olonkin som mannskap i et nytt forsøk på å komme i drift i polisen. Men, uflaks igjen. De møtte ekstreme isforhold og går bom fast like etter å ha passert Beringstredet. Denne vinteren var i følge Amundsen en total fiasko, og omtales av Sverdrup på en halv side i hans bok om "Maud"-ekspedisjonen (Sverdrup, 1926a), mens Amundsen, som var kokk, ikke omtaler den i det hele tatt.

Mens Amundsen og Olonkin passet butikken dro Sverdrup, som nu snakket tsjuksjisk, sammen med Wisting, på en omfattende etnografisk forskningsferd på Tsjuktsjerhalvøen, som Sverdrup har beskrevet i en egen bok (Sverdrup, 1926b).

I løpet av vinteren hadde "Maud" fått en del skader og det ble besluttet å gå til Seattle for reparasjoner. Vinteren 1921-1922 lå derfor "Maud" i Seattle, mens Roald Amundsen var hjemme for å ordne økonomien. Men i mai 1922 kom han tilbake til Seattle med planer om å fly med et nyinnkjøpt Junkerfly fra Alaska til Svalbard, og i tillegg hadde han kjøpt et mindre Curtisfly til å ha om bord i "Maud".

Amundsen forlot "Maud" i nærheten av Kotzebue og dro til Wainright i Alaska, for sammen med Omdahl å forsøke å fly til Cape Columbia på Ellesmere Island hvor Godfred Hansen fra "Gjøa"-ferden hadde lagt ut et stort depot (Hansen, 1921), og derfra til Svalbard. Dette var et heller håpløst foretak, og flyet krasjet nesten før de kom i gang, og innledet en periode med økonomisk unntakstilstand, av uvanlige dimensjoner selv til Roald Amundsen å være.

"Maud" derimot går nordover, nu med Oscar Wisting som skipper (Wisting, 1930, 1937) og fryser inne like øst for Wrangel Island (Fig. 3) 8. august 1922, og neste vår begynte de å fly med Odd Dahl (Dahl, 1981) som pilot og Wisting som observatør, og krasjet spektakulært og endelig etter få forsøk. Men de var de første til å ta av og lande med fly fra polisen, og innledet dermed en ny æra i polarforskningen. "Maud" oppholdt seg dessuten etter hvert i et strøk hvor ingen observasjoner fantes, og fungerte som et drivende observatorium hvor alle rutiner, som alltid, gikk som normalt, selv ved minus 40 grader, i over 2 år.

Ved nyttårstider 1923-24 hadde de driftet til de Ny-Sibirske øer (Fig. 4), lovende nok langs nesten samme trasé som "Janette", hvis rester driftet tvers

Figur 4. "Maud"s rute fra Seattle via Nome, Wrangel Island og de Nysibirske øyer tilbake til Seattle ("Maud"-II, 1922- 1925), med angivelse av driften av "Janette" og deler av "Fram"s rute i 1893. (Modifisert fra Sverdrup, 1926a). Den mislykkete overvintringen (1920-1921) som skjedde like Nord for Beringstredet er ikke angitt. Vinteren 1921-1922 lå "Maud" i Seattle for reparasjoner.

over Polhavet (Mohn, 1885). De var heller ikke langt fra der "Fram" kom inn i isen, men den 17. februar 1924 springer bomben: Det kommer telegram fra Amundsen om å gå snarest mulig til San Francisco, grunnet katastrofal økonomi. De så gjorde, men frøs fast allerede utenfor Kolymadeltaet (Fig. 4) og måtte overvintre på nytt. De kom endelig løs fra isen sist i juli 1925 og seilte den store båten via Nome til Seattle, i storm og vedvarende drittvær, med et mannskap på bare 4 mann, hvorav bare Wisting var sjømann (!). I Seattle ble "Maud" øyeblikkelig tatt i arrest, solgt på tvangsauksjon til Hudson Bay Company for 40.000 \$ i desember 1925, og brukt som varehus og telegrafstasjon i Cambridge Bay, nord i Canada, i et par år før hun sank og fortsatt ligger som et sørgelig vrak (Delgado, 1997).

"Det er ikke for mye sagt at" Maud"-ekspedisjonen, med sine fire gjenværende medlemmer, er gått i oppløsning", og "Jo flere brikker som kommer på plass, jo mer fortøner ferden med "Maud" seg som en drømmers verk, som en skute sjøsatt på illusjoner.", skriver Bomann-Larsen (1995), basert på en lang rekke kjærlighetsbrev fra Roald Amundsen, som han siterer fra *ad nauseam*.

La oss nu se hva denne oppløste drømmereisen avstedkom av vitenskapelig produkt: Fire bøker (Amundsen, 1921; Hanssen, 1921; Sverdrup, 1921, 1926

a,b), 2000 trykte sider med 40 appendikser om geofysikk og oseanografi i 5 store bind og 25 enkeltpublikasjoner om geofysikk og oseanografi. (For fullstendig liste, se: Årbok 2011, Det Norske Videnskaps-Akademi.)

Var Roald Amundsen en forsker?

Ja, så avgjort! Men det er urettferdig at han ideligen blir sammenlignet med Fridtjof Nansen, og ikke med en av oss!

Var Roald Amundsen en grobian?

Jeg hadde for mange år siden den utsøkte glede å ha besøk av forfatterinnen Doris Lessing. Meget overraskende for meg ble det dessuten snart klart at hun var svært interessert i polarhistorie, og kort tid etter sendte hun meg en av sine bøker, en må jeg innrømme, for meg totalt ukjent, science fiction-roman, kalt *The making of the representative for planet 8* (Lessing, 1982). Denne inneholder (overraskende nok) et Afterword på 22 sider, hvor hun på genialt vis analyserer kappløpet mot Sydpolen, og har som bærende element at "The actions of the past cannot be understood without understanding the atmosphere of the times".

Og hvor rett har hun ikke! Skal man kunne forstå Roald Amundsen, hans lederstil, hans kontrakter, hans forhold til kvinner og folk for øvrig, og til hunder, er det minst to ting man må forstå: Den ene er, "the atmosphere of the time". Dette var en tid da ord som plikt, ære og disiplin inngikk i dagligtalen og i folks bevissthet, mens ingen snakket om HMS, avspasering eller pappa-permisjon. Det var tider da det, her i Europa, ble avertert med guidet jakt på aborigines i Australia.

Den andre tingen er en mer tidløs egenskap, som Amundsen hadde, og som ofte skapte problemer flere veier: *Han var fanatisk lojal mot dem som tjente ham lojalt, og kompromissløs mot dem han mente sviktet.*

Dette kom for eksempel meget klart til uttrykk da Gunnar Knudsens regjering stilte seg avventende likegyldig til de løfter om stillinger, forfremmelser og dekorasjoner til deltagerne i Sydpol-ferden, som statsminister Bratli hadde gitt. Amundsen ble da ganske rabiatt og truet med å kansellere hele Nordpolsekspedisjonen. Noe som fikk Nansen, som ikke kunne skjønne at slikt småtteri (som å holde ord) skulle kunne true (den for han) store sak, til å bli passelig forbannet (Bomann-Larsen, 1995).

Men, de som skjønnte denne koden fikk et nesten religiøst forhold til Amundsen: "Jeg var så glad i ham at om han hadde bedt mig kaste mig over bord, så hadde jeg gjort det", sa Wisting til Fritz Zapffe (1935). Og Ludvig Hansen, en anonym deltager på "Fram"-ferden til Antarktis, observerte at: "Skulde det hende at man en eller annen gang kunde få et misbilligende blick, da føltes det verre enn fengselsstraff" (Zapffe, 1935). "Disiplinen var instinktiv. Ingen engang tenkte på å opptre familiært overfor Amundsen" – men han fjernet bikkjemøkk når det trengtes, som alle andre, skriver Helmer Hanssen (Hanssen, 1941a).

Roald Amundsen var åpenbart også en mester i å delegere under ansvar, og fikk hver mann til å føle seg av avgjørende betydning. Det er ellers ingen forklaring på at noen reiser 400 mil gjennom polarnatten for å sende et telegram om at alt er vel. Og Helmer Hanssen hadde ikke behovet å gi Amundsen sin panegyriske hyllest i avslutningen av sin memoarbok – men han gjorde akkurat det (Hanssen, 1941a,b). Det samme gjør Stubberud, som ble ekskludert fra Polpartiet (Stubberud, 2011), og Olonkin (1957), som i siste øyeblikk ble ekskludert fra turen med luftskipet “Norge”. Og Bjaaland skriver i dagboken om bord i “Fram” at ”Kjem sjefen i eins nærhet er det som ein elektrisk straum fer i meg og eg vert varm og god i hjarta” (Bjaaland, 2011). Bjaaland blir etter hvert litt sutrete og kritisk i sin dagbok, men ender ikke desto mindre opp med å låne et større, og neppe tilbakebetalt, beløp av Amundsen til sin skifabrikk i Morgedal. Hassel som hadde vært med Otto Sverdrup på den annen “Fram”-ferd, og var mindre mottagelig for Amundsens karismatikk, var relativt kritisk i dagboken fra Sydpolen, men holdt kontakten med Roald Amundsen bokstavelig talt livet ut, og døde under et av mange besøk hjemme hos Amundsen. Og Harald Sverdrup, som etter hvert ikke var noen hvem som helst (Devik, 1959), har malt et rørende positivt bilde av ham i sin minnetale i Det Norske Videnskaps-Akademi (Sverdrup, 1929). Men den mest penetrerende analysen av fenomenet Roald Amundsen er kanskje gitt av tindebestigeren Peter Wessel Zapffe (1977).

Jeg avslutter min fortelling ved avslutningen av “Maud”-ferden, få år før Roald Amundsens bortgang, av to årsaker. For det første fordi “Maud”-ferden, om man ser bort fra de geografiske oppdagelsene han gjorde under den transpolare flukten med luftskipet “Norge” (Skattum, 1929), representerer slutten på hans forsker-karriere, og for det andre fordi han under “Maud”-ferden kom opp i så dramatiske økonomiske problemer at det formørket hans sinn og på mange måter forandret hans personlighet. Han sier om dette i sin memoarbok: ”For dette feilgrep hadde jeg fortjent den straff å gå konkurs, men det er sikkert at jeg ikke hadde fortjent mine landsmenns hån og utaknemlighet” (Amundsen, 1927), som han på den tiden mottok i rikt monn.

Hvordan kan så en høvding som Roald Amundsen ha fått det rykte han er ved å få hos mange?

Noen skal selge bøker, men best ble det vel sagt av den svenske skalden Tegnér (1843):

*Hans fel du minns, hans dygder du förgäter,
och med ditt mått av dvärg du jättens lemmar mäter.*

Kilder

- Amundsen R (1901) En paatænkt Undersøkelserreise til den magnetiske Nordpol. Det Norske Geografiske Selskabs Aarboeg XII. 1900-1901. Aschehoug, Kristiania, pp. 167-176.
- Amundsen R (1903-1905) Dagbøker fra Gjøa-ferden. Håndskriftsamlingen, Nasjonalbiblioteket, Oslo.
- Amundsen R (1907a) *Nordvestpassagen*. Aschehoug, Kristiania.
- Amundsen R (1907b) To the North Magnetic Pole and through the North-West Passage. The Geographical Journal. 29 (5). 485-513.
- Amundsen R (1909). Plan for en polarfærd 1910-1917. Det Norske Geografiske Selskabs Aarboeg XX. 1908-1909. Aschehoug, Kristiania. pp. 55-75.
- Amundsen R (1912) *Sydpolen*. I-II. Jacob Dybwads Forlag, Kristiania.
- Amundsen R (1917-1921). Dagbøker fra Maud-ekspedisjonen. Håndskriftsamlingen, Nasjonalbiblioteket, Oslo.
- Amundsen R (1921) *Nordostpassagen*. Gyldendal, Kristiania.
- Amundsen R (1927) *Mitt Liv som Polarforsker*. Gyldendal, Oslo.
- Amundsen R (2009) Dagbok fra Belgicaekspedisjonen 1897-99. Frammuseet, Oslo.
- Amundsen R (2010) Dagbok fra Sydpolekspedisjonen 1910-12. Frammuseet, Oslo.
- Andhøy J (2008) Jeg er Roald Amundsens barnebarn. <http://www.kjendis.no/2008/12/18/558832.html>.
- Anonym (1920) Various papers on the projected co-operation with Roald Amundsen's North Polar Expedition. 1 – Hesselberg T: On the projected co-operation with Roald Amundsen's North Polar Expedition; 2 – The Norwegian Geophysical Commission: Geophysical investigations in the arctic regions in co-operation with Roald Amundsen's expedition; 3 – Krogness O: The importance of obtaining magnetic registrations from a comparatively close net of stations in the polar regions. Geofysiske publikasjoner. Vol. I (No. 4). 1-18.
- Arnesen O (1942) Roald Amundsens innsats som etnograf. Polarårboken 1942. Gyldendal, Oslo. pp 91-98.
- Barr S. (2011) Roald Amundsen. Norsk Biografisk Leksikon.
- Bjaaland O (2011) Dagbok fra Sydpolekspedisjonen 1910-12. Frammuseet, Oslo.
- Blix AS & Lentfer JW (1992) Noise and vibration levels in artificial polar bear dens as related to selected petroleum exploration and development activities. Arctic 45: 20-24.
- Bomann-Larsen T (1995) *Roald Amundsen*. Cappelen, Oslo.
- Cherry-Garrard A (1922) *The Worst Journey in the World*. Constable, London.
- Dahl O (1981) *Trollmann og rundbrenner*. Gyldendal, Oslo.
- Dahl O og Lunde R (1976) *Odd Dahl og Maudferden*. Chr. Schibsteds Forlag, Oslo.
- Delgado JP (1997) Made for the Ice. A report on the Wreck of the Hudson's Bay Company Ship Baymaud, ex-Polariskibet Maud. Vancouver Maritime Museum, Vancouver.
- Devik O (1959) Minnetale over Professor Harald U. Sverdrup. Årbok Det Norske Videnskabs-Akademi i Oslo 1958. pp 49-73.
- Drivenes E-A og Jølle HD (Red.) (2004) *Norsk Polarhistorie*. 1-Ekspedisjonene, og 2-Vitenskapene. Gyldendal, Oslo.
- Eek, AC (1998) The Roald Amundsen photographs of the Netsilik people, 1903-05. In: King JCH and Lidchi H (Eds.) *Imaging the Arctic*. Univ. Wash. Press, Seattle. pp. 106-116.
- Ekeberg JO (2000) *Et Liv i Isen*. (Lindstrøm) Kagge Forlag, Oslo.
- Gjertsen HF (2011) Dagbok fra Sydpolekspedisjonen 1910-12. Frammuseet, Oslo.
- Hansen G (1907) Mod Kong Haakon VII's Land. I: Amundsen R, *Nordvestpassagen*, Aschehoug, Kristiania. pp. 455-507.
- Hansen G (1921) Den tredje Thuleekspedition. Norges Depotekspedition til Roald Amundsen. I: Amundsen R, *Nordostpassagen*. Gyldendal, Kristiania. pp. 439-462.
- Hansen JI (2011) *Amundsens Betrodde Mann* (Wisting). Schibsted, Oslo.

- Hanssen H (1921) Et halvt aars slædetur for at faa sendt et telegram. I: Amundsen R, *Nordostpassagen*. pp. 398-420.
- Hanssen H (1941a) *Gjennem Isbaksen*. Aschehoug & Co, Oslo.
- Hanssen H (1941b) Minner fra Sydpolsturen. Polarårboken 1941. Gyldendal, Oslo. pp 13-19.
- Hassel S (2011) Dagbok fra Sydpolsekspedisjonen 1910-12. Frammuseet, Oslo.
- Helland-Hansen B og Nansen F (1912) De oceanografiske undersøkelser gjort med "Fram" i Nord-Atlanteren i 1910 og i Syd-Atlanteren 1911. I: Amundsen R. *Sydpolen*, Vol. 2. Jacob Dybwads Forlag. Kristiania. pp. 362-403.
- Holt K (1974) *Kappløpet*. Gyldendal, Oslo.
- Huntford R (1979) *Scott and Amundsen*. Hodder and Stoughton, London.
- Huxley L (1913) *Scott's Last Expedition*. Vol. 1. Smith, Elder & Co., London.
- Johansen FH (2009) *Hilda og hennes*. Beretningen om en polarfarers hustru. Byminner 37. Selskapet for Skien Bys Vel, Skien.
- Johansen H (2011) Dagbok fra Sydpolsekspedisjonen 1910-12. Frammuseet, Oslo.
- Jølle HD (2007) Kulturforskeren Fridtjof Nansen. Årbok 2006. Det Norske Videnskabs-Akademi, Oslo. pp. 318-334.
- Kvam R (1997) *Den tredje Mann*. (Johansen) Gyldendal, Oslo.
- Lessing D (1982) *The Making of the Representative for Planet 8* – Afterword. Alfred A. Knopf, New York, pp 123-145.
- Marshall ES (1908) Diary. Royal Geographical Society. Cited in: Huntford R (1985) *Shackleton*. Hodder and Stoughton, London.
- Mohn H (1885) Meddelelse om Fund af Levninger fra Janette-Expeditionen. Forhandlinger. Videnskabs-Selskabet i Christiania 1884. pp. 14-15.
- Mohn H (1915) Meteorology: Part 1 – Meteorological observations at Framheim; Part 2: Observations on the sledge journey. Videnskabs-Selskabets Skrifter. I. Mat.-Naturv. Klasse. No. 5. 1-78.
- Mohn H (1916) Der Luftdruck zu Framheim und seine tägliche Periode. Videnskabs-Selskabets Skrifter. I. Mat.-Naturv. Klasse. No. 3. 1-30.
- Nansen F (1897) Fram over Polhavet. Første Del. Aschehoug, Kristiania. p. 191.
- Nansen F (1906) Northern waters: Captain Roald Amundsen's oceanographic observations in the Arctic seas in 1901 with a discussion of the origin of the bottom-waters of the northern seas. Videnskabs-Selskabets Skrifter I. Math.-Nat. Klasse. No. 3. 1-109.
- Nansen F (1907) On north polar problems. The Geographical Journal, Lond. 30 (5). 469-487.
- Nansen F (1929) Minnetale over Roald Amundsen. Norsk Geografisk Tidsskrift. Bind II – 1928/1929: 141-146.
- Nilsen T (2011) Dagbok fra Sydpolsekspedisjonen 1910-12. Frammuseet, Oslo.
- Olonkin GN (1957) Gjennom Nordostpassasjen med Roald Amundsen. Polarboken 1957. Oslo. pp. 100-105.
- Prestrud K (2011) Dagbok fra Sydpolsekspedisjonen 1910-12). Frammuseet, Oslo.
- Ristvedt P (1933) Jaktoplevelser i Nordvestpassasjen. Polarårboken 1933. pp. 41-51.
- Ristvedt P (1942) Med Roald Amundsen på sledetur til den magnetiske nordpol. Polarårboken 1942. Gyldendal, Oslo. pp 99-102.
- Ristvedt P (1955/56) Minner fra "Gjøa"-ferden. Polarboken. 1955. pp. 21-46, og . 1956. pp 137-146.
- Schetelig J (1915) Report on Rock-specimens collected on Roald Amundsen's South Pole expedition. Videnskabs-Selskabets Skrifter. I. Mat.-Naturv. Kl. No.4. pp. 1-32.
- Schröer A, Hansen L, Rønne M, Kutschin A, Wisting O, Hanssen H, Stubberud J, Doxrud C (2011) Dagbøker fra Sydpolsekspedisjonen. 1910-12. Frammuseet, Oslo.
- Skattum OJ (1929). Roald Amundsen som geografisk opdager. Norsk Geografisk Tidsskrift. Bind II – 1928/1929: 147-175.

- Stubberud J (2011) Mitt liv og mitt yrke. I: Schrøer A et al. *Mannskapets dagbøker*. Frammuseet, Oslo. pp. 197-223.
- Sverdrup HU (1921) Blant Rentsjuktsjere og Lamuter. I: Amundsen R *Nordostpassagen*. Gyldendal, Kristiania. pp. 257-391.
- Sverdrup HU (1926a) *Tre Aar i Isen med "Maud"*. Gyldendal, Oslo.
- Sverdrup HU (1926b) Med hundeslæder rundt Tsjuktsjerhalvøen. I: Sverdrup HU (1926) *Tre år i isen*. Gyldendal, Oslo. pp. 191-285.
- Sverdrup HU (1929) Minnetale over Roald Amundsen. Årbok 1928. Det Norske Videnskabs-Akademi i Oslo. pp. 125-129.
- Sverdrup HU (1935) Polar-Humor. *Polarårboken 1935*. pp. 5-14.
- Taylor JG (1974) *Netsilik Eskimo Material Culture. The Roald Amundsen Collection from King William Island*. Universitetsforlaget, Oslo. pp. 173.
- Tegnér E (1843) Till H.M. Konungen. I: Wrangel E och Böök F (Red.): *Esaias Tegnér; Samlade Skrifter*. Del 9. Dikter. Maj 1840-1846. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm, 1925, p. 168.
- Vrålstad H (1995) Norsk Sjøfartsmuseum. Årbok 1995, pp. 155-170.
- Wisting A (2011) *Roald Amundsen*, Kagge Forlag, Oslo.
- Wisting O (1930) *Seksten år med Roald Amundsen*. Gyldendal, Oslo.
- Wisting O (1937) Roald Amundsen. *Norsk Geografisk Tidsskrift*. Bind VI – 1937: 233-234.
- Zapffe FG (1935) *Roald Amundsen*. Aschehoug, Oslo.
- Zapffe PW (1967) Hvorfor døde Scott? I: *Essays og Epistler*. Gyldendal, Oslo. pp. 77-84.
- Zapffe PW (1977) Roald Amundsens vei. I: *Spøk og Alvor*. Gyldendal, Oslo, pp. 91-96.

CARL EMIL VOGT

FREDSTANKEN – FRIDTJOF NANSENS FORESTILLINGER OM KRIG OG FRED

Historikeren Carl Emil Vogt skriver om Fridtjof Nansens tanker om og holdninger til krig og fred. Artikkelen bygger på et foredrag undermarkeringen av 150-årsdagen for Nansens fødsel, 10. oktober 2011.

Fridtjof Nansens tanker om fred endret seg ikke nødvendigvis mye gjennom livet, men det gjorde definitivt hans tanker om krig. Før første verdenskrig kunne han uttale seg krigersk. Han kunne til og med mene at krig kunne være sunt under gitte omstendigheter. Retorikken hans fra våren 1905 er velkjent:

At svenskene nektet nordmennene rett til eget konsulatvesen var ”støden-de”, og det ville bli ”en national Ydmygelse” eller en ”national Selvopgivelse” å la saken falle.¹ Kun opprettelsen av et nasjonalt konsulatvesen kunne opprettholde nasjonens ”Værdighed”. Det måtte et sted gå ”en Grænse ogsaa for, hvad vor nationale Æresfølelse kan taale”.² Ellers kunne det føre til at ”vi selv og vor Efterslægt maa føle Skam”.³ Konsulatsaken måtte drives igjennom koste hva det koste ville.

Men også opp mot og til og med inn i første verdenskrig kunne han uttale seg i ganske positive ordelag om krig. I et foredrag han holdt rett etter krigsutbruddet i 1914 sa han for eksempel at det norske folket kunne ha godt av prøvelser og nød, ”kanske blir det ikke en Ulykke for vort Folk. Vi vil kanskje vokse som Folk.” Nordmennene var nemlig i ferd med å bli rammet av en alvorlig sykdom og svekkelse: ”Vi som andre Nationer er angrepet av Feminisme – en Nydelsessyke og en Materialismens Aand gjennemsyrer alle Lag, ogsaa vor Ungdom.” Riktignok var Nansen kvinnekjær, men en feminisering av samfunnet så han ikke mye positivt i. Heldigvis innebar de harde tider vi nå var på vei inn i et håp: ”Det vi nu gjennomgaar kan bli vor Redning og bør bli det. Lad os feie ut al Usseldom og Krokryggethet og stille os store Maal.” Krigen kan altså fremdeles hos ham ses som en oppstrammer det norske folk kan trenge. Om han ikke mente nordmenn direkte fortjente krigen, så trengte det norske folk å kjenne nød og slit, så ikke nytelsessyke og materialisme tok overhånd. Et halvt år senere sa han at ”disse fredens aar som har været en velsignelse for landet”, kunne bli vår ulykke ”naar den store prøve kommer”.⁴

Det har vært argumentert for at Nansen fremdeles i 1916 mente krigen kunne være positiv for folket: ”Der ute trots all ødeleggelsen – der herdes da viljer, der skapes da menn”,⁵ skrev han for eksempel i samlingen *Friluftsliv*. Den som aller sterkest har hevdet at Nansen så nærmest utelukkende positivt

på krig er den innflytelsesrike historikeren Jostein Nerbøvik som plasserer Nansen som sosialdarwinist i svært snever forstand, der et positivt syn på krig er en vesentlig del av samfunnssynet.⁶ Nerbøviks konklusjoner i hans interessante og toneangivende studie av ”Antiparlamentariske straumdrag” i Norge er når det gjelder Nansen forenklete og til dels gale. Nerbøvik tar for eksempel ikke nok hensyn til politisk kontekst i diskusjonen av synet på krigen hos Nansen. Nerbøvik bygger nemlig på krigerske utsagn Nansen kom med våren 1905 mens han argumenterte for å oppnå bruddet med Sverige. Men han *ser fullstendig bort fra* hans motsatte, moderate argumentasjon fra høsten samme år.⁷ Der talte Nansen for fred og forsoning med Sverige mot en sterkt krigersk opposisjon. Nerbøvik ser altså bort fra den politiske kontekst som gjør at Nansen fremstår som krigersk om våren og fredsæl om høsten 1905. Han nevner ikke en gang Nansens moderate rolle på høsten.

Men mest villedende blir det når Nerbøvik skriver: ”Som ein kunne vente, blir denne tankegangen hos Nansen [dvs. et positivt syn på krig] forsterka etter at verdskrigen er eit faktum.”⁸ Nerbøvik konkluderer her på bakgrunn av et utsagn kort etter krigsutbruddet i 1914 om at krigen kanskje ikke ville bli en ulykke for det norske folk.⁹ Et slikt utsagn må også ses på bakgrunn av den overhengende krigsfaren. Talen hadde en politisk hensikt, nemlig å styrke forsvaret og høyne moralen. Det er dessuten fullt mulig å trekke frem flere moteksempler, *fra samme tale*, som for eksempel: ”Hele den stolte Bygning av Tanker, Kultur, Moral, den vi har baaret Sten til, Slegtled paa Slegtled – den gaar op i Røk, ligger der i Ruiner.”¹⁰ Noen linjer senere forsøker Nansen å finne en mening i krigen, men ”ser bare en Vanviddets Kamp og Brand, hvori hele Kulturfolkenes Hjerne og Vilje er sat ind paa en eneste Ting: at ødelegge hverandre.” Disse eksemplene kan tvert om utlegges som en tidlig erkjennelse av krigens gru – alt i september 1914. Nerbøviks påstand om at Nansen så nærmest utelukkende positivt på krig er derfor uholdbar.

Nansen hadde, som vi har sett, ment at krig under gitte forutsetninger kunne være positiv, at krig kunne være sunt. Denne holdningen var alvorlig rokket av verdenskrigen. Alt i 1915 hadde han omtalt krigen som ”det meningsløse slakteri” og sagt at vi måtte arbeide mot dette uvesen – militarisme og kapprustning og han sa det i en tale for Norges Forsvarsforening der han faktisk var president fra 1915 til sin død.¹¹

Etter krigen er det ingen tvil: Krig kunne ikke være positivt. Selv verneplikten som han hadde forsvart så sterkt, mente han bare få år senere måtte avskaffes.¹² Første verdenskrig er vendepunktet på vei mot et entydig negativt syn på krig, ikke som Nerbøvik mer enn antyder, et vendepunkt som forsterket et allerede positivt syn på krig. Han skriver til og med at forestillingene ”vi før har hatt om fredsvenen Nansen” må revurderes. Til Nerbøviks forsvar må

det sies at han tar for seg tiden frem til 1914 og derfor ikke får med seg endringene krigen fører med seg for Nansen. Min analyse konkluderer klart med at Nansens syn på krig var tvetydig frem til første verdenskrig. Etter første verdenskrig så han derimot krig som entydig negativt.

Hva skyldes så denne voldsomme endringen? Først og fremst: inntrykkene fra verdenskrigen. Oppholdet hans i USA 1917-18 hadde også vært svært viktig. Nansen mottok meget sterke impulser fra president Wilson og andre amerikanske idealister som Herbert Hoover. Men kunne det også ligge mer personlige og private opplevelser bak? Nansens eldste datter Liv går langt i å hevde at det gikk voldsomt inn på ham da Nansens første kone, Eva, døde i 1907, og at det modnet ham som menneske. Det er kanskje ikke rart. Han hadde bedratt henne. De hadde sett lite til hverandre de siste årene mens Nansen var ambassadør i London og hun fortsatt bodde på Lysaker. Da hun døde rakk ikke Nansen hjem i tide. Det siste hun sa var: "Stakkars ham. Han kommer for sent." Datteren Liv mener opplevelsen brakte ham et stykke på vei mot det engasjementet han senere fikk for lidende og svake mennesker som flyktninger, krigsfanger og hungerofre. Også polfarerkollegaen Hjalmar Johansens selvmord noen år senere, i januar 1913, og sønnen Åsmunds død samme år kan ha hatt betydning for at Nansen ønsket seg andre oppgaver i livet. Dessuten var hans forskningspolitiske fremstøt definitivt mislykket før første verdenskrig.

Etter første verdenskrig gikk alt ut på å hindre "neste krig" som ville bety utslettelse av Europa og europeisk sivilisasjon. Da satset Nansen på Folkeforbundet. Målet var en verdensføderasjon. Han var også opptatt av europeisk samarbeid og ble blant annet leder i Paneuropa-unionen i Norge. Dette engasjementet gikk parallelt med hans engasjement i Fedrelandslaget. Nansen var nasjonalist og internasjonalist på samme tid.

I 1922 ble Nansen tildelt Nobels fredspris. I Nobelforedraget sitt la han frem noen tanker som kan fortelle om hans syn på begreper som krig og fred.¹³ Ikke overraskende var forklaringen han ga på årsakene til verdenskrigen dominert av forakten for politikerne og diplomatene. De hadde drevet Europas folk ut i krig. Det var maktbegjæret, imperialismen og militarismen som hadde skylden. Han mente også, noe som var svært vanlig i samtiden, at rustningskappløp i seg selv førte til krig.

Nansens meninger om forutsetninger for fred bygget på en nokså enkel analyse. Han mente handling og hardt arbeid var det eneste som kunne redde verden. Dersom arbeiderne bare arbeidet mer, ville problemer løses. Om de ikke ville arbeide, måtte de tvinges til det gjennom nød. Det motsatte perspektivet – at "sultens bitre pine" faktisk umuliggjorde arbeid både av fysiske og psykiske årsaker, tok han ikke med her.

Det må riktignok nevnes at han tross alt innså at en rekke forhold (som

fred, stabilitet og lignende) måtte ligge til rette før arbeidsgleden kunne vende tilbake. Med andre ord la han ikke skylden på arbeiderbefolkningen, men på lederne – politikerne og diplomatene som hadde hatt skylden for krigen. De måtte først skape fred, tillit og stabilitet før arbeiderne kunne gjenvinne arbeidsgleden. Det er helt klart at Nansen ikke mente at sosiale reformer var en forutsetning for fred.

I 1926 holdt Nansen sin berømte tale "Ingen Krig mere" til vinnerne av Nobels fredspris. Der snakket han om verdenskrigens fire jammerår og håpet som fulgte.¹⁴ Men likevel hadde dagen latt vente på seg. Versaillesfreden hadde vært et klassisk eksempel på en ydmykende fred diktet av seierherrene. Han ga uttrykk for tanker han på ingen måte var alene om ved å snakke om mistilliten mellom folkene, hatet som bredte seg, alt snakket om "neste krig". Denne utviklingen måtte snus ved et mentalitetsskifte, og dette skiftet så han komme med Tysklands opptagelse i Folkeforbundet. Nansen hadde selv en del av æren for det som utsending fra Folkeforbundet som forhandler til Tyskland i 1924. Mentalitetsskiftet skulle lege folkesjelen som han mente var skadet av den forrælsen krigen hadde ført til.

I talen til prisvinnerne i 1926, som hadde fått prisen nettopp for Tysklands opptagelse i Folkeforbundet og avtaler om voldgift som fulgte med, spurte Nansen hva som mentes med utsagnet "*ingen krig mere!*":

... det er ingen krig mere av noensomhelst art, ingen angrep mere, intet mer av de blodige og hensiktsløse sammenstøt som så lenge har besudlet menneskeslektens historie. Det er et arbeid for å rense folkenes politikk i verden for anvendelsen av makt, og fra unnertrykkelse av andre i enhver form, for å fri os nu og for alltid – som vi i vår generasjon kan fri os hvis vi ønsker å gjøre det – fra den hestlige uterlighet som krigførsel mellom menneskeslektens forskjellige deler er, det være sig *mellem* lannene eller *innen* lannene.¹⁵

Han inkluderte altså borgerkriger i sitt krigsbegrep, noe som langt fra var vanlig. Krig ble ofte, i tråd med folkeretten, definert som krig mellom stater. Dessuten er det grunn til å merke seg at han ikke eksplisitt fordømte forsvarskrig mot angrep, selv om også det ville forsvinne om muligheten for militære angrep forsvant. Nansen var altså ikke blitt en konsekvent pasifist. Det ble han heller aldri. Han skilte mellom en legitim og moralsk riktig krig (forsvarskrig) som kunne være positiv for nasjonen, mens en illegitim og amoralsk krig (angrepskrig) var negativ.

Fravær av krig kan forstås som hans definisjon av fred. Fred var forøvrig et begrep han nesten ikke benyttet i talen til fredsprisvinnerne, sannsynligvis nettopp for å unngå sammenblanding med sosial fred eller religiøs fred. Han understreket igjen at først måtte freden trygges gjennom å drepe militarismens uhyre og stanse undertrykkelse. Først deretter kunne sosiale reformer komme.

Han la vekt på at krig kunne unngås, den var et valg: "Krig skyldes ingen

uavvendelig natur-katastrofe, den skyllens menneskenes vilje, den er deres egen *skam*. Og sandelig, med en forstandig politikk skulde det være forholdsvis lett å gjøre enne på krigen.”¹⁶ Ved å legge vekt på at krigen var skamfylt for menneskene, poengterte han kanskje klarere enn noen gang tidligere at krig ikke ga ære. Tvert om. Nansens krigerske retorikk fra våren 1905 og forestillinger fra begynnelsen av verdenskrigen om at krig under gitte forutsetninger kunne være sunt, var nå utenkelig. Nå mente han at krigen var det største av alle onder.

Hvordan mente så Nansen krig kunne unngås? Den måtte unngås ved hjelp av bruk av voldgift, nedrustning, internasjonal rett og oppbygging av internasjonale samarbeidsinstitusjoner. For ham var viktige skritt på veien Folkeforbundet og Paneuropa-unionen, som mange regner som en forløper for EU. Det siste han gjorde i sitt politiske liv var nemlig ikke turneen for Fedrelandslaget høsten 1929, men det var å bli president i den norske avdelingen av Paneuropa-unionen. Det endelige målet var verdensføderasjonen, og en europeisk føderasjon var et skritt på veien.

Det var noe avansert i deler av Nansens tenkning rundt spørsmål som krig og fred. Men: Han hadde et verdenssyn dominert av en form for sosialdarwinisme. Han trodde på elitestyre. Han var i likhet med mange andre skeptisk til parlamentarismen. Han trodde ikke på partiene. Han var på mange måter ganske hard, noe som for eksempel kom til syne i den tvungne befolkningsutvekslingen mellom Hellas og Tyrkia, der minst 400 000 mennesker ble tvangsforflyttet. Et annet eksempel er at han insisterte på å sende flyktninger til Sovjetunionen med en svært svak rettsstat, til tross for klare advarsler og kunnskap om brudd på menneskerettigheter. Det er viktig å ha med i bildet at motivasjonen hans for å hjelpe ikke bare var for å være snill, men også for å stabilisere og redde europeisk kultur fra undergangen. Likevel var det noe moderne i troen på at det skaper grobunn for fred å avhjelpe nød: Dersom sult og nød forsvinner, vil også årsakene til konflikt og krig forsvinne. Slik var nestekjærlighet realpolitikk. Det å hjelpe andre hjelper også oss selv. Noe av dette hadde Nansen lært av amerikanernes teorier om å bruke mat som våpen mot kommunistene. Men det er likevel en vesentlig forskjell: For ham var det viktig å hjelpe helt uavhengig av politikk. Nestekjærlighet *er* realpolitikk.

Noter:

¹ ”Veien” i Wiggen: *Fridtjof Nansen. Taler og artikler fra 1905*, Oslo 2006, s. 49–51.

² ”Mænd” i Wiggen: *Fridtjof Nansen. Taler og artikler fra 1905*, s. 52–53.

³ Referat av Nansens tale på Akershus festning 17. mai, etter *Morgenbladet*, 18. mai 1905. Konsulatloven ble vedtatt i Odelstinget 18. mai. Wiggen: *Fridtjof Nansen. Taler og artikler fra 1905*, s. 274–280. Her fra s. 277. En versjon av talen etter Aftenpostens referat 18.5.1905 er også gjengitt i Anders Johansen og Jens E. Kjeldsen: *Virksomme ord. Politiske taler 1814–2005*, Oslo 2005, s. 248–255.

⁴ "Fridtjof Nansens tale i Kristiania 17. mai," *Tidens Tegn*, 19.5.1915.

⁵ Nansen: *Friluftsliv*, 1916, s. 193–194.

⁶ Nerbøvik: *Antiparlamentariske straumdrag i Norge 1905–14*, s. 91–93.

⁷ Se kapittel 2 i Vogt: *Nestekjærlighet som realpolitikk. Fridtjof Nansens humanitære og internasjonale prosjekt 1920-1930*, doktoravhandling, Universitetet i Oslo 2010.

⁸ Nerbøvik: *Antiparlamentariske straumdrag i Norge 1905–14*, s. 93.

⁹ Sitatene Nerbøvik her bygger på er gjengitt ovenfor i denne artikkelen. Kilden er "1 Aars Vernepligt! Nansen taler i Studentersamfundet", *Morgenbladet*, 20.9.1914. Nerbøvik siterer fra gjengivelsen i Nansen: *Nansens røst*, bd. II, s. 450. Samlingen *Nansens røst* utkom under andre verdenskrig og er sensurert av NS-myndighetene. Se Vogt: *Nestekjærlighet som realpolitikk. Fridtjof Nansens humanitære og internasjonale prosjekt 1920-1930*, doktoravhandling, Universitetet i Oslo 2010, s. 24-25 og s. 294-295; Vogt: *Fridtjof Nansen. Mannen og verden*, Cappelen Damm 2011, s. 429-430.

¹⁰ "1 Aars Vernepligt! Nansen taler i Studentersamfundet", *Morgenbladet*, 20.9.1914.

¹¹ Fridtjof Nansen: "Før det blir for sent," utgitt av Norges Forsvarsforening, Kristiania, Jacob Dybwads forlag 1915, s. 5.

¹² Se kapittel 7, s. 274 i Vogts doktoravhandling.

¹³ Fridtjof Nansen: "Nobel-foredrag," i *Les Prix Nobel en 1921-1922*, Stockholm 1923.

¹⁴ Fridtjof Nansen: "Ingen Krig mere," Tale ved utdelingen av freds-prisene i Nobelinstituttet 10. desember 1926, til Dawes, Briand, Chamberlain og Stresemann i *Eventyrylste. Ingen krig mere. To taler av Fridtjof Nansen*, Jacob Dybwads forlag 1927.

¹⁵ Nansen: "Ingen Krig mere," s. 86.

¹⁶ Nansen: "Ingen Krig mere," s. 95.

ROALD BERG

FRIDTJOF NANSEN OG NORSK UTENRIKSPOLITIKK

Fridtjof Nansen deltok aktivt i utformingen av norsk utenrikspolitikk i det 20. århundre. I 1905 fikk han den danske prins Carl til Norge som konge fordi prinsen var gift med en engelsk prinsesse og følgelig ville styrke det utenrikspolitiske båndet til verdens ledende stormakt. I 1906-1907 var Nansen, som Norges sendemann i London, en av arkitektene bak den såkalte Integritetstraktaten, som konsoliderte tiltroen til ”den britiske garanti” for norsk sikkerhet, den som i 1949 ble avløst av ”garantien” under den amerikanske atomparaplyen.

Artikkelen er en lett bearbeidet versjon av foredrag ved Den nasjonale 150 års-jubileumsmarkeringen for Amundsen-Nansen-året, Universitet i Oslo 10. oktober 2011.

Innledning

Den legendariske redaktøren i *Arbeiderbladet*, Martin Tranmæl, satt på Stortinget en periode i 1920-årene. Etterpå skal han ha sagt at det var hans livs mørkeste tid. Fridtjof Nansen kom aldri på Stortinget. Men dersom han hadde gjort det, er det all grunn til å regne med at han hadde sagt det samme. Ved flere anledninger erklærte han ”at jeg ikke har, og aldri har hat noensomhelst politisk ærgjerrighet”. Andreas Norland, Fedrelandslagets historiker, tar ham på ordet: ”Politiker var han ikke og ble han ikke. Han burde neppe heller være det.” Det var i det antiparlamentariske – men med politiserende ambisjoner – Fedrelandslaget, at Nansen spilte ut sine roller i norsk politikk. Politiker var han altså, selv om både han selv og mange av hans biografier har tonet ned denne delen av Fridtjof Nansens mangslungne liv.

Men ”[n]oen stor politiker var Nansen ... ikke”. Det har jeg selv skrevet i boken *Nansen ved to århundrer*. Jeg sikter til den gangen – i 1906 – han advarte Stortinget om at ”utlandet ville reagere negativt” dersom Christian Michelsens regjering skulle bli veltet. Det var den regjeringen som hadde ledet landet trygt gjennom unionsoppløsningen året før. Når Nansen raslet med stormaktene for å redde den, vakte det bare spott og harme. På samme måte utløste det såkalte Nansen-forsøket i 1926, da Nansen ble lansert som statsministerkandidat, mer hånflir enn begeistring i landets politiske kretser.

Stortingsrepresentant Carl Joachim Hambro avskrev hans politiske skikkethet

ved det tilfellet med at man kan ikke "gjøre en hvilken som helst skiløper til statsminister". Hambro er selve inkarnasjonen på den urbane og profesjonelle politiker i Norge i mellomkrigstiden. Hans foraktfulle avvisning av skisport som basis for politisk kompetanse, var kanskje ikke helt irrelevant i dette tilfelle. Rett nok var Nansen en flerfaglig vitenskapsmann i tillegg til sine ubestridelige talenter som polarhelt og sportsmann. Men den ene saken som var begrunnelsen for Nansen-forsøket i 1926 var å bringe orden i statens finanser. Og Nansen hadde ikke faglige forutsetninger for dét. Han forfattet mengder av avhandlinger i en rekke fag og på mange felt, men ikke i sosialøkonomi. Nansen-forsøket førte da heller ikke fram. Verken det eller en hel del andre prosjekter for å gjøre Nansen til stortingsrepresentant, utenriksminister eller statsminister.

Nansen hadde kort og godt ikke noen reell betydning på norsk innenrikspolitikk, ikke en gang på det politikkområdet som stod hans hjerte aller nærmest, nemlig på forskningspolitikken område. Vi skal kaste et blick på et par eksempler på hvordan han forsøkte, men ikke lyktes med å intervensere i Stortingets forskningsprioriteringer.

Han brant for å styrke naturvitenskapsmiljøet i hovedstaden. I 1900 forsøkte han å få lokalisert fiskeristyrelsen til Kristiania og ikke til Bergen. Drøyt ti år senere prøvde han å få flyttet havforskeren Bjørn Helland Hansen fra samme sted og til hovedstaden. Begge ganger gikk det politikk i saken. Nansen fikk nye beviser på at de han kalte Stortingets politiske dilettanter tok distriktspolitiske hensyn og ignorerte den kunnskapsbaserte sakligheten som *han* stod for ved ikke å høre på ham. Denne skuffelsen ble konsolidert i hans hode av at den nasjonale samlingen i 1905 raskt gikk over til det smådetaljenes tyranni som unektelig er en viktig del av hverdagen i politikken. Og skuffelsen medvirket til at han endte opp i Fedrelandslaget som politisk agitator.

Den norske historikeren Narve Fulsås har imidlertid notert "ein påfallande asymmetri mellom Nansens nasjonale og internasjonale tyngde". Fulsås tenker på Nansens gjennomslag i Folkeforbundet og på hans gjerning som humanitærpolitiker i mellomkrigstiden. Men Fulsås' formulering kan også tjene som en oppsummering av hans rolle i utformingen av norsk utenrikspolitikk i 1905 og i ti-året etterpå.

Nansens utenrikspolitiske virke fra unionsoppløsningen til utgangen av første verdenskrig var nemlig formativ i den forstand at de sikkerhetspolitiske hovedmønstrene som han var med å trekke opp i disse årene, er blitt retningsgivende for norsk sikkerhetspolitikk inntil dags dato.

Nansens deltakelse i utformingen av norsk utenrikspolitikk begynte med kongemakeriet i 1905. Hans utenrikspolitiske virke fortsatte i hans tid som Norges diplomatiske sendemann i London, hvor han hadde det særskilte ansvar for de forhandlingene som førte fram til en sikkerhetspolitisk garantitraktat mellom Norge og stormaktene, den såkalte Integritetstraktaten av

1907. Ti år etter dette var han regjeringen Gunnar Knudsens forhandlingsleder i Washington med det oppdraget å få i stand en forsyningsavtale for resten av første verdenskrig. Det er en tråd gjennom disse tre rollene. Denne tråden er en sikkerhetspolitisk tråd, trukket mellom Norge og den daværende og kommende vestlige stormakten – henholdsvis England og USA.

Enmannsdiplomati

Statsminister Michelsen sendte Nansen til København for å rekruttere ny konge like etter den 7. juni 1905, og til London ”for at mobilisere kong Edward”, som den norske statsministeren gjerne sa når det så mørkt ut under unionskrisen det året. Nansen ble riktignok også sendt til Berlin for å tale Norges sak også der. Men hans misjoner til Danmark og til Storbritannia var de viktigste med det ene og det samme formålet: å få britisk støtte både i øyeblikket og med tanke på det langsiktige behovet for sikkerhetspolitisk beskyttelse.

Den norske Nansen-biografen Per Egil Hegge kaller Nansens Londonopphold i 1905 ”en praktoppvisning i enmannsdiplomati”. Og det har han dekning for. Historikeren Tanja Hammerstad og den svenske Nansen-biografen Rolf Edberg har begge vist hvordan Norges interesser fikk et fantastisk gjennomslag i den britiske pressen. Den svenske sendemannen i London får for eksempel servert de samme tanker fra britene, skriver han i en rapport hjem til Stockholm, ”som Dr Nansen två dagar förut uttryckt till mig”. Nansen får utforme lederartikkelen i *The Times*. Og han får diskutere hvorvidt en artikkel av den svenske historikeren Harald Hjärne, som plederer for det svenske synspunkt i unionskrisen, skal tas inn i *The Morning Post* – eller ikke.

Det er ikke dermed sagt at Nansen bestemte britiske *interesser* i det skandinaviske spørsmålet i 1905 eller at briterenes *politikk* ble bestemt av Nansen. Derimot måtte jo de norske politikerne og norsk opinion få *inntrykk* av at han hadde stor betydning for utformingen av britisk politikk. Dét kan nok ha hatt betydning for utformingen av *norsk* politikk under unionsoppløsningen, slik at hans propagandavirksomhet kanskje først og fremst stivet opp politikerne i Kristiania og i Karlstad – og i Stockholm.

Den svenske regjering valgte bort krigen i 1905. Årsakene var mange, og den reelle faren for at det skulle bli krig i 1905, var ikke-eksisterende – det vet vi i dag. En av årsakene til dette, var inntrykket av at stormaktene ikke ville finne seg i at det skulle bli krig i Norden. Og det inntrykket medvirket jo Nansen til å skape.

Forhandleren

Som Norges sendemann i London mellom 1906 og 1908 var Nansen hovedarkitekten bak den langsiktige utformingen av det sikkerhetspolitiske ankerfestet som han hadde vært med på å utmeisle i og med kongemakeriet i 1905.

Det var nemlig hensikten med Integritetstraktaten i 1907. Men først var han, som antydnet, den som skaffet sitt land en ny konge etter at den norske tronen var blitt ”ledig”, som man sa i Norge etter Stortingets vedtak den 7. juni 1905. Kongejakten i København i 1905 var uttrykk for et desperat behov for at Norge trengte internasjonal, diplomatisk støtte under unionskrisen i 1905. Men ikke bare det. Hensikten med å forsøke å få den danske prins Carl til Norge som landets nye konge var først og fremst å etablere et langsiktig, et permanent beskytterforhold fra Storbritannia. Hovedsaken var nemlig å få prins Carls hustru, prinsesse Maud, til dronning av Norge, for hun var datteren til kong Edward VII av Storbritannia – og det var selve poenget.

Christian Michelsen og de fleste andre venstrepolitikere i 1905 var republikanere av hjertet, men situasjonsbestemte monarkister fordi kongedømmet var et hensiktsmessighetsspørsmål, som Michelsen sa i Stortinget. Dikteren Arne Garborg verbaliserte denne norske opportunisten presist i sin dagbok: Prinsesse Maud skulle ”vera den Tampen som bind vaar vesle Baat fast til den store engelske Skjoldbaaten”.

Det var denne ”tampen” – dette repet – som skulle knyttes fast og permanent ved hjelp av og i kraft av den sikkerhetspolitiske garantitraktaten som Nansen fikk til i 1907, Integritetstraktaten.

Innholdet i denne første norske sikkerhetspolitiske traktaten mellom et Norge på egen hånd – uten Sverige, og stormaktene, var at et framtidig militært angrep på Norge ville utløse at stormaktene skulle forsvare Norge. Det minner litt om NATO-traktatens bestemmelse om at et angrep på den ene vil utløse at alle traktatpartnerne forplikter seg til å delta i forsvaret av denne ene. Men på samme måte som NATO-historikerne taler om at USA utgjør garantien i garantien i NATO-traktaten, viser forhandlingene i 1906 og 1907 at britene var tiltenkt den egentlige beskytterrolle i Integritetstraktaten. Det ble blottlagt allerede i 1905 under Nansens London-opphold.

Nansen fikk nemlig utenriksminister Lord Lansdowne til å antyde at dersom Norge valgte prins Carl og prinsesse Maud til konge og dronning høsten 1905, ville det bli lettere å få til en garantitraktat mellom Norge, Storbritannia og de øvrige stormaktene. Dette telegraferte Nansen hjem. Han kalte det til og med et løfte. Regjeringen meddelte dette telegrammet til Stortinget. Og ved denne anledningen lyktes Nansen med å påvirke Stortinget. Forfatteren Carl Erik Grimstad, som har skrevet biografien om dronning Maud, har gjort den observasjon at Nansens unøyaktige referat av Lansdownes såkalte løfte om traktat til gjengjeld for kongevalg, ble et vendepunkt for mange i 1905. Det avgjorde spørsmålet om landets framtidige statsform etter unionsoppløsningen i den betydning at heretter var kampen for republikken en tapt sak (det forklarer den beiske sarkasmen i Arne Garborgs dagboksopptegnelse). Dermed var Nansens

betydning som politiker i den formative fasen av moderne norsk politisk riks-historie enda større enn hans rolle som kongemaker i København skulle tilsi.

Statsformdebatten i 1905 var hard og høylydt. Kanskje var det Nansen som avgjorde den. Kanskje var det Nansens utmeisling av en forestilt britisk garanti som gjenytelse for et forestilt norsk-britisk interessefelleskap basert på fyrstelige blodsband, som gav republikanerne det skudd for baugen som kom til uttrykk da prins Carl ble valgt til Norges konge med navnet Haakon VII i den folkeavstemningen som avsluttet 1905.

Nettverksbyggeren

I 1915 ble Nansen formann i Norges Forsvarsforening. Han utgav brosjyren ”Før det blir for sent”. Året før hadde den svenske oppdagelsesreisende Sven Hedin gjort et tilsvarende forsøk på svensk side på å styrke forsvaret. De to hadde vært konkurrerende propagandister for sine land i London i 1905. Nå konkurrerte de i antiparlamentarisk aksjonisme. Her var det Hedin som gikk av med seieren. I 1914 var han taleskriver for kong Gustav V:s beryktede borggårdstale, og dermed delaktig i avsettelsen av den sittende svenske liberale regjering med den begrunnelse at de lave forsvarsbevilgningene krevde det. Nansen greide ikke det samme i 1915 – selv om han av hele sitt hjerte mente at statsminister Gunnar Knudsens flegmatiske forsvarspolitikk var en fare for rikets sikkerhet. Tvert imot lot han seg rekruttere av den samme Gunnar Knudsen for å redde landet fra sult og arbeideropprør ved å dra til Washington i 1917.

Historikeren Donald Lee Haugen har undersøkt Nansens amerikaforhandlinger 1917-18 i størst detalj. Han konkluderer at den forsyningsavtalen som ble resultatet var en diplomatisk seier for Norge. Men det var ikke slik – ikke denne gangen heller – at Nansen bestemte de krigførendes interesser og dermed de alliertes Norge-politikk. Nansen beredte veien, kanskje, for at Norge kom seg gjennom krigen uten sult og tilhørende sosiale uroligheter.

Men først og fremst hadde hans amerikanske reise mer langsiktige og mer indirekte konsekvenser for Norge. Hans nærvær i den amerikanske hovedstaden gikk ikke upåaktet hen; hans internasjonale berømmelse åpnet her – som i London – alle dører til maktens politiske og sosiale salonger. Han tiltrakk seg her som ellers menn så vel som kvinners beundrende blick som den nordmann som personifiserte vikingen. Her som ellers fikk han representere og presentere det offisielle Norges fortolkning av verden og av fremtiden. Kanskje kom det til uttrykk da denne verden skulle ”fordeles” mellom seiersmaktene etter første verdenskrig, som det het den gang.

Paradoksalt nok ble fredskonferansen etter første verdenskrig en viktig begivenhet for det nøytrale Norge. Norge ble nemlig en av vinnernasjonene på Paris/Versailles-konferansen med dens tallrike traktater. En av disse – en

av de minst spektakulære, riktignok, var nemlig Spitsbergen-traktaten av 1920, som gav Norge rett til svære landområder i ishavet. På basis av denne traktaten overtok Norge suvereniteten på Spitsbergen i 1925, og ble dermed en ledende polarnasjon.

For utforming av norsk polarpolitikk betydde Nansen lite både før og etter Spitsbergen-traktaten. Han var ingen polaraktivist, men tvert imot. Som polarhistorikeren Harald Dag Jølle har vist, var han motstander av 1920-årenes dansk-norske suverenitetskappløp på Grønland; her holdt han på inuitene og verken på Norge eller Danmark.

Men likevel er det fristende å framsette den hypotesen, som eventuelt senere forskning får undersøke slitestyrken av, at det nettverket av sentrale politikere som Nansen opparbeidet i USA under Amerika-forhandlingene, var kjent med Spitsbergen-problematikken da dette spørsmålet ble reist på fredskonferansen i Paris, og at Nansen hadde bidratt til å bevisstgjøre Washington-eliten om Norges eksistens, så å si, og om at Norge var en betydelig polar forskningsnasjon – i kraft av Nansen, ikke minst. Dermed var kanskje Nansen med på å jevne veien for at Norge ble et av de land som fikk landutvidelser etter første verdenskrig – nettopp i de polare havområdene ute i Norskehavet.

Og all den tid Norge dermed ble en av vinnernasjonene på den første fredskonferansen i Europa hvor amerikanerne hadde hånd om utfallet, kan vi kanskje antyde at det er påfallende hvordan Norge søkte seg inn under onkel Sams beskyttende vinger i samme øyeblikk som Albions gamle vinger ikke lenger hadde den bærekraften som skulle til for å beherske verdenspolitikken.

Dermed er det mulig å antyde at Nansen var med på den første fasen av den tilpasningspolitikken i norsk sikkerhetspolitikk som ble fullført – noen vil si fullbrakt – i 1949.

Avslutning

Fridtjof Nansen var professor-politiker av den typen som den norske historikeren og sosiologen Rune Slagstad skriver om i sin bok om de norske nasjonale strategier på 1800-tallet. Derfor regner ikke Slagstad ham som en av sin tids politiske strateger, men som en norsk elitist. Og elitist var han definitivt både i egne øyne og i andres. Han foraktet politikken fordi den ikke var elitistisk nok; dette var hans mantra som antiparlamentarisk Stortings- og regjeringsskritiker i 1920-årene, og det var det som lå bak hans iherdige deltakelse i flere aksjoner for å styrte regjeringen til fordel for et ikke-politisk styre, som da angivelig skulle ha større kompetanse enn de politiske ”dilettanter”.

I 1920-årene engasjerte imidlertid Nansen seg som humanitær- og folkerettspolitiker i Folkeforbundet. Formelt representerte han endog Norge der, dog uten noen sinne – heller ikke der – å la seg tvinge inn i rollen som reell representant for annet enn seg selv og sin egen tro på at ”nestekjærlighet er

realpolitikk”, som historikeren Carl Emil Vogt har vist. Og som humanitærpolitiker ble han nok en gang et verdensnavn. ”Nansen-passet” ble like berømt som et symbol på humanitært hjelpearbeid som han navn hadde vært et internasjonalt synonym for individuelt heltomot i polarisen før 1914.

Som kongemaker i 1905, som forsyningsforhandler i Washington under første verdenskrig, og som humanitærpolitiker var det først og fremst sin egen vilje han representerte. Både i sine gjesteopptredener som sikkerhetspolitiker i London og Washington og i egenskap av folkeretts- og flyktningpolitiker med base i Genève var han samtidig med på å legge premisser for ettertidens norske utenrikspolitiske kombinasjon av høyprofilerte selvstendighetsmarkeringer og forventning om å være beskyttet – hvis det skulle røyne på – av den til enhver tid regjerende vestlige stormakt.

Norges første utenriksminister og dermed Nansens sjef i hans London-tid, Jørgen Løvland, skal ha sagt om Nansen en gang at det var *han* ”som fikk England til å holde paraplyen over oss” i 1905. På 1980-tallet definerte daværende Stortingspresident Guttorm Hansen den tids vestlige stormaktsgaranti, nemlig NATO-alliansen, som ”en flerstatlig ramme” om den amerikanske atomparaplyen.

Den norske tilliten til den til enhver tid regjerende vestlige stormaktens paraply mot verdenspolitikkenes uvær er kanskje en nøkkel til å forstå den ubegrensede lojalitet mot den vestlige stormaktsgarantisten, som har vært bunnplanken i norsk sikkerhetspolitikk fra Løvland og Nansen til Jonas Gahr Støre. Den sistnevnte har i tillegg til denne bunnplanken gjort det til en doktrine at Norge ved sin humanitære innsats og som fredsmekler skal ”gjøre en forskjell”.

I begynnelsen av den norske utenrikspolitiske tradisjonen – i 1920-årene – var det Nansen som grunnla denne kombinasjonen av humanitærpolitikk og lojalitet til den vestlige hegemonimakten i forventning om å bli *sett* og for å unngå å bli ”en quantité négligeable” i verdenspolitikken, som han en gang sa det med tanke på den norske havforskningen:

Det er klart, at den som nu med vore moderne metoder går ud i Atlanterhavet, neppe kan undgå at gjøre store opdagelser [...] Jeg ønsker, at dette måtte falde i Norges lod; thi for mig står det som en vigtig ting, at et lidet land som vort hævder sig på så mange kulturelle omraader som mulig.

For Nansen, elitisten og utenrikspolitiker, var dét den viktigste lærdommen fra diplomatiets verden at Norge bare kan bli et betydningsfullt land på de områder som bygger på tankekraft og humanitet etter at det sikkerhetspolitiske båndet til den vestlige stormakten var festet og styrket med den britiske prinsessen i 1905 og Integritetstraktaten av 1907.

Litteratur:

- Roald Berg. "Nansen som diplomat 1905-1918", i Olav Christensen & Audhild Skoglund (red.), *Nansen ved to århundreskifter*. Oslo 1996.
- Roald Berg. "Krigsplaner og militærfaglige holdninger", i Øystein Sørensen & Torbjörn Nilsson (red.), *1905 – Nye perspektiver*. Oslo 2005. Utg. også i Stockholm 2005.
- Roald Berg (red.). *Selvstendig og beskyttet. Det stormaktsgaranterte Norge fra Krimkrigen til NATO*. Bergen 2008.
- Rolf Edberg. *Fridtjof Nansen, europeeren. En studie i vilje og godvilje*. Oslo 1961.
- Narve Fulsås. "En æressag for vor nation", i Einar Arne Drivenes & Harald Dag Jølle (red.), *Norsk polarhistorie*, bd. 1. Oslo 2004.
- Carl-Erik Grimstad. *Dronning Mauds arv*. Oslo 2010.
- Tanja Hammerstad. *Svensk og norsk diplomati og propagandavirksomhet i Storbritannia i tiden rundt unionsoppløsningen i 1905. En analyse av svensk og norsk holdningsdannende virksomhet i Storbritannia og dennes innvirkning på utfallet av unionskonflikten*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 2002.
- Donald Lee Haugen. *Between Scylla and Charybdis: Anglo-American war diplomacy, the Nansen mission to the United States and the maintenance of Norwegian neutrality, 1917-1918*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Per Egil Hegge. *Fridtjof Nansen. Bare én vilje*, Oslo 2002.
- Harald Dag Jølle. *Nansen. Oppdageren*. Oslo 2011.
- Andreas Norland. *Hårde tider. Fedrelandslaget i norsk politikk*. Oslo 1973.
- Axel Odelberg. *Äventyr på riktigt. Berättelsen om upptäckaren Sven Hedin*. Stockholm 2008.
- Rune Slagstad. *De nasjonale strateger*. Oslo 1998.
- Jonas Gahr Støre. *Å gjøre en forskjell. Refleksjoner fra en norsk utenriksminister*. Oslo 2009.
- Evert Vedung. "Varför blev det inte krig mellan Sverige och Norge 1905?", i Sven Eliason & Ragnar Björk (red.), *Union & Secession. Perspektiv på statsbildningsprocesser och riksupplösningar*. Stockholm 2000.
- Carl Emil Vogt. *Fridtjof Nansen. Mannen og verden*. Oslo 2011.
- Per Vogt (red.), *Fridtjof Nansen. Liv og gjerning*. Oslo 1961.

KNUD MICHELSEN

DEN UNGE KNUD RASMUSSEN OG NORDEN

Forfatteren Knud Rasmussen blev Danmarks mest berømte polarforsker med lange ophold i Grønland og hos polareskimoerne, og et stort banebrydende forfatterskab om sine ekspeditioner.

Forfatteren Knud Michelsen skriver på baggrund af sin bog *Den unge Knud Rasmussen* om, hvordan de nordiske lande og de personlige relationer, den ganske utroligt charmerende og forførende unge mand her etablerede, kom til at spille ind i hans tidlige udvikling, og på den måde var med til at forme ham som menneske og polarforsker.

Under arbejdet med min nyudkomne bog *Den unge Knud Rasmussen*, der bygger på hidtil ukendt og upubliceret brevmateriale, dukkede flere uventede ting frem. En af de vigtigste var, at det i virkeligheden ikke var Grønland, Knud Rasmussen som ung mand og nybagt student havde i kikkerten. Faktisk havde han slet ikke nogen idé om at komme til Grønland, før han så alligevel i 1902, 23 år gammel, kommer på den såkaldte litterære Grønlands-ekspedition (1902-04), ledet af Ludvig Mylius-Erichsen.

Vi skal senere se nærmere på baggrunden for denne rejse, der kan siges at afgøre hans videre fremtid – det er under den, han første gang møder polareskimoerne, som bliver hans venner og samarbejdspartnere frem til hans død – men i første omgang koncentrere os om, hvad den unge mand foretog sig og havde af planer i årene op til rejsen.

Det falder her i øjnene, at det øvrige Norden indtager en betydningsfuld plads. Opvokset i Jakobshavn (senere Ilulissat) på Grønland, hvor faderen var præst og forskede i det grønlandske sprog, kommer Knud Rasmussen som tolvårig til København, hans faste bopæl de næste ti år. I 1900 bliver han student og besøger herefter Færøerne, Island, Stockholm, Lapland, herunder også Nordland og Lofoten. Hele efteråret 1901 bor han i Stockholm og omegn. Egentlig skulle han studere på universitetet, men som ledet af et indre kompas lader han sig aldrig immatrikulere og gør i stedet de nordiske lande til sit studium. Udbyttet af disse års rejseliv er en lang række korrespondancer til aviser og ugeblade samt bogen *Lapland*, der for størstedelens vedkommende er skrevet i 1901, men først udkommer i 1907. Bagklogt kan disse rejser naturligvis ses som en slags forberedelse til hans senere arbejde i Grønland, men det kan uden videre fastslås, at sådan er de ikke tænkt.

Drømmen om Nordland

Især Nordland trækker tidligt i ham. Mens han endnu er skoledreng, møder han i 1899 den norske forfatter og oplæser Ole Bang, der under opholdet i Danmark bor i nærheden af faderens præstebolig i Nordsjælland. Den ældre og mere erfarne nordmand kan som en slags mentor assistere Knud med hans spirende litterære planer, og der udvikler sig et varmt venskab mellem de to. Bang stammer fra Alstahaug i Nordland, altså fra en lignende breddegrad som Knud, for hvem Nordland hurtigt kommer til at stå i et forjættende skær. Det varer derfor ikke længe, før de nye venner har besluttet at tage på en rejse dertil sammen.

Ole Bang var især kendt for sin oplæsning af Henrik Ibsen, men havde også ret stor succes som dramatiker de syv år han boede i Danmark, inden han i 1904 påbegyndte en række oplæsningsturneer i USA. Om det nære forhold til Knud vidner dette brev fra april 1900 i anledning af at Knud har lovet at prøve at få optaget en omtale af Bang i et af bladene:

Min kjære gut!

Havde jeg ikke netop sat saa megen pris paa et par ord fra dig – havde jeg maaske ventet med at skrive; men jeg var ikke rigtig tilfreds før jeg havde faaet haandtryk – eller et venligt "spark" fra dig. Du er nu engang kommet mig saa nær. – Kjære ven, jeg kunde godt sige, at du vil naa meget længere end jeg – for jeg er saa sikker paa det, – men sligt faar man tidsnok at vide. Og saa begyndte du med at slaa et slag for mig. Det vil blive underligt at tænke paa – – engang.

Den planlagte rejse til Nordland bliver imidlertid ikke til noget – Bang kan ikke opnå den nødvendige økonomiske støtte, men Knud er ikke derfor til sinds at opgive rejsen. Efter at Bang har trukket sig, skriver Knud derfor til sin nære jævnaldrende ven Herluf Møller, som han synger *Gluntarne* med, og som i øvrigt senere skriver bøger om Henrik Wergeland og Bjørnstjerne Bjørnson:

Kære Herluf.

Som du maaske ved, har Bang ikke faaet en ventet Understøttelse til en Rejse i Nordland fra Storthinget, – og *vor* Nordlandstur er saaledes efter alle Solemærker at dømmme – dødfødt! (...)

Nu vil jeg – det er Aarsagen til disse Linier – forelægge dig et Spørgsmaal, som jeg har tumlet med i lange Tider: Kunde du tænke dig Muligheden af – at følge min Opfordring, – hvis du en Dag i Sommerferien fik følgende Brev – f. Ex. fra Kristiania:

"Om nogle Dage afgaar herfra en Fiskerskude til Nordland. Kaptainen er villig til at medtage os to – mod at vi gør Matrostjeneste! – Hvis du vil med – maa du komme straks!!!" –

Kunde du saa tænke dig Muligheden af – at du stak til Kristiania med den første den bedste Lejlighed. – Jeg tror, du gjorde det, – ja, jeg er overbevist

om, at du øjeblikkelig vilde gaa ind paa et saa eventyrligt Togt! – Ingen af os har Raad til at komme til Nordland paa pengemandsviis! –

Og er vi først i Nordland – er vi ganske prisgivet en herlig – en eventyrlig Skæbne. –

Forinden Afrejsen sikrer vi os begge Korrespondance til et eller andet Blad! –

Kære Herluf! – du er den, jeg helst vilde opleve en saadan Sommer med! Vi er unge begge to, d.v.s. vi er begge lige gale! –

Fornægt nu ikke dig selv!
Svar Hurtigt!
Jeg venter!

Knud.

Med dette brev har vi samtidig den unge Knud Rasmussen i en nøddeskal, fuld af planer, brændende af ildhu, beslutsom, forførende og med på den værste.

Færøerne og Island

Men Herluf har allerede lagt planer for sommeren. Han skal til Island med sin bror Arne Møller, der senere skriver doktordisputats om Islands store digter Hallgrímur Petursson's passionssalmer, men Knud kan jo tage med, hvis han vil. Og det gør han. Det er dog ikke en privat visit, de skal aflægge, selv om brødrene har en islandsk mor – det er som medlemmer af en uofficiel delegation, det såkaldte Islandstog af danske studenter og akademikere, der bliver sendt af sted med en tale af selveste Georg Brandes, stærkt kritisk over for Danmark som kolonimagt, men i slutningen med forsonligere toner:

Studentertoget, der idag gaar til Island, kan betragtes som et Slags folkeligt Modstykke til Kongefærden derop for mange Aar siden, den af Holger Drachmann besungne. Denne Gang er det det unge og uofficielle Danmark, som hilser paa Island. (...)

Rejsen er da ganske vist for saa vidt en ren Fornøjelsesfart... Men den er tillige en Pilgrimsfart til Steder, hvortil knytter sig de smukkeste Minder fra de nordiske Rigers eneste gamle, stolte Republik, og den er som sagt først og sidst en Kærlighedserklæring fra dansk Ungdom til det moderne Island. (*Samlede Skrifter*, bd. 12., s.186)

Den person, der har bedt Brandes tale ved denne lejlighed, er uden tvivl den samme, som har udkastet ideen til den og står som dens arrangør, nemlig Den danske Turistforenings sekretær Ludvig Mylius Erichsen, en ivrig brandesia-ner, der samtidig har en plan om at komme til et andet koloniområde, nemlig Grønland, for at skrive kritisk om forholdene der. At han så møder ”grønlænderen” Knud ombord på skibet er jo det perfekte match, og eftersom vi ved, at de to år senere er på vej til Grønland sammen, har det naturligvis ikke skortet på efterrationaliserende teorier om, hvad der er foregået mellem de to unge mænd på rejsen – men det er netop teorier, for vi aner det faktisk ikke. Der er

ingen skriftlige vidnesbyrd om planer i den retning. Det eneste, vi ved, er, at Knud og Mylius lærer hinanden at kende og har en vis kontakt med hinanden, også efter Islandstoget.

Rejsen foregår med hjuldamperen ”Botnia”, som på vejen til Island lægger ind i Leith og Tórshavn på Færøerne. Målet på den fem uger lange rejse er dog Reykjavik og udflugten til den gyldne trekant (Thingvellir, Geysir, Gullfos). Knuds korrespondancer deroppefra til *Kristeligt Dagblad* kan bruges den dag i dag som turistfører. Om det sidste sted, Gullfos, skriver han:

For de Mennesker, der første Gang staar over for et stort Vandfald, betyder Gullfos en Revolution i deres Naturbegreber. Har man set Gullfos, har man ogsaa faaet en ny Maalestok for det overvældende, imponerende.

Luften ryster af Buldret, og man kommer til at tænke paa Blichers Ord om Vesterhavet; ”De hørende døves, og de døde maa høre!”

Fra en betydelig Højde styrter en hel Sø sig skummende hvid ned i en Afgrund og vælter sig saa brusende ned gennem en dyb Kløft. Vi kom der i Solskin, og vi saa den i hele dens betagende Skønhed. I et bredt Bælte om Faldet dryssende en iskold Støvregn ned; det var Stænkene, der slyngedes i Vejret og faldt ned som Regn; de bølgede som hvide, fantastiske Sølvskyer hen over Klipper og Græs, glitrende i Solen. Over hele dette vilde, ubændige Spil af Kræfter hvævede sig en straalende Regnbue, der fortsatte sig helt ned i det hvide Skum.

Man føler sin egen svimlende Afmagt, ethvert Udbrud holdes tilbage; om Gullfos tør man ikke bruge beskrivende Adjektiver! – –

I Stockholm og Lapland

I februar 1901 er Knud på farten igen. Målet er denne gang Stockholm, hvor der for første gang afholdes de såkaldte ”Nordiska spelen”, en forløber for de olympiske vinterlege med konkurrencer inden for Nordens forskellige vintersportsgrene, herunder også isbådssejls og kapløb med sparkstøtting. Legene, der blev afholdt syv gange frem til 1926, udviklede sig fra begyndelsen til store folkefester og vakte også opmærksomhed uden for Norden.

Knud har ansøgt legenes komite om at måtte demonstrere grønlandsk hundeslædekørsel, der – hedder det i et udkast – ”paa Grund af sin flyvende Hastighed og tilsyneladende halsbrækkende Karakter nok er værd at tage i Øjesyn.” Det får han naturligvis ikke lov til, men man kan næppe tænke sig et mere formfuldendt afslag. Den ordførende skriver:

Då Nordiska Spelen hufvudsakligen endast bara inbegripar de Idrotter som här idkas, så har Mottagnings Komitéen ved sitt möte i går beslutat att med tacksamhet afböja Deres Förslag att deltaga i Spelen med Hundkörsel.

Högaktningfullt...

Trods det både komiske og lidt fantastiske i arrangementet – hvornår har Knud sidst kørt hundeslæde? – skal man ikke være blind for kernen i det hele: utilpasheden ved at skulle leve op til rollen som akademiker, den umådelige sult

efter oplevelser og den dybe trang til at slippe væk fra København. Han lader sig derfor heller ikke standse af disse første forhindringer, men får en aftale i stand med ugeskriftet *Illustreret Tidende* om at rapportere fra legene og kommer på den måde derop.

Forbindelsen med ugeskriftet er dog langt fra nok til at udfylde et stadigt voksende hul i hans pengebeholdning, som er omvendt proportional med hans vidtflyvende planer. I sin nød skriver han til en ven med kontakt til en godsejer:

Situationen er i Øjeblikket denne:

Jeg har faaet Frikort paa 1ste Klasse paa de svenske Statsbaner helt op til Gellivare.

Men Driftskapitalen mangler. – De Forskud, jeg kan faa af mine Blade strække ikke til. – Kommer jeg først paa Rejse kan jeg med Lethed skrive mig Penge til.

Mine Blade i Kjbhvn er – som De ved – ”Politiken og Ill. Tidende”. Herovre kan jeg komme til det store ”Svenska Dagbladet” – og rimeligvis en Gøteborg Avis. –

Men da man hverken her eller i Kbhvn kender mine journalistiske Evner er man ret vanskelige over for Spørgsmaalet Forskud. De maa jo med Lethed være i Stand til at skaffe mig 100 Kr. (dog helst 150) hos Eders Godsejer. –

Ved min Hjemkomst skriver jeg en Bog: ”Paa Ski mod Nordkap” – det gi’r jo ogsaa Penge.

Efter legene skal altså turen til Nordland realiseres, men via Lapland, og Knud satser åbenbart på at ernære sig som rejsende forfatter og journalist. Også lokale hjælpere har han allerede skaffet sig, ret så betydningsfulde venner, nemlig dels Albert Engström og hans kone Sigrid (f. Sparre) – mødet bliver optakten til et livslangt venskab – dels Valdemar Langlet (1872-1960), der langt senere bliver kendt for at hjælpe en stor gruppe ungarske jøder fra at blive deporteret til koncentrationslejre, men som i 1901 er redaktør ved *Stockholms Dagblad*. Han er allerede på det tidspunkt en berejst mand, der i midten af 1890'erne har gennemkrydset hele Rusland og været i Lilleasien og Østeuropa, og derfor af flere grunde et nyttigt bekendtskab for Knud.

Det fremgår af dagbogen fra rejsen, at opholdet i Lapmarken, hvor Knud rejser med lappen Swonni og besøger dennes familie, suppleres med et længere ophold på Lofoten, hvor han bor hos den kendte norske Lofotmaler Gunnar Bergs enke og øvrige familie. På rejsen møder han også disponent Hjalmar Lundbohm, grundlægger af Kiruna og byens ukronede konge, som bliver en nær ven, ligesom denne var det af Albert Engström, der uden tvivl har etableret kontakten.

Rejsens betydning kan næppe overvurderes. Såvel i dagbogen som i breve mærkes de første stærke spor af den primitivisme eller vitalisme, som Knud Rasmussen skal blive en fremtrædende eksponent for, fx i følgende brev til

den senere kendte skuespiller Adam Poulsen fra 9. maj, lige før han vender snuden hjemad:

Sne, Is – buldrende Fossejubil! –

Sol – blændende Lys, – over himmelstormende Ødemarksfjælde! –

Skiføre! – syngende Skiføre hen over Søer og Bakker –

Vildmarksstemning om mig – og *i mig!!* –

Kære Adam! – Jeg sidder heroppe i Lapmarkens skønneste Tragter – ved Torneträsket, – i Nærheden af Abiskojokk og kradser op – disse Linier – til dig! – længes efter dig, – vilde gerne være sammen med dig – *just nu!*

Her er hjærtægribende smukt, – vejrtagende storslaet, – Adam! – og man synes selv – at vokse – vokse sig bred og sund i Tanker og Sind oppe i denne Fjældluft. Jeg har nu snart i 3 Maaneder ført et guddommeligt Zigøiner-liv – – paa Fart paa Flugt, – i Kapløb med Vinden, – drikkende Sol – Sol! –

Det er noget andet – end de københavnske Mudderpøle!! –

Selv om Knud under rejsen gerne lever under de mest primitive forhold, kaster han dog ikke derfor vrage på gilderne hos den lokale svenske overklasse. På hjemvejen møder han i Tornehamn den 6. maj den daværende ingeniør og senere legendariske generaldirektør for de svenske jernbaner Axel Granholm sammen med en arbejdschef, læge og andre ingeniører samt diverse fruer og frøkener. Det hedder i dagbogen:

Velkomstbæger Sherry og Portvin.

Aftensmad med "ægte Aalborger-sup"

Rødvin – Champagne i brede Baner.

Aften Kaffe. Døm –

Stemning høj! –

Taler! – besynderlig Aften midt i Lapmarken (...) I Seng 2½ – op igen Kl. 4 for at "knäppa av" de rejsende Damer og Arbejdschefen.

7. maj! –

Atter Aftengilde – hvor Champagnen flød som skummende Elve.

På lignende vis modtages han de følgende dage – med visse variationer. På næste opholdssted er der taffelmusik: "Romeo og Julie – Carmen – Cavalleria rusticana – Faust – osv. af et parisisk Orkester – – i Lapmarken!!! – Man sluttede under stadig stigende Stemning." Næste dag er der "Kaffe og Punch i det fri", næste igen "Champagne på Morgenkvisten", indtil festen slutter hos Lundbohm i Gällivare. Ved den lejlighed skal Knud præsenteres for Gällivare-damerne, men først på selve afrejseaftenen – Lundbohm er måske blevet klog af skade.

Tilbage til Stockholm

Det kan jo ikke nægtes, at Knud trods alle sine ensomme friluftaktiviteter også er meget aktiv på den erotiske front, og her skal man nok søge en del af forklaringen på, at han efter at have tilbragt sommeren i Danmark igen

i efteråret 1901 befinder sig i Stockholm. Dels er det så godt som sikkert, at han i juli måned på grund af et tilfældigt bekendtskab med en fire år ældre kvinde er blevet far til en lille pige – en god grund til at komme væk fra København, dels har han et forhold til den noget ældre Sigrid Engström (f. 1869), som på dette tidspunkt er gravid, og hvis forhold til Albert på det tidspunkt er præget af stærke konflikter.

Et brev til forældrene fra 20. november vidner om, at de har fået nys om faderskabssagen. Han skriver bl.a. her, at han "har været fuldstændig knækket og brudt. – Og jeg havde Grund til det; – for jeg har fejlet frygteligt. Nu har jeg Bod at gøre Resten af mit Liv

– og om jeg faar Kræfter til det – skal det være mit Livsmaal – en Gang langt hen i Fremtiden at kunne se de Mennesker ind i Ansigtet – som jeg maatte forlade."

Senere i brevet hedder det:

– Saaledes som Forholdene nu er – tror jeg, at det er bedst, at jeg rejser ud igen. – Under helt fremmede Forhold – tvungen til at slaa mig frem – tvungen til at tage nye Indtryk – vil jeg hurtigst naa til Kræfter og Ligevægt. – (...)

Hvorhen jeg skal rejse – kan jeg ikke sige Eder endnu; – jeg maa først træffe Forberedelser – og Overenskomster med Blade – o.s.v. – men maaske det bliver til Rusland. (...)

Ideen om Rusland stammer utvivlsomt fra mødet med Valdemar Langlet. Af breve til Adam Poulsen fremgår, at han i hvert fald har været i Stockholm fra begyndelsen af september og dels bor på et pensionat i Skærgården, dels hos familien Langlet, der også fungerer som postadresse, en adresse, der ikke må oplyses til nogen. Knud vil ikke i kontakt med nogen i Danmark. Den eneste grund til, at han skriver til Adam er, at han er i stor pengeø.

Andre vigtige bekendtskaber i Stockholm er Valdemar Langlets bror, kunstneren Alex(ander) Langlet (1870-1953), der senere sammen med danske Harald Moltke illustrerer Knuds bog om Lapland, og maleren Bruno Liljefors, som Knud introduceres til af Engström. I et brev fra 1904, kort før afslutning-

I sin unge formative år brugte Knud Rasmussen sine nordiske kontakter i Danmark, Norge, Sverige og Island til at etablere sig som polarforsker.

en på den litterære ekspedition, skriver Knud til Albert og Sigrid Engström fra Grønland om betydningen af dette møde:

Vi har nu ikke langt igen – desværre – der gaaet Kuldegys igennem mig, naar jeg tænker paa, at jeg nu snart skal tilbage til Civilisationen igen og optræde ”dannet og beleven”. Jeg er født med en Drift, som ikke under mig

Knud Rasmussen i sin storhedstid som helte, ikon, og forfører af nærmest mytologisk tilsnit.

Ro i Hvilen; jeg maa leve paa Rejser, stadigt skiftende Opholdssted. Husdyr-Naturen er aldrig gaaet mig i Blodet, jeg kan ikke udstaa hver Aften at skulle vende tilbage til samme Baas; det vilde utæmmede Dyr er langt fornuftigere; det driver om i Verden uden fast Stade. Og Verden er da vel ikke til bare for Dyrenes Skyld?

Bruno Liljefors sagde en Aften, Albert og jeg var ude at besøge ham: ”Menneskenes Læggen saa megen Vægt paa Hus og Hjem er egentlig ganske unaturlig, – Et Produkt af Civilisationen. *Idealet* var – om man kunde drive det til at nøjes med et simpelt Ly, hvor man kunde kravle ind, naar man trængte til Hvile.” Denne Bemærkning gjorde et dybt Indtryk paa mig og jeg har siden ofte tænkt paa hans Ord under mine Rejser. Aldrig har jeg levet lykkeligere end i den Tid, da alle de Fordringer jeg stillede til et ”Ly” indskrænkedes til en Fjældhule eller en lille Snehytte, der blot byggedes for Natten paa det Sted, man tilfældig havde valgt til Hvilested for nogle Timer. Man føler sig under en saadan Tilværelse fri og ubunden som et Rovdyr.

Uden at sige for meget kan man roligt fastslå, at det er ord med et langt ekko både tilbage og frem i Knud Rasmussens liv.

Grønland i sigte

Mørklægningen af Knuds ophold og opholdssteder i Stockholm har som sagt sine grunde, og han vil ikke hjem. Det kommer han så alligevel til jul efter pres fra forældrene, stadig med den tidligere plan om at rejse ud, måske til Rusland, fremgår det af et brev fra 14. december. Men altså ikke et ord om Grønland. Og alligevel ved vi fra nysnævnte Harald Moltke, der deltager i den litterære ekspedition, at alt nytårsaften er klappet og klart til om ikke rejsen derop, så ansøgningen om den. Noget må altså være sket i dagene før og efter jul. Hvad, ved vi ikke præcis, men efter al sandsynlighed følgende:

Faderen har givetvis ikke været glad ved tanken om at se sønnen rejse ud i det blå og tænkt, at nok kunne det være godt, at han kom væk, sådan som forholdene var, men at det så helst måtte være til det lukkede koloniområde Grønland, hvor Knuds familie på mødrenes side sad på indtil flere udstedsbestyrerstillinger, og hvor der både kunne være hjælp at hente og lidt opsyn med hans færd. Spørgsmålet var så bare, hvordan han kom derop. Og her er så den gamle idé om at rejse med Mylius-Erichsen dukket op igen. I hvert fald må der have været kontakt mellem ham og Knud efter hjemkomsten fra Sverige, og faderen, der havde forbindelse til folk i ministeriet og Grønlandsadministrationen, har givetvis lovet at arbejde i kulissen og med at udarbejde ansøgningen.

At det ikke er rent gæsteri, at Knuds far på den måde har været den egentlige initiativtager til ekspeditionen, fremgår i øvrigt af flere ting. Dels bliver faderens præstegård i Lyngø nord for København i vidt omfang ramme om forberedelserne – Mylius-Erichsen flytter simpelthen derud i en længere periode. Dels er faderen en af de 16 personer, der skriver en anbefaling af ansøgningen, og endelig ledsager han selv ekspeditionsdeltagerne til Grønland, bl.a. for under rejsen at undervise dem i grønlandsk.

Kristiania

Derfor er det også faderen, Knud skriver til, da han i forbindelse med ekspeditionsforberedelserne opsøger Fridtjof Nansen i Kristiania. Såvel på som mellem linjerne mærker man både den sønlige hengivenhed og trangen til at hævde sig i faderens øjne. Samtidig er brevet et slående vidnesbyrd om, hvor let Knud fik adgang til den åndelige elite i datidens Kristiania:

Kære Fader.

Et Par Ord for at give dig et vist Indtryk af Situationen: den litterære Grønlandsekspedition har vakt stor Interesse her i Kristiania. Nansen og jeg "fandt hinanden" i Gaar efter en uafbrudt Samtale fra 3-7. Han nærer store Forhaabninger for vor Rejses Udbytte. Han mener, at jeg – gennem mit Kendskab til det grønlandske Sprog – har "en Fremtid som Etnograf" – om jeg vil benytte mig af de "meget sjældne Forudsætninger", jeg sidder inde med. "Selvfølgelig er Deres Arbejde ikke endt med en Skildring af Vestgrønland og Smidsunds-Eskimoer [polareskimoer] – "De skal siden til Cumberland og Alaska – og De vil her ha' Fordele som ingen Forsker før Dem" – De skal, naar De nu har været ude i Praksis, studere nogen Tid i Berlin, før De gir Dem ud igen. Jeg anser, at den Maade De har grebet deres Studium an paa – er den eneste rette. Det har jeg selv erfaret. Først ud i Praksis – paa bar Grund – det gør ikke noget – fægte sig frem – lære gennem egen Erfaring – det er det solideste og fineste [dvs. bedste] – saa siden noget Theori – og saa i Praksis igen – saa skal De se – – o.s.v. – o.s.v.

(...)

Med et Introduktionsbrev fra N. skal jeg nu i Lag med Redaktør Skibsted. Det skal nok gaa. –

Om det kan interessere dig – kære Far – skal din Søn i Aften til Selskab hos Professor Sars, hvor jeg skal træffe sammen med Norges Videnskabelighed. Min Ven Nansen kommer der ogsaa.

Imorgen skal jeg til Middag hos Nansen – sammen med Bjørnson og hans Søn Teaterchefen.

Hm! Hm! –

Nu tør jeg ikke skrive mere. For ellers tror I, at jeg er bleven vigtig. Jeg sender et Billede af Nansens Palads; det stod i "Verdens Gang" i Gaar. – Naar jeg bliver verdensberømt om nogle Aar – og er bleven velhavende ligesom N. paa min Berømmelse – saa skal jeg ogsaa bygge mig et saadant Palads, men det skal være i Lapmarken – og det skal hedde "Nordenfjælds"! Mere kan du vist ikke forlange, kære Far!

(...)

Din hengivne Søn

Knud

I et brev til den danske polarforsker Eigil Knuth har Nansens bror, Alexander Nansen fortalt om dette første møde:

Min bror presenterte mig efter de hade hat en lang konference, og da Rasmussen var gaat, sa han: Saa du godt paa ham? – Det er en merkelig Kar, som vi faar høre mer om!

Det havde han jo ikke helt uret i. At det også skulle blive Knud Rasmussen, der – i hvert fald i datidens øjne – afgjorde striden mellem Danmark og Norge om Østgrønland til dansk fordel, havde han dog næppe forudset, men såvel på denne som mange andre måder kom de nordiske lande til at spille en vigtig rolle i Knuds senere liv som polarforsker.

Det kunne der skrives en hel bog om. Det afgørende i denne sammenhæng har været at vise, hvordan de nordiske lande og de personlige relationer, han her etablerede, spillede ind i Knud Rasmussens tidlige udvikling og på den måde var med til at forme ham som menneske og som den senere polarforsker.

Litteratur

Alstadhaug, Leif. "Ole Bang – Dikter og norsk kulturambassadør fra Ytteren i Rana", i *Årbok for Helgeland*. Helgeland Historielag 2008.

Engström, Albert. *Läsebok för svenska folket*. Bonniers, Stockholm 1938.

Engström, Malin. *Lite om Albert Engström*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1956.

Knuth, Eigil. *Fridtjof Nansen og Knud Rasmussen*. Gyldendal, København 1948.

Lång, Helmer. *Den unge Albert Engström*. Bonniers, Stockholm 1959.

Michelsen, Knud. *Den unge Knud Rasmussen, belyst igennem breve og andre kilder, 1893-1902*. Falcon, København 2011.

Moltke, Harald. *Livsrejsen*. Hernov, København 1964.

Rasmussen, Knud. *Dagbøger fra rejsen til Lapland 1901 samt 1906*. Det kongelige Bibliotek, København.

Rasmussen, Knud. *Lapland med Tegninger af Alex Langlet og Harald Moltke*. Gyldendal, København 1907.

CLAES WIKLUND

NORDISKA RÅDETS TILLKOMST

Nordiska rådet firar sitt 60-årsjubileum i år. Tillkomsten av detta för nordiska parlamentariker och ministrar unika organ skildras i denna artikel av Claes Wiklund, som är NT:s huvudredaktör.

Skribenten var sekreterare i Nordiska rådets social- och miljöutskott under en tioårsperiod (1972-82) och därefter den nordiska mitten-gruppens sekreterare under de fyra följande åren fram till 1987.

Utrikesminister Munchs misslyckade försök

När planerna på att etablera ett nordiskt råd på allvar tog form i samband med Nordiska interparlamentariska förbundets möte i Stockholm i augusti 1951 hade nästan tretton år förflutit räknat från den tidpunkt, då tankarna först fördes på tal. Redan i oktober 1938 hade den danske utrikesministern Peter Munch (RV) i samförstånd med statsminister Thorvald Stauning (S) tillskrivit sina nordiska kolleger för att utröna om intresse fanns för att bilda ett gemensamt rådgivande organ. Den danske utrikesministern föreställde sig, att det tilltänkta samrådsorganet skulle bestå dels av utrikesministrarna i Danmark, Finland, Norge och Sverige samt Islands statsminister, dels av – och det var innovationen – ett antal representanter utsedda av de fem nordiska parlamenten. Denna nordiska politikerförsamling skulle samlas till ett årligt möte under omkring två veckors tid. Vid överläggningarna skulle frågor av gemensamt intresse tas upp. Formella omröstningar förutsågs inte äga rum. Än mindre var avsikten att fatta bindande beslut.

Svaren från finländsk, isländsk och svensk sida var positiva. Den norske utrikesministern Halvdan Koht (A) anmälde dock sina betänkligheter. Man enades därför om att dryfta den danska samarbetspropån vid ett nordiskt utrikesministermöte i Helsingfors i februari 1939.¹ Vid detta möte underströk Peter Munch att avsikten med förslaget om att inrätta ett nordiskt samrådsorgan inte var att omdana de två gånger om året anordnade nordiska utrikesministermötena. Snarare föreställde sig den danske utrikesministern att det nordiska samrådet kunde ske i nya former. I Danmark hade det konservativa partiet dessutom vid ett flertal tillfällen understrukit, att de nordiska utrikesministermötena utgjorde ett privilegium för regeringarna.

Utrikesminister Rickard Sänders (s) positiva inställning till de danska samarbetsplanerna hade avtagit sedan hösten 1938. Sandler hade kommit fram till, att möten i vilka en stor krets av personer deltog, lätt kunde stöta på svårig-

heter när det gällde att uppnå enighet. Därtill kom att det norska motståndet mot det nordiska samrådsorganet kvarstod. Utrikesminister Koht föredrog för sin del att de konkreta ärenden som stod på den nordiska samarbetsagendan även i fortsättningen skulle avhandlas vid möten mellan de nordiska fackministrarna. Det fanns risk för, ansåg han, att man skulle behöva anstränga sig för att finna teman för överläggningarna inom ett mera omfattande samrådsorgan som det tilltänkta.² De danska planerna på en ökad institutionalisering av det nordiska samarbetet blev vilande under nästan ett decennium. Ett världskrig kom emellan.

I mars 1948 återkom Ole Bjørn Kraft (KF) och Bertel Dahlgard (RV) under en debatt i folketinget till tankarna på att göra det möjligt för en vidare krets av nordiska parlamentariker att överlägga om gemensamma frågor. Resultatet av debatten blev att regeringen under ledning av Hans Hedtoft (S) anmodades att ånyo ta upp saken med Norge och Sverige.³

Det blev utrikesminister Gustav Rasmussen (opol.) som vid ett nordiskt utrikesministermöte i Stockholm i september samma år återigen, och förgäves, tog upp det danska förslaget om inrättandet av ett nytt nordiskt samrådsorgan. En invändning mot förslaget var att ett närmare samarbete mellan nordiska parlamentariker borde kunna åstadkommas inom ramen för Nordiska interparlamentariska förbundet.⁴ Vid mötet i Stockholm dryftades även förutsättningarna för ett försvarssamarbete mellan Danmark, Norge och Sverige.

Under slutskedet av de skandinaviska försvarsförbundsförhandlingarna i januari 1949 deltog för första gången representanter för de tre ländernas parlament i respektive regeringsdelegation. Samtliga partier i parlamenten utom kommunisterna var med i de avslutande överläggningarna i Köpenhamn och Oslo. Initiativet till breddningen av förhandlingsdelegationerna kom från danskt håll.⁵

Det lyckades inte för Danmark, Norge och Sverige att uppnå enighet om det skandinaviska försvarsförbundets militära beroende av omvärlden. De stolta försvarsplanerna föll därmed till marken. Däremot var man överens om att det utgjort en klar fördel att företrädare för vad som då benämndes de demokratiska partierna haft tillfälle att aktivt medverka under förhandlingarnas slutfas. Denna uppfattning kom klart till uttryck i slutkommunikén från mötet på Akershus i slutet av januari 1949:

Under mødene i København og Oslo har for første gang repræsentanter fra de tre landenes folkrepræsentationer deltaget sammen med regeringsmedlemmer i forhandlinger af denne karakter. Denne form for konferencer har vist sig være af stor værdi til belysning og klarlægning af de anskuelser, som gør sig gældende i hvert af landene.⁶

Under åren 1949-50 drog flera ledande nordiska politiker en lans för ett fastare nordiskt samarbete. Förutom Bertel Dahlgard och Ole Bjørn Kraft fanns

deras landsman Jørgen Jørgensen (RV) och Norges Einar Gerhardsen (A) samt svensken Elis Håstad (h) bland tillskyndarna.⁷

För att åstadkomma en likartad medborgarrättslagstiftning i Danmark, Norge och Sverige möttes i maj 1950 representanter för berörda parlamentsutskott i de tre länderna. Också denna gång skedde det på danskt initiativ, men intresset från svensk sida var så pass stort att initiativet lika gärna kunde ha kommit från första lagutskottet i riksdagen. Sedan förslaget om att utskotten in pleno skulle deltaga fallit, överenskom man om att vart och ett av de tre ländernas utskott skulle vara representerat av sex medlemmar. Därtill kom en regeringsledamot från varje land.

Det är framför allt två aspekter av detta samråd beträffande medborgarrättslagstiftningen som bör uppmärksammas. För det första var det väsentligt att utskottsmedlemmarna fritt kunde föra fram sin egen och sitt partis mening eftersom de ej uppträdde som regeringsrepresentanter.⁸ För det andra växlade man mellan olika sammanträdesformer då såväl plenarmöten som enskilda överläggningar inom delegationerna förekom. Även om de samnordiska överläggningarna inte var bindande för respektive lands parlamentsutskott så blev resultatet av dem ändå vägledande vid den fortsatta behandlingen av medborgarrättslagstiftningen i riksdagar och ting.⁹

Ett tredje exempel på mera formaliserad parlamentarisk nordisk samverkan utgör tillsättningen av Nordiska interparlamentariska kommittén för friare samfärdsele m.m. Riksdagsledamoten Rolf Edberg (s) tog på nyåret 1951 initiativ till bildandet av denna kommitté med stöd från Hans Hedtoft, som vid denna tidpunkt var oppositionspolitiker, och från norrmannen Trygve Bratteli (A). Kommittén avslutade sitt resultatrika arbete år 1956.¹⁰

Den säkerhetspolitiska splittring som uppstod i Norden till följd av att först Finland år 1948 ingått en vänskaps-, samarbets- och biståndspakt med Sovjetunionen och därefter Danmark, Island och Norge anslutit sig till NATO året efter medan Sverige förblev alliansfritt, lämnade stor besvikelse efter sig i ledande nordiska politikernas sinnen.¹¹ Snart vändes dock blickarna mot nya samarbetsfält. Tankarna på en institutionalisering av det nordiska samarbetet växte sig allt starkare.

Samarbetet mellan de nordiska regeringarna hade förvisso gamla anor. År 1914 ägde det första nordiska stats- och utrikesministermötet rum. Fram till 1920 avhölls åtta dylika möten.¹² Därefter låg samarbetet på ministernivå nere åren 1922-1932 för att sedan återupptagas. 1926 hölls det första nordiska socialministermötet och drygt ett decennium senare det första undervisningsministermötet.¹³

Det var flera omständigheter som ledde till att planerna på att bilda ett nordiskt råd ånyo kom att aktualiseras på sensommaren 1951. Denna gång med positivt resultat. För det första fanns det en vilja hos ledande nordiska

politiker att kunna visa upp påtagliga resultat av det nordiska samarbetet. För det andra levde de positiva erfarenheterna av parlamentarisk medverkan i samband med försvarsförbundsförhandlingarnas slutfas kvar i gott minne. För det tredje hade ett gemensamt möte om medborgarrättslagstiftningen ägt rum mellan berörda parlamentsutskott i tre av länderna. För det fjärde hade samverkan inom Nordiska parlamentariska kommittén för friare samfärdsel m.m. ingett hopp om lovande resultat. Det stod ett möjlighetsfönster öppet på vid gavel när nordiska parlamentariker samlades i Stockholm till sitt 28:e delegerademöte.

Hans Hedtofts nordiska idé och dess förverkligande

Det 28:e nordiska interparlamentariska delegerademötet hölls i Stockholm i mitten av augusti 1951. Inför mötet hade Hans Hedtoft – på förslag av Bertel Dahlgaard – vid ett förberedande möte inom den danska delegationen ombetts att å de danska parlamentarikernas vägnar hålla ett inledningsanförande i vilket frågan om inrättandet av en nordisk parlamentarisk församling skulle tas upp.¹⁴ Från svensk sida hade Nils Herlitz, professor i stats- och förvaltningsrätt och riksdagsledamot för högerpartiet, uppmanats att komma med ett inlägg omedelbart efter Hedtofts inledningsanförande.¹⁵

I början av sitt anförande vid det nordiska delegerademötet den 13 augusti 1951 ställde Hans Hedtoft fyra frågor:

- Vad finns det i dag av nordiskt samarbete?
- Vilka organ sysslar med nordiskt samarbete och på vilket sätt?
- Är det nyttigt med nordiskt samarbete och bör det byggas ut i form av ett permanent samarbete mellan de nordiska parlamenten?
- Och – om så är fallet – hur bör detta ske?

Efter en genomgång av det nordiska samarbete som förekom på privat grund företog Hedtoft en granskning av det officiella samarbetet och dess olika former. Han nämnde mötena mellan statsöverhuvuden, ministersammanskomster, tillsättandet av expertkommissioner, permanenta kommittéer samt möten mellan parlamentariker.¹⁶ Beträffande kontakterna nordiska folkvalda emellan konstaterade Hedtoft att parlamenten normalt inte var företrädare eller involverade i överläggningar i sakfrågor. Tre undantag från denna huvudregel utgjorde dock utskottssamrådet om medborgarrättslagstiftningen, medverkan vid försvarsförbundsförhandlingarnas slutskede samt på sistone behandlingen av vissa aspekter av samfärdseln. Vidare erinrade Hedtoft om det tal som Einar Gerhardsen hållit i Malmö i oktober 1950. Den norske statsministern hade då förordat att de politiska partierna i högre grad än som varit fallet skulle beredas möjlighet att få medverka i nordiska möten. Hedtoft påminde också om Peter Munchs initiativ i slutet av 1930-talet och det öde som detta gått till mötes. En smula märkligt var det, ansåg Hedtoft, att de skandinaviska

ländernas parlamentariker kunde samarbeta inom ramen för Europarådet med företrädare för mera avlägset belägna länder som Turkiet, Grekland, Italien och Irland, men fortfarande sakna ett eget gemensamt nordiskt debattforum. De nordiska länderna borde etablera ett samarbetsorgan som höll regelbundna möten. Utformningen därav borde studeras närmare först.¹⁷

Hedtofts inledningsanförande följdes som avtalat upp av riksdagsledamoten Nils Herlitz (h). Han anslöt sig i all huvudsak till Hedtofts förslag även om planerna på att etablera ett permanent organ för parlamentarisk samverkan i Norden var en nyhet för honom. Herlitz ansåg att en institution av det slag som Hedtoft förordade borde få en auktoritativ sammansättning, ges möjlighet att pröva förslag till lagstiftning m.m. på ett tidigt stadium samt vara sammansatt av personer som var intresserade av ett aktivt nordiskt samarbete.¹⁸

Sedan samtliga talare som yttrat sig i saken utom en, nämligen norrmannen Sven Nielsen (H), ställt sig positiva till tankarna på att bilda ett nytt nordiskt samarbetsorgan, föreslog Hedtoft att förslaget borde utredas närmare. De fem som fick i uppdrag att konkretisera samarbetsförslaget var Hans Hedtoft, finländaren K A Fagerholm (sd), islänningen Sigurður Bjarnason (Sj.), norrmannen Oscar Torp (A) samt Nils Herlitz.¹⁹ Arbetsgruppen bestod sålunda av tre socialdemokrater och två konservativa politiker.

Nils Herlitz utarbetade i skyndsam ordning en promemoria om inrättandet av ett nordiskt råd. Den skickades ut till arbetsgruppens medlemmar och till regeringsföreträdare i slutet av augusti 1951. Sedan vissa underhandskontakter tagits i de berörda länderna avhöll arbetsgruppen sitt första – och enda – möte i Köpenhamn den 24 oktober. Vid Köpenhamnsmötet var Oscar Torp ej närvarande. K A Fagerholm lät meddela, att han önskade medverka i det fortsatta arbetet även om det redan från början stod klart att Finland inte kunde ansluta sig till det tilltänkta nordiska samarbetsorganet.²⁰

Från Norge inkom rapporter som tydde på att stämningen där var avvakande. Från isländsk sida förelåg inga klara besked om hur man förhöll sig till förslaget. Endast i Danmark och Sverige var inställningen övervägande positiv. Det stadgeutkast som Herlitz författat genomgicks, och han fick i uppdrag att författa en motivering till stadgan för det planerade nordiska samarbetsorganet med Hans Hedtoft som justeringsman. Enligt tidtabellen skulle förslaget till stadga med åtföljande motivering behandlas vid ett möte med nordiska interparlamentariska rådet i Stockholm den 3 december 1951.

Den danska, isländska och svenska inställningen till det nya samrådsorganet var oproblematiske. Finland hade dock nödgats meddela, att man avstod från fortsatt aktiv medverkan i förberedelsearbetet. Den norska hållningen var länge oviss, men sedan beslut om att företa en ytterligare behandling av förslaget inom de olika delegationerna hade fattats, kunde kommittéförslaget accepteras också av norrmännen. Bland de ändringar som företogs vid

decembermötet 1951 märktes att samarbetsorganets mötestid skulle vara två veckor.²¹ Ytterligare ett möte med interparlamentariska rådet ägde rum i Köpenhamn den 9 februari 1952. Sedan antogs förslaget med samtliga röster utom en – norrmannen Sven Nielsens (H).

Den norska kritiken avsåg flera punkter. Dels betonade man de hittillsvarande goda erfarenheterna av samverkan inom Nordiska interparlamentariska förbundet, dels pekade man på den svaghet som det var att bilda ett nordiskt råd utan att Finland var med, dels närde man en rädsla för att det nya samrådsorganets beslut skulle binda stortingets ledamöter, dels ock anförde man betänkligheter av mera konstitutionellt slag.²²

Överläggningarna hösten 1951 hade ägt rum utan att någon information givits till allmänheten. Först efter det möte som ägde rum i Stockholm i december 1951 skickades en kommuniké ut i vilken planerna på att etablera ett parlamentariskt sammansatt nordiskt samarbetsorgan offentliggjordes för en bredare allmänhet.²³ Efter ytterligare beredning kom rådsärendet upp till behandling vid det nordiska utrikesministermöte som ägde rum i Köpenhamn den 15-16 mars 1952. Ministrarna gjorde vissa ändringar i det föreliggande stadgeförslaget. Den mest betydelsefulla förändringen var att regeringsledamöter skulle ingå i det tilltänkta nordiska rådet fast utan rösträtt. Denna förändring skedde på norsk tillskyndan.²⁴

När parlamenten i Island, Norge och Sverige skred till beslut var entusiasmen inte lika stor på alla håll som i Danmark där endast kommunisterna röstade mot när ärendet behandlades i folketinget den 27-28 maj 1952.²⁵ I Sverige var reaktionen mera dämpad och precis som i Danmark röstade kommunisterna ensamma mot förslaget. När propositionen behandlades i riksdagen den 17 maj 1952 anfördes som skäl mot en anslutning från kommunistiskt håll att ett samarbete med tre NATO-stater kunde äventyra den svenska neutralitetspolitiken.

I det norska stortinget var opinionen delad. När regeringens proposition om anslutning till Nordiska rådet behandlas inom utenrikskomiteen var det åtta ledamöter som yrkade bifall och fyra som förordade avslag. Talesman för minoriteten var stortingspresidenten C. J. Hambro (H). Till de invändningar som framkommit vid mötet med Nordiska interparlamentariska rådet i februari 1952 lade Hambro nu, att tillkomsten av flera och stora organisationer skulle komma att lägga beslag på parlamentariskernas tid och arbetskraft. Härtill bidrog att det inom organisationernas sekretariat kunde komma att utarbetas förslag till beslut och andra framställningar.²⁶

Majoriteten i stortinget lade emellertid vikt vid de positiva aspekter som tillskrevs ett nordiskt råd. Man betonade att även om utrikes- och försvarspolitiken inte kunde samordnas på nordiskt plan, så borde det inte utgöra hinder

för att länderna samarbetade på andra områden. Vidare påpekade majoriteten att det var en fördel att också parlamentarikerna fick möjlighet att sätta sig in i den samverkan på nordiskt plan som ditintills ägt rum uteslutande mellan regeringsledamöter och experter. Tillkomsten av Nordiska rådet kunde även tänkas öka intresset för nordiskt samarbete bland allmänheten. Ytterligare ett skäl som anfördes från dem som var positiva till ett nordiskt råd var att dess beslut inte var bindande för länderna samt att vart och ett av länderna när som helst kunde begära utträde ur organisationen.

När stortinget den 25 juni 1952 skred till beslut röstade 74 ledamöter för upprättandet av Nordiska rådet och 39 mot. Som enda parti gick Arbeiderpartiet samlat in för rådets tillkomst. Dåvarande Bondepartiet och Kristelig Folkeparti avstyrkte enhälligt förslaget. Inom Høyres och Venstres stortingsgrupper förekom det däremot delade meningar. En knapp majoritet i Høyre – 9 mot 8 – röstade för medan majoriteten inom Venstre röstade mot – 14 mot 3.²⁷ En avgörande roll för det norska ställningstagandet spelade Høyre. För om inte en fraktion inom detta oppositionsparti ledd av John Lyng hade varit positiv till Nordiska rådets tillkomst är det tveksamt om Arbeiderpartiet på egen hand hade vågat driva igenom förslaget.²⁸

Island blev den fjärde rådsmedlemmen efter beslut i Alltinget den 10 december 1952. Rösterna föll så att 28 ledamöter var för och sju mot. Av de sju motståndarna tillhörde sex Framstegspartiet och en Självständighetspartiet. Förslaget hade dock vunnit ett enhälligt godkännande inom utrikesnämnden.²⁹

Statsminister Kekkonen går bakom ryggen på president Paasikivi

Så länge som Finland inte var medlem av Nordiska rådet var den nordiska kretsen inte fulltalig. Medan Finland befann sig i vänteposition vidtogs olika åtgärder för att landet skulle kunna följa rådsarbetet. Samtliga rådsrekommendationer och även övriga dokument översändes till Finlands regering och riksdag under de tre år som man stod utanför.³⁰

Det var utrikespolitiska skäl som förhindrade en omedelbar finländsk anslutning till Nordiska rådet. Det anfördes i såväl inhemsk som utländsk press, att mot ett finländskt upptagande i Nordiska rådet talade det faktum att där ingick tre NATO-länder.³¹ Hur kunde man från finländsk sida försäkra sig om att inte utrikes- och försvarspolitiska frågor kom upp till behandling i rådet? Rådets stadga uteslöt nämligen inte – som den var skriven – att detta skedde.³²

Vid Pohjola-Nordens 30-årsjubileum den 17 november 1954 förklarade riksdagens talman, socialdemokraten K A Fagerholm att han för sin del inte längre fann några hinder som stod i vägen för en finländsk anslutning till Nordiska rådet. Samma uppfattning gjorde statsminister Urho Kekkonen sig till tolk för då han tog till orda i saken i Stockholm den 22 januari 1955.

Statsminister Kekkonen framhöll att det, bortsett från de finländska kommunisterna, inte fanns någon som inte var beredd att fatta positiva beslut om Finlands anslutning till Nordiska rådet.³³

Sommaren 1955 fick statsminister Kekkonen uppbära kritik för passivitet visavi Nordiska rådet i framför allt finlandssvenska och konservativa dagstidningar. Talman Fagerholm återkom för sin del vid flera tillfällen till tankarna på en finländsk anslutning till Nordiska rådet.³⁴ Frågan om det finländska rådsmedlemskapet kom också att spela en viss roll i presidentvalskampanjen 1956.³⁵

Den allmänna avspänning som inträtt efter Stalins död 1953 bidrog – i förening med att de mest pessimistiska farhågorna beträffande Nordiska rådets funktionssätt kommit på skam – till att minska de politiska riskerna vid en finländsk anslutning. Det krävdes dock att ett politiskt utspel gjordes av en auktoritativ finländsk politiker för att det skulle kunna bli något av medlemskapet. Detta utspel kom när statsminister Kekkonen tillsammans med president Paasikivi reste på statsbesök till Moskva i september 1955. Därvid fördes förhandlingar om återlämnandet av militärbasen Porkkala, som var belägen bara några mil från Helsingfors, och som Sovjetunionen tillskansat sig efter krigets slut 1944.

Men inte bara förhandlingarna om Porkkalas återlämnande ledde till ett positivt resultat i Moskva. Mer eller mindre bakom ryggen på president Paasikivi aktualiserade Urho Kekkonen inför generalsekreterare Nikita Chrustjev frågan om finländskt medlemskap i Nordiska rådet. Först tycktes framstötten ha misslyckats, när premiärminister Bulganin i ett middagstal återkom till de sovjetiska invändningarna mot ett finländskt rådsmedlemskap. Efter Bulganins tal följde emellertid ett inlägg från Chrustjevs sida. Han behandlades de motföreställningar som Sovjetunionen tidigare lagt i dagen beträffande Nordiska rådet. Urho Kekkonen tog åter upp saken med generalsekreterare Chrustjev och frågade om han förstått saken rätt om han utgick från att Sovjetunionen ej längre var motståndare till ett finländskt inträde i Nordiska rådet. Chrustjev vidimerade att Kekkonen tolkat saken rätt varför det bara återstod för den finländske statsministern att informera president Paasikivi – som inte visat någon entusiasm – om saken.³⁶

Den 7 oktober 1955 förelade Finlands regering en proposition för riksdagen om anslutning till Nordiska rådet. Regeringen förutsatte därvid – och det var ett klart uttalat finländskt förbehåll – att "om rådet likväl i strid med rådande praxis skulle till behandling upptaga sådana frågor, vilka är militärpolitiska eller kunna leda till ställningstagande i intressekonflikter mellan stormakterna borde Finlands representanter icke delta i handläggningen av dylika frågor."

Den finländska anslutningen godkändes därefter enhälligt av riksdagen den 28 oktober 1955.³⁷ När Nordiska rådet samlades till sin 4:e session i Köpenhamn i januari 1956 kunde rådspresidenten Bertil Ohlin (fp) konstatera

att den nordiska länderkretsen nu blivit fulltalig: "Vi har upplevt det som om en stol stått tom, då Finland inte varit med, det land som på en utsatt post under århundraden värnat nordisk rätt och civilisation".³⁸

Sammanfattning

Några drag som kan sägas karakterisera det nordiska samarbetet får sin belysning när Nordiska rådets tillkomst beskrivs. Initiativet var ursprungligen danskt och fick omgående relativt stark svensk uppbackning. Huruvida rådet kunnat bildas utan den entusiasm som den danske nordisten Hans Hedtoft lade i dagen är högst osäkert. Från norsk sida förhöll man sig avvaktande under förberedelsearbetet 1951-52. Utrikesminister Munchs initiativ femton år tidigare beteckade sig Norge för. När stortinget gick till beslut var det endast det regerande Arbeiderpartiet som samlat gick in för rådets bildande. Två av de borgerliga partierna – Bondepartiet och Kristelig Folkeparti – var helt emot medan Høyre och Venstre var delade i sin uppfattning.

Från isländsk sida deltog man i förhandlingarna om upprättandet av ett nordiskt råd utan att vara pådrivande. Finland var med i initialskedet, men landet nödgades sedan av kända utrikespolitiska skäl hoppa av förhandlingarna. När de världspolitiska konjunkturen förbättrats efter Stalins död 1953 tog först K A Fagerholm och sedan Urho Kekkonen ställning för en finländsk anslutning.

Dansk initiativlusta, svenskt politiskt stöd, isländsk passivitet, norsk tvehägsenhet och finländsk försiktighet kan sägas karakterisera Nordiska rådets tillkomst.

Noter:

Generellt kan beträffande Nordiska rådets tillkomst hänvisas till Jan Anderssons *Nordiskt samarbete: Aktörer, idéer och organisering 1919-1953*, Lund Political Studies 85, Lund 1994, sid. 181-185, till Stanley Andersons *The Nordic Council. A Study of Scandinavian Regionalism*, Norstedts, Stockholm 1967, s. 15-25 samt till Frantz Wendt, *Nordisk Råd 1952-1978*, Nordiska rådet, Stockholm 1979, s. 18 ff och s. 27 ff.

(1) Viggo Sjøqvist. *Danmarks udenrigspolitik 1933-40*. Haslev 1971, 2:a upplagan, s. 267 f. Frantz Wendt har sammanfattat bakgrunden till Nordiska rådets tillkomst i *Kristeligt Dagblad* den 7.2.1977 i artikelform "Nordisk Råds tilblivelse og Hans Hedtofts indsats" och i bidraget "En tankes vækst og virkeliggørelse" i *Nordisk Råd i 25 år*, Carl Kauffeldt (red.), Foreningene Nordens Forbund, Odense 1977. Håvard Narum har skrivit om Nordiska rådets tillblivelse i sin hovedoppgave i historia *Hvordan Nordisk Råd ble til*. Oslo 1972.

I sitt tal inför Nordiska interparlamentariska förbundet den 13 augusti 1951 erinrade Hans Hedtoft om utrikesminister Munchs tidigare initiativ. Jfr *Redogørelse för 28. Nordiska interparlamentariska delegerademötet i Stockholm 1951*, Stockholm 1952, s. 22 f.

(2) Sjøqvist, *ibid.*, s. 267 f. och *Redogørelse för 28. Nordiska...*, s. 23.

(3) Ole Bjørn Kraft. *Danmark skifter kurs. En konservativ politikers erindringer 1947-50*. Haslev 1975, s. 50 samt *Nordisk Råd i 25 år*, s. 8.

(4) Kraft, *ibid.*, s. 84 och *Nordisk Råd i 25 år*, s. 8. Nordiska interparlamentariska förbundet var en privaträttslig organisation som sedan 1907 fört samman nordiska parlamentariker till möten. Därtill förekom sedan gammalt nordiska möten på partibasis.

(5) Svend Thorsen. "Norden" i *Hans Hedtoft. Liv og virke*. H.C. Hansen och Julius Bomholt (red.). Köpenhamn 1955, s. 208 f. Det finns tecken som tyder på att det var Hans Hedtoft som först uppmärksammade betydelsen av att inte blott regeringarna – som i samtliga fall var socialdemokratiskt ledda – utan också oppositionen fick vara med under de avslutande försvarsförhållningarna 1949. Den svenska delegationen bestod, inkl. stats-, utrikes- och försvarsministrarna, av sammanlagt 12 personer, varav sex socialdemokratiska och sex borgerliga politiker.

(6) *Dansk Sikkerhedspolitik 1948-1966, Bind II, Bilag*. Köpenhamn 1968, s. 59.

(7) *Nordisk Råd i 25 år*, s. 9.

(8) Elis Håstad. "Ett parlamentariskt prejudikat i den nordiska samverkans historia?" i *Studier tillägnade Fredrik Lagerth*. Lund 1950, s. 183 ff. Håstad gör den distinktionen att de regeringsdelegationer till Nationernas Förbund och Förenta Nationerna i vilka företrädare för oppositionen ingick, arbetade efter en av regeringen fastställd instruktion. Riksdagsledamöter som utsändes till NF och FN företrädde Sveriges regering och inte sina partier.

(9) *Håstad, ibid.*, s. 194 f.

(10) Rolf Edberg. *Öppna grindarna!*. Föreningen Norden, Stockholm 1952 och dennes "Da pastvangen blev fjernet sprængtes andre restriktioner mellem de nordiske land" i *Kristeligt Dagblad*, 13.2.1977.

(11) *Svend Thorsen, ibid.*, s. 205. Thorsen skriver om Hedtoft: "Med den tunge vægt af hele sit vitale, hvervende personlighed, i denne tid omgivet af et skær af beslutningens morgenrøde, var han gået in for det skandinaviske forsvarsforbund. Da tanken faldt, ramtes han hårdere end nogen annen; man bruger nødig i politiske forhold ordet sorg, med det er nok det, som dækker bedst. En tid lang syntes hans initiativ lammet".

Tage Erlander har betecknat misslyckandet med de skandinaviska försvarsförhållningarna som sitt första stora politiska nederlag. *Tage Erlander 1940-1949*. Stockholm 1973, s. 362.

(12) Herbert Tingsten. *Svensk utrikesdebatt mellan världskriget*. Lund 1964, s. 150.

Frantz Wendt. *Nordisk Råd 1952-1978*. Stockholm 1979, s. 9 ff.

(13) *Wendt, ibid.*, s. 10 ff.

(14) *Nordisk Råd i 25 år*, s. 10. Högerriksdagsmannen Nils Herlitz antyder i sin memoarbok *Tidsbilder*, Stockholm 1965, s. 340 att talet var skrivet av den dåvarande direktören i danska Föreningen Norden, Frantz Wendt. I en intervju som författaren av denna artikel gjorde med Frantz Wendt den 26.1.1976 bekräftade han att så var fallet. I en artikel i *Kristeligt Dagblad* den 7.2.1977 skildrar Frantz Wendt hur han om eftermiddagen den 31 juli 1951, dvs. två veckor före det nordiska delegerademötet i Stockholm, fick besök på sitt kontor av Hans Hedtoft som efterlyste material till sitt Stockholmsanförande. Wendt skrev en promemoria som överlämnades till Hedtoft.

(15) *Herlitz, ibid.*, s. 338. Herlitz uppger att denna förfrågan kommit till honom redan i juni 1951.

(16) *Redogörelse för 28. Nordiska...*, s. 13 ff.

(17) *Ibid.*, s. 24 ff.

(18) *Ibid.*, s. 26 ff.

(19) *Ibid.*, s. 43. K A Fagerholm anmälde dock redan vid detta tillfälle tvivel på att Finland kunde ansluta sig till ett dylikt samarbetsorgan.

(20) Nils Herlitz "Nordiska rådets tillkomst. Minnen från 1951-53", *Supplement till Nordisk Kontakt 1962*, s. 10 ff. Den första promemorian återfinns på s. 48-52. Se även *Tidsbilder*, s. 340 ff. Inför mötet i Köpenhamn trodde Nils Herlitz att Hans Hedtoft skulle utarbeta ett utkast till stadga, men så visade sig inte vara fallet. Det blev i stället Herlitz som tidigt om morgonen den 24 oktober 1951 fick gripa sig an uppgiften med att författa det allra första stadgeutkastet. Det återfinns på s. 53 ff i *Supplement till Nordisk Kontakt 1962*.

I den dagbok som välvilligt ställts till mitt förfogande antecknade Herlitz den 24 oktober: "Vaknade tidigt, och då jag av Møller förstätt att intet utkast förelåg, skrev jag det i sängen om morgonen. Det var väl. Annars hade intet medhunnits."

Utkastet var skrivet på Hotell Terminus blåa brevpapper och ställdes ut när Nordiska rådet firade 25-årsjubileum i Helsingfors vårvintern 1977. Herlitz var då en av hedersgästerna.

- (21) Nils Herlitz *dagbok 1951-1952*, 3.12.1951.
- (22) *Ibid.*, 9.2.1952.
- (23) Nils Herlitz 1962, s. 15. Utkastet till kommunikétexten återfinns i Herlitz' arkiv: IV:4a.
- (24) *Utrikesfrågor 1952*, s. 33. Förslaget till rådsstadga återfinns på s. 36 ff. Tage Erlander var inte särskilt entusiastisk över det nya nordiska samarbetsorganet. I en dagboksanteckning den 7.2.1952 skriver han: "Nordiska rådet. Vi tar skitet utan någon entusiasm. I varje fall får inte norrmännen skylla på oss om det spricker. Min motivering: 'Förslaget betydelselöst om det realiserar. Livsfarligt om det inte blir av.'" Tage Erlander. *Dagböcker 1952*. Utgivna av Sven Erlander. Södertälje 2002, s. 31.
- (25) Nils Herlitz. "Nordiska rådet". *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1953:1, s. 6.
- (26) Einar Gerhardsen. "For og imod Nordisk Råd", *Nordisk Råd i 25 år*, s. 21 ff.
- (27) *Ibid.*, s. 23.
- (28) Jfr John Lyng. *Brytningsår. Erindringer 1923-53*, Oslo 1972, s. 213 ff. Lyng uppger i memoarboken att Sven Nielsen, som haft invändningar mot bildandet av ett nordiskt råd vid mötet i Köpenhamn i februari 1952, ändå sagt sig kunna acceptera tillkomsten av ett dylikt råd om bara en rimlig del av Høyres stortingsgrupp ställde sig positiv till detta. Uppgiften att övertyga stortingsgruppens medlemmar i för rådets tillkomst positiv riktning kom att åvila dess vice ordförande John Lyng som skriver:
"Dermed var jeg på et vis – uten noe ønske fra min side – kommet i en nøkkelposisjon når det gjaldt om vi nå skulle få et nordisk råd eller ikke på dette tidspunkt. For det var helt på det rene at uten norsk tilslutning ville ikke planene bli realisert." Citatet återfinns på s. 215 f.
- (29) Gerhardsen, *ibid.*, s. 20. Geir Hallgrimsson "Kan aldrig blive en nation, men vi er en familie", *Kristeligt Dagblad* 21.3.1977.
- (30) Eiler Hultin "Da Finland kom med", *Nordisk Råd i 25 år*, s. 29 f. Finland deltog även i Nordiska kulturkommissionen, i Nordiska kommittén för friare samfärdsel m.m. samt i Nordisk Kontakts redaktionskommitté före det formella inträdet i Nordiska rådet 1955-56.
- (31) *Ibid.*, s. 26.
- (32) Vid ett justeringssammanträde den 20 december 1952 i vilket Hedtoft och Herlitz deltog tillsammans med sekreterare Jens Møller tog Hedtoft upp en diskussion om försvarspolitik m.m. Hedtoft förutsåg att planerna på en europaarmé skulle spricka. Inför möjligheten att det då uppstod nya konstellationer och "om Atlantpakten lossnade, skulle han (dvs. Hedtoft) gärna ta upp tankarna från 1949". *Nils Herlitz' dagbok 1951-52*, 20.12.1952.
Vid ett samtal mellan Hedtoft och Herlitz i augusti 1951 diskuterades frågan om det borde fastslås att det tilltänkta samrådsorganet inte skulle befatta sig med utrikespolitik. På Herlitz' direkta fråga svarade Hedtoft: "Nej, det er jo netop det som er meningen!" Herlitz ville för sin del inte lägga alltför stor vikt vid denna, som han ansåg, impulsiva reaktion från Hedtofts sida. *Tidsbilder*, s. 345.
- (33) Max Jakobson. *Den finländska paradoxen*. Stockholm 1982, s. 58 f.
Håkan Branders, fd generalsekreterare i Nordiska rådets finländska delegation, har utförligt beskrivit den finländska anslutningen i "När Finland kom med i Nordiska rådet", *Finland i Norden. Finland 50 år i Nordiska rådet*, Lars Erik Häggman (red), s. 8-15. 2002.
- (34) Branders, *ibid.*, s. 13.
- (35) Dag Anckar. *Partiopinioner och utrikespolitik*. Åbo 1971, s. 64 ff.
- (36) Urho Kekkonen. *Brobygge*. Tammerfors, 1969, s. 155 ff. Redogörelsen för spelet bakom kulisserna beträffande den finländska rådsanslutningen förmedlades i ett tal som Kekkonen höll som president i Ekenäs i januari 1962. Branders, *ibid.*, s. 13.
- (37) Hultin, *ibid.*, s. 30 och Branders, *ibid.*, s. 13.
- (38) *Nordiska rådets förhandlingar, 4:e sessionen*, s. 41.

TORBEN WEIRUP

HEDENS HJERTE – HERNING KUNSTMUSEUM

Herning Kunstmuseum, i dag HEART, er i høj grad resultat af tekstilfabrikanten Aage Damgaards virke i byen og hans passion for billedkunst. Museet blev indviet i 1977 i hans fabriksbygning, men holder nu til i en nyt hus, tegnet af den prisbelønnede internationale arkitekt Steven Holl.

Berlingske Tidendes kunstkritiker Torben Weirup præsenterer museet på den jyske hede, der huser en af verdens fineste samlinger af Piero Manzoni.

I.

Historien om tilblivelsen af Hernings nye kunstmuseum – og dets placering – er blandt de mere usædvanlige i dansk kunst. Mange af landets hen ved 50 kunstmuseer strøet ud over den danske provins er groet ud af kunstforeninger stiftet af private borgere, der efterhånden har fået hjælp fra Brygger Carl Jacobsen og andre mæcener til at opbygge samlingerne. Siden er kunstforeningerne så blevet til egentlige kunstmuseer.

Men i Herning er det én mand og en række af hans initiativer, der med tiden ledte til først Herning Kunstmuseum, der blev indviet i 1977, og dernæst *HEART Herning Museum of Contemporary Art* tegnet af Steven Holl, der også stod for KIASMA i Helsingfors og Knut Hamsun Center i Hamarøy – for nu at holde os til arkitektens nordiske museumsbedrifter.

Manden er tekstilfabrikanten *Aage Damgaard* (1917-91), der ikke blot samlede på kunst men også havde den holdning, at kunst skulle ud på arbejdspladserne. Det var en tid, da kunstinteresse stort set var forbeholdt det bedre borgerskab som en del af dannelseskulturen og de særligt interesserede. Damgaard havde som mange andre samlere selv haft stor glæde af at se på kunst og omgås kunstnere. Den glæde – og et princip om at kunstnere skulle arbejde blandt andre mennesker – ville han gerne dele med andre. Inden for sidstnævnte disciplin – ikke bare kunst men også kunstnere på arbejdspladsen – er han en pioner i Danmark. Kunst skulle være der, hvor mennesker færdedes.

Udover nogle mindre tilløb i små lokaler ejede Aage Damgaard tre på hinanden følgende fabrikker i Herning – og dem ville han have udsmykket, og han ville som nævnt have kunstnere til at arbejde på sin fabrik. Som kunstnere. Han mente også, at mange kunstnere på denne måde ville få mulighed for at

realisere værker, de ellers ikke havde råd eller plads til. Efter forslag fra den legendariske danske kunsthändler, Børge Birch, inviterede Aage Damgaard i 1952 den konstruktive maler Paul Gadegaard (1920-96) til at udsmykke kantine i sin første fabrik. Fabrik nr. 2 totaludsmykkede han. Paul Gadegaard blev i Herning og på Damgaards lønningsliste i en halv snes år og skabte nogle af sine vigtigste værker i den lille by på heden. Og så fungerede han som rådgiver for Aage Damgaard.

Aage Damgaard havde nok selv sans for kunstnerisk kvalitet, men han var også en klog mand, der søgte rådgivning hos folk, der vidste mere end han selv. Så på anbefaling fra Gadegaard inviterede Damgaard væsentlige danske kunstnere som Robert Jacobsen, Svend Wiig Hansen, Carl-Henning Pedersen, Sven Dalsgaard og andre til Herning, hvor de fik mulighed for at arbejde med ofte meget store værker, der siden kom til – sammen med Bitten & Aage Damgaards privatsamling – at danne et af fundamentene for det senere Herning Kunstmuseum. Og for den nærliggende skulpturpark tegnet af den fine danske landskabsarkitekt C.Th. Sørensen.

Da Aage Damgaard i 1965 åbnede sin nye fabrik, lå det uden for datidens forestillingsevne, at Angli, som virksomheden hed, en halv snes år senere måtte lukke på grund af konkurrencen fra Det Fjerne Østen. Det var en lokal tragedie på mange måder, men takket være Bitten & Aage Damgaards kunstinteresse og engagement i Herning blev bygningen, hvis indre gård rummer en 220 m lang og fem m høj keramisk frise af Carl-Henning Pedersen, til museum. Aage Damgaard var ikke alene som nævnt en pioner inden for ideen om, at kunstnere skulle arbejde ude i samfundet, og at de mennesker, der skulle leve med kunstnernes værker, skulle se dem blive til. Med overdragelsen af sine samlinger og salget af Angligården for en meget favorabel sum indskriver Bitten & Aage Damgaard sig i rækken af det 20. århundredes store mæcener i Danmark. Eller med Louisianas stifter, Knud W. Jensens udtryk: De glade givere.

II.

Det var ikke kun danske kunstnere, der via Paul Gadegaard kom til Aage Damgaards fabrikker i Hedens Perle, som byen med ukarakteristisk jysk underdrivelse kalder den ikke engang hundrede år gamle købstad, der i modsætning til så mange andre ikke er karakteriseret af påfaldende mange små gyder og krogede gader, bevaringsværdige kirker og klostre og nyrenoverende borgerhuse fra middelalderen. Det er ikke en indsmigrende by præget af dansk hygge i bred almindelighed. Byen er opstået i en af de fattigste egne af Danmark, og vi skal langt op i 1800-tallet, før man overhovedet kan tale om Herning som andet end en samling forblæste småhuse.

Det er med uldspinderierne og tekstilindustrien og siden som messe- og kongresby, Herning bliver til det økonomiske kraftcenter, den er i dag med omfangsrige motorvejsanlæg, store indkøbscentre, godt med bilforretninger og masser af fastfoodrestauranter, et par højhuse og et kraftvarmeværk, der virkelig syner i landskabet. Herning er mere klondike end Korsbæk. Jorden er flad. Men dagen står høj.

Blandt dem, Paul Gadegaard fik til Herning, var Piero Manzoni, der forinden havde udstillet i Arthur Köpckes galleri i København. Og det er ikke for meget sagt, at der går en lige linje mellem Manzonis første besøg i Herning i 1960 og åbningen af Steven Holls museumsbygning 49 år senere.

Manzoni beskrev sine to besøg i Herning som ophold i Paradis. Han skabte flere af sine væsentligste værker i Herning – og takket være Aage Damgaard ejer Herning Kunstmuseum verdens næststørste Manzoni-samling. Den største tilhører kunstnerens familie. Museer andre steder i verden har gerne villet låne af Hernings Manzoni-samling, og de har også gerne villet kvittere for imødekommenheden ved at udlåne prægante værker, men her har skiftende museumsledere i Herning beklagende måtte sige nej tak og slå ud med armene: Herning Kunstmuseum – tegnet af C.F. Møller efter skitse af C.Th. Sørensen – var nok en arkitektonisk markant industribygning, men den levede langt fra op til den internationale museumsverdens stigende krav til klimastyring og sikkerhed.

III.

Steven Holl vandt i 2005 den indbudte arkitektkonkurrence. Fire år forinden var den dygtige kunsthistoriker, Holger Reenberg, hentet til Herning ud fra et ønske om, at der skulle ske noget afgørende med museet, og blandt hans første initiativer var at indstifte biennalen Socle du Monde opkaldt efter et af Manzonis hovedværker.

Biennalen er inspireret af Aage Damgaards ideer om samarbejde mellem kunstnere og erhvervsliv, og princippet går ud på, at de udvalgte kunstnere bliver parret med virksomheder, så værkerne til biennalen er fremstillet i et samarbejde på fabrikkerne. Det er ganske vist ikke kunstnernes månedlange besøg som i Aage Damgaards tid, men det minder om princippet. Samtidig gik Holger Reenberg i gang med at arbejde for en ny museumsbygning sammen med en koalition af villige fonde, organisationer og privatpersoner. Resultatet kunne indvies den 9. 9. 2009.

Til Herning har Steven Holl – i samarbejde med landskabsarkitekten Torben Schønherr – skabt et afdæmpet mesterværk, der i udpræget grad har en nordisk tone, og da også her og der bringer mindelser frem om to af arkitektens store forbilleder, Alvar Aalto og Jørn Utzon. Man kan sige, at museet meta-

HEART Herring Museum of Contemporary Art. Foto: Karsten Weirup.

forisk tager afsæt i stedets forhistorie. De hvide ydervægge har en stofflig, tekstilagtig karakter, og der er steder, hvor bygningen kan lede tanken hen på skjorters foldninger og dermed altså på den omstændighed, at museet skylder sin tilblivelse en tøjfabrikant, og at det gennem mange år havde til huse i hans tidligere fabrik. Det er ikke et omfangsrigt museum, men rummene forekommer veldisponerede til formålet, og Steven Holl har med stort talent arbejdet med at drage lyset ind i salene, hvor han hist og her har åbnet væggene for generøse udsyn til det stoute midtjyske landskab under den høje himmel.

De nærmeste omgivelser er mere raffinerede i form af et blødt, græsklædt landskab og to store vandbassiner; det ene placeret ved siden af en terrasse, hvorfra der er adgang fra den lyse restaurant. Flere steder får man en fornemmelse af at være under store, hvide duge eller tekstilstykker fastfrosset i en bevægelse, mens de bølger for vinden. Det fint underspillede indgangsparti leder frem til en foyer, der fungerer som fordelingscentral for husets mange funktioner. Herunder en koncertsal og lokaler for Ensemble Midtvest. På afstand ligner det et telt på den jyske hede, og det er et hus, der har en rolig karakter og i sin formgivning er båret af respekt for sin funktion.

Åbningsudstillingen var intet mindre end fantastisk. Med den fik den græskfødte billedkunstner, Jannis Kounellis, sin første store præsentation i Danmark. Kounellis, der et sted tilbage i tid er kunstnerisk beslægtet med Manzoni, bruger materialer som jernbanesveller, kaffesække, kul, stål, ild, planter, bly og et sted mellem syv og otte tusinde (fyldte) grappaglas til at fortælle en fascinerende og meget vedkommende historie om arbejde og identitet, slægt og eksistens. Det er tunge og insisterende værker, der påpeger væsentlige aspekter og kvaliteter ved livet, mens de stilfærdigt åbner sig for den enkelte betragters individuelle fortolkning.

Udover Manzoni rummer samlingen værker af blandt mange andre Paul Gadegaard, Richard Mortensen, Robert Jacobsen, Ib Geertsen og Peter Bonnén, for nu at tage de forestillingsløse, geometrisk orienterede og konstruktive kunstnere først. HEART har Danmarks største samling af den svensk-danske billedhugger Ingvar Cronhammar, hvis gigantiske skulptur, »Elia«, ligger henne ad vejen og med mellemrum udspyr en høj flamme mod himmelhvelvet. Få har set den, for Flammen rejser sig kun, når vinden har lagt sig, området er øde, og ingen mennesker betræder skulpturen. »Elia« har indbyggede censorer og ligger i forlængelse af mange af Cronhammars andre, tyste lytteposter.

HEART's samling rummer også værker af blandt mange andre Jesper Just, Troels Wørsel, Per Bak Jensen, Thomas Bang, John Kørner, Mads Gamdrup, Per Kirkeby og Bjørn Nørgaard samt Eva Sørensen.

YLVA HELLERUD

ISLEX – NY NORDISK ONLINEORDBOK

Den 16 november 2011 öppnades den tvärnordiska, flerspråkiga onlineordboken ISLEX för allmänheten. Den är gratis tillgänglig och innehåller 50 000 uppslagsord med ekvivalenter på danska, svenska, nynorska och bokmål. Därtill kommer ett stort antal exempel, fraser och konstruktioner baserade på modernt isländskt språkbruk.

Ylva Hellerud, översättare och medarbetare i den svenska redaktionen för ISLEX, skriver om projektet.

Hur fungerar ISLEX?

För en svensk/dansk/norsk användare fungerar ISLEX i första hand som en vanlig tvåspråkig ordbok: man slår upp ett ord på det främmande språket – i det här fallet isländska – och får veta vad det betyder på sitt modersmål. Dessutom får man, precis som i andra moderna lexikon, i förekommande fall ett antal exempel, fraser och idiomatiska uttryck. Men ISLEX-ordboken kan erbjuda mer än så. Eftersom utrymmet i en digital ordbok, till skillnad från en traditionell pappersordbok, inte är begränsat, behöver onlineordboken inte snåla med språkproven. Dessutom finns plats för illustrationer och vid behov även utförliga encyklopediska förklaringar. Vid varje isländskt uppslagsord finns också en klickbar länk till kompletta schemata för ordets böjning. En ytterligare finess – och en stor fördel framför en pappersordbok – är att det går att slå upp böjda former av orden. Den användare som inte redan vet att *"kettinum"* är dativ singularis bestämd form av *"köttur"* behöver inte oro sig, utan slår helt enkelt in den böjda formen och hamnar direkt på rätt uppslagsord och får i detta fall också en bild av en katt (se bild nästa sida).

Böjningsparadigmen tillhandahålls via en länk till en morfologisk databas för modern isländska, *Beygingarlýsing íslensks nútímamáls*, som har utarbetats av Kristín Bjarnadóttir för Árni Magnússon-institutet. För isländska användare, som alltså får en ordbok från modersmålet till danska, norska eller svenska, visas böjningsformerna direkt vid varje ekvivalent med hjälp av *mouseover*, alltså genom att man drar musen över det aktuella ordet.

Som framgår av illustrationen nedan finns vid detta uppslagsord ytterligare en klickbar länk. Den går till Jón Baldur Hlíðbergs fauna.is som innehåller runt 2 000 bilder av växter och djur med isländska och latinska namn. I anslutning till själva sökruatan finns också klickbara isländska bokstäver. Under "Avancerad sökning" kan man skraddarsy sökresultaten, bland annat finns

möjlighet att söka i all text i hela ordboken. Söker man "köttur" i all text, får man således upp inte bara själva uppslagsordet utan också alla språkprov där ordet förekommer. Dock fungerar inte den automatiska avkänningen av böjningsform i det här läget – resultaten begränsas till de fall där bokstavskombinationen stämmer, vilket i sin tur dock innebär att även exempel med ordet i bestämd form – "kötturinn" – visas. Användaren har alltså möjlighet att bekanta sig med ett stort antal olika kontexter för varje givet ord, vilket gör ISLEX till ett högst användbart redskap i samband med språkinläring. Nyligen har den isländska delen fått en summa i extra finansiering för att också kunna lägga in ljudfiler med uttal av alla uppslagsord. Det arbetet beräknas bli klart under 2012.

Användargränssnittet finns tillgängligt såväl på källspråket (isländska) som på de fyra målspråken. Varje land har sin egen webbadress, men är man väl inne i ordboken kan man enkelt byta emellan användarspråken.

Fyller ett stort behov

Att tiden är mogen för nya isländsk-svenska, isländsk-danska och isländsk-norska ordböcker råder det ingen tvekan om. Den isländsk-svenska ordbok som i dagsläget finns tillgänglig är över 30 år gammal och är till yttermera visso resultatet av några lätt reviderade utgåvor sedan den först kom ut 1943 (Sven B.F. Jansson, *Isländsk-svensk ordbok*, Rabén & Sjögren 1986). Denna ordbok har självklart fyllt en mycket stor funktion under de år den funnits, men lika självklart är att det har hänt mycket i det isländska språket också sedan den senaste utgåvan kom ut.

ISLEX är i första hand en isländsk-svensk (alternativt isländsk-dansk och

isländsk-norsk) ordbok, men det digitala formatet möjliggör sökningar också mellan alla dessa språk. Använd på ett sådant inte avsett sätt kan sökresultatet bli inkomplett, men många användare kommer säkert ändå att ha glädje av att kunna botanisera fritt mellan språken. Grundtanken med det isländska materialet är också att det ska kunna användas som underlag för vilket målspråk som helst. Under 2011 tillkom färöiska, som dock inte visas på nätet ännu, eftersom man inte hunnit färdigställa mer än ca 10 % av materialet.

Ett tvärnordiskt samarbetsprojekt

ISLEX är ett samarbetsprojekt mellan fyra institutioner på Island, i Sverige, Norge och Danmark. De deltagande institutionerna är *Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum* i Reykjavík, *Det Danske Sprog- og Litteraturselskab* i Köpenhamn, *Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier* vid Universitetet i Bergen och *Institutionen för svenska språket* vid Göteborgs universitet. *Fróðskaparsetur Føroya* i Tórshavn kom med som samarbetspartner under 2011, och man satsar på att kunna öppna den isländsk-färöiska ordboken mot slutet av 2012. Huvudredaktörer på Island har varit Þórdís Úlfarsdóttir och Halldóra Jónsdóttir. Förutom de redaktörer som arbetat med själva materialet i respektive land, har det också funnits en styrgrupp med representanter från de fyra institutionerna. Två gånger per år har redaktioner och styrgrupp träffats för möten där olika principiella frågor tagits upp till diskussion. De danska, norska och svenska redaktionerna har också träffats ett antal gånger separat för workshops där man tillsammans arbetat med rent språkliga problem. En komplett lista över alla deltagare finns under fliken ”Islex-projektet” på webbsidan.

Förutom samarbetet vid dessa möten har redaktörerna också haft daglig kontakt via en meddelandefunktion i redigeringsgränssnittet. Den isländska redaktionen har haft huvudansvaret för urval av uppslagsord och språkprov, men målspråksredaktionerna har via meddelandefunktionen enkelt kunnat ställa frågor, diskutera problem och bidra med förslag på kompletteringar. Som helhet har projektet alltså inneburit ett aktivt, dagligt nordiskt samarbete.

ISLEX öppnades officiellt med en högtidlighet på Nordens hus i Reykjavík den 16 november 2011 – det datum då man på Island varje år firar ”Det isländska språkets dag”. Efter detta har mindre invigningsarrangemang hållits även vid Göteborgs universitet samt på DSL i Köpenhamn.

Finansiering

En ingående redogörelse för finansieringen bakom projektet kräver mer utrymme än det som här finns till förfogande. Generellt kan dock sägas att lejonparten utgörs av allmänna medel. Också en lista över bidragsgivare finns

på webbsidan. För Sveriges och Danmarks del tar pengarna slut vid årsskiftet 2011/2012. När det gäller Norge såg det först ut som om medlen skulle vara slut när den norska delen kommit till ungefär 50 %, men under andra hälften av 2011 tillfördes pengar och tre nya norska redaktörer kunde anställas. Förhoppningen är att den norska delen – i likhet med den färöiska – ska vara klar i slutet av 2012.

Framtid

Med tanke på ISLEX-ordbokens stora omfång – alltså inte bara de 50 000 uppslagsorden utan också all övrig text, jämte bilder och så småningom ljudfiler med uttal – är de sex år arbetet tagit en relativt kort tid. Därför återstår en del arbete, i första hand en systematisk korrekturläsning. Det är förstås också önskvärt att en ordbok på nätet får ett fortsatt liv efter öppnandet. Det digitala formatet gör det möjligt att relativt enkelt fortlöpande komplettera med nya ord och uttryck. Men för detta måste resurser finnas, både på Island för att kunna utöka och revidera källspråksmaterialet och i de respektive målspråksländerna för att utföra översättningsarbetet. Förutom ett sådant mer traditionellt revideringsarbete, öppnar den digitala publiceringen också möjligheter för nytänkande. En sådan utveckling skulle kunna vara klickbara länkar till ytterligare ”extramaterial”, t.ex. encyklopediska upplysningar om kulturspecifika fenomen.

Webbadresser:

Isländskt användarspråk: www.islex.hi.is

Danskt användarspråk: www.islex.dk

Norskt användarspråk (nynorska och bokmål): www.islex.no

Svenskt användarspråk: www.islex.se

NT-INTERVJUN

GLOBALISERING OCH NÄROMRÅDEN BÖR STÅ HÖGT PÅ NORDISK AGENDA

Utrikesminister Erkki Tuomioja (Sdp) hör till de få finländska politiker som under hela sin långa politiska gärning intresserat sig för nordiskt samarbete. Han blev invald i riksdagen som 24-åring (1970) och var medlem i Finlands delegation till Nordiska rådet i flera repriser. 2008 var han Nordiska rådets president.

Henrik Wilén är Pohjola-Nordens generalsekreterare med ett förflutet som journalist och diplomat.

Erkki Tuomioja

Tuomioja framhåller att utsikterna för det nordiska samarbetet har förbättrats efter en period av alltför ensidig fokusering på EU och lyfter fram särskilt två områden som borde prioriteras.

– Det första är globaliseringen, hur ska vi hantera den processen? Det gäller att föra fram den nordiska modellen. Vi måste fråga oss vad vi kan göra tillsammans för att globaliseringen ska utvecklas i en gynnsam riktning. Det andra temat är närområdessamarbetet med Baltikum, Ryssland och Arktis, säger Tuomioja, som inte tänder på att de nordiska länderna skulle bilda ett block inom EU för att bättre få sin röst hörd.

– Det är ingen bra lösning. Den tiden är förbi. Däremot är det viktigt att de nordiska EU-medlemmarna koordinerar sina ställningstaganden bättre.

När det gäller Nordiska rådets (NR) roll, konstaterar Tuomioja att rådet inte längre tillmätts samma betydelse. Partiledarna lyser med sin frånvaro.

– Som kontaktnätverk ska NR i vilket fall som helst inte underskattas. Jag håller helt med min svenska kollega Carl Bildt, som brukar lyfta fram det officiella nordiska samarbetets informella del, det vill säga mottagningar, luncher och middagar där man knyter nyttiga kontakter.

Han understryker att globaliseringen medfört många goda nyheter.

– Hundratals miljoner människor har lyfts upp ur fattigdomen. Globalt sett har människornas trygghet ökat märkbart. Det ömsesidiga beroendet länderna emellan resulterar i ökad trygghet för individen.

Men det finns självfallet också negativa följder.

– Polariseringen ökar inkomstklyftorna. Det saknas en demokratisk kontroll som kunde hålla marknadskrafterna i styr, säger Tuomioja, som påpekar att den nordiska modellen klarat sig bra, om inte bäst, i globaliseringen.

Den evige ungdomsradikalen

Tuomioja är en flitig samhällsdebattör. Det har han varit sedan 1960-talet då han var aktiv inom studentrörelsen. Han blev invald i Helsingfors stadsfullmäktige som 22-åring och efter två perioder i riksdagen var han biträdande stadsdirektör fram till 1991 då han återvände till riksdagen. Den förhållandevis långa parentesen berodde, åtminstone i viss mån, på att Tuomioja och socialdemokraternas dåvarande starke man, statsminister Kalevi Sorsa inte drog jämnt.

Tuomiojas engagemang i fredsfrågor och resursfördelningen på global nivå har gett honom en radikal framtoning. Han har ofta stått i opposition även inom det egna partiet. Fyra gånger har han ställt upp i partiledarvalet och fått se sig besegrad av Ulf Sundqvist (1991), Paavo Lipponen (2002), Eero Heinäluoma (2005) och Jutta Urpilainen (2008). Själv tonar han ner personfrågan.

– Det har mera handlat om att föra fram alternativ. I alla partier finns olika linjer och det gäller också för Sdp, säger Tuomioja.

Som ung politiker motsatte han sig EEC, men är idag anhängare av EU – om än kritisk. Rollen som utmanare har inte hindrat honom från att bekläda tunga poster i partiet. Tuomioja var ordförande för stora utskottet i riksdagen (som har hand om EU-frågor) åren 1995-99 och 2007-11. Socialdemokratiska riksdagsgruppens ordförande var han 1996-99. Ministererfarenhet har han från tre regeringar – handels- och industriminister 1999-2000 och utrikesminister 2000-07 och 2011-.

Han har en vass penna som inte räds att ta ut svängarna i bloggtexter och intervjuer. Det leder ibland till animerade diskussioner också inom regeringen. I sin blogg och i en intervju för *Financial Times* framhöll Tuomioja att Finland skulle göra klokt i att motsätta sig EU:s stabiliseringspakt. Statsminister Jyrki Katainen (samlingspartiet) var inte sen att lugga sin utrikesminister för att framföra avvikande ståndpunkter inför internationell publik.

Han har fått en del beska kommentarer för sin kritik mot Israels agerande i konflikten i Mellanöstern och för några år sedan skrev han att Italiens dåvarande premiärminister Silvio Berlusconi var en skam inte bara för sitt land utan för hela Europa. Tuomioja är i viss mån omstridd, men ingen förnekar hans kompetens, integritet och intellektuella hållning.

I journalistkretsar brukar det skämtas om att Tuomioja skrivit fler böcker än många andra ministrar läst.

Författare och docent i politisk historia

Om han inte satsat på politik hade han sannolikt blivit forskare. I början på 1970-talet avlade han både ekonom- och politices kandidatexamen och 1996 disputerade han med en avhandling om socialpolitikern Pekka Kuusi. Tuomioja är docent i politisk historia vid Helsingfors universitet.

Han har skrivit böcker om utrikespolitik, internationella frågor och flera

biografier. I boken *Kukkaisvallasta kekkosvaltaan* (1993) avslöjade Tuomioja att det var han som 1972 läckte det omdiskuterade Zavidovopapperet till pressen. Promemorian handlade om president Urho Kekkonens och den sovjetiska partiledaren Leonid Bresjnevs hemliga överläggningar. Nyheten läcktes ut via *Dagens Nyheters* korrespondent i Helsingfors, Tor Högnäs.

Hans mest uppmärksammade bok *Ett stänk av rött* (2006) belönades med Fakta Finlandia-priset. Boken, som skrevs (men har inte ännu utkommit) på engelska, har utkommit på finska, svenska, estniska och tyska, handlar om hans mormor Hella Wuolijoki och hennes syster Salme Pekkala. Systrarna Murrik föddes i Estland och var aktiva inom den politiska vänstern i början av förra seklet. Mormodern Hella flyttade som ung till Finland och blev med åren en inflytelserik kvinna med många strängar på sin lyra och omfattande samhällskontakter.

Någon ny bok säger han sig inte ha på gång, men materialinsamling pågår hela tiden och han har flera uppslag som väntar på att förverkligas.

På frågan om vilken aktuell bok han skulle rekommendera för en skandinavisk publik som vill veta mera om Finland kommer svaret snabbt.

– Krister Wahlbäcks färskas bok *Jättens andedräkt* är läsvärd.

Politisk familj och släkt

När gymnasisten Erkki Tuomioja 1963 vann frågesporttävlingen Dubbelt eller kvitt i tv, med utrikespolitik som specialitet, skulle knappast någon av tittarna ha blivit förvånad om programvärdinnan presenterat honom som en framtida utrikesminister. Förutom att han var en kunskapsrik gosse hade han politiken i blodet.

Med en pappa (Sakari Tuomioja) som var statsminister, centralbankschef och ambassadör, en farfar (Valto Tuomioja) som var riksdagsman och chefredaktör för *Helsingin Sanomat*, en morfar (Sulo Wuolijoki) som var riksdagsman och en mormor som var författare, riksdagsledamot och sedermera generaldirektör för Rundradion var det väl i det närmaste oundvikligt att du intresserade dig för politik och blev samhällseligt aktiv redan i unga år.

– Det var naturligtvis svårt att undvika samhällseligt engagemang, men jag växte upp i ett liberalt hem och har inget minne av att någon direkt skulle ha försökt påverka mig. Men det är klart att jag fick intryck från flera olika håll.

Pappa Sakari, som hörde till liberala Framstegspartiet, var också utrikesminister, i Urho Kekkonens regering (1951-52) och sedan statsminister för en expeditonsministär 1953-54. I början av 1960-talet var han ambassadör i Stockholm och sonen Erkki tillbringade en hel del skollov på Västra Trädgårdsgatan 13.

Kontakterna till Sverige har alltid varit täta. Han har självfallet följt med de senaste turerna i den inrikespolitiska debatten i Sverige, men skriver inte under på att socialdemokratin skulle befinna sig i kris.

– Den europeiska socialdemokratin befinner sig inte i kris. Men det varierar givetvis från land till land. Norge, Island och Danmark har socialdemokra-

tiska statsministrar och Finlands socialdemokrater sitter i regeringen. Och i Frankrike är det inte uteslutet att nästa president är socialdemokrat.

Tuomioja påpekar att ifall Anna Lindh inte blivit mördad hade läget sannolikt sett helt annorlunda ut för de svenska socialdemokraterna.

– Hon skulle av allt att döma ha efterträtt Göran Persson och då hade situationen antagligen sett helt annorlunda ut.

Politisk populism oroar

Det som nog oroar Tuomioja är populismen som breder ut sig i Norden och Europa.

– Populismen har inte enbart brandskattat den politiska vänstern och socialdemokratin utan drabbat i stort sett alla etablerade partier. I Finland tappade centern massor med väljare till det populistiska partiet Sannfinländarna i senaste riksdagsval.

– Det är en proteströrelse, folk upplever att det inte finns några reella politiska alternativ. I Finland handlar populisternas frammarsch om allmänt missnöje med samhällsutvecklingen och det missnöjet har pyrt i minst 20 år. Klyftorna har blivit djupare. Det är fråga om en proteströrelse mot integration och globalisering, mot nedskärningar, mot bonusprogram, mot nedläggning av fabriker på små orter och ökade inkomstklyftor. Extremism och fokusering på invandring spelar inte så stor roll i Sannfinländarnas retorik, även om det finns extrema åsikter bland partiets medlemmar.

Tuomioja efterlyser klarare alternativ före riksdagsval. Det skulle sannolikt öka intresset att rösta. Men så långt som till blockpolitik av svensk modell vill han inte gå.

– Det finns goda skäl för den finländska modellen där man först håller val och sedan ser vilka partier som kan bilda regering tillsammans. Vi har en tradition av att uppnå konsensus i viktiga frågor som försvars- och säkerhetspolitik och även i EU-frågor. Blockpolitik har också sina fördelar, men det ser inte ut att uppstå ett sådant läge hos oss.

När det gäller bilaterala frågor mellan Finland och Sverige framhåller Tuomioja att språkfrågan är viktig. I den så kallade Tavastehusdeklarationen som antogs i samband med finsk-svenska regeringsmötet 2009 under markeringen av Märkesåret 1809, framhålls att det är ett värde i sig att det talas finska i Sverige och svenska i Finland.

Han ser inget direkt behov av att hålla ett uppföljande regeringsmöte mellan länderna, utan räknar med att varje ministerium sköter sin andel av det bilaterala samarbetet.

Henrik Wilén

FÖR EGEN RÄKNING

DET BEHÖVS ETT INTERNATIONELLT AVTAL OM DET ARKTISKA SAMARBETET

Guy Lindström är redaktör i Finland för Nordisk Tidskrift och biträdande direktör för riksdagens internationella enhet, där han bland annat har hand om samarbetsfrågor som berör de nordliga områdena. Vid sidan av andra uppgifter var han åren 1994-2002 sekreterare för den arktiska parlamentarikerkonferensen och dess permanenta kommitté (Conference of Parliamentarians of the Arctic Region).

Guy Lindström

Arktis under stark omvandling

Det arktiska området håller politiskt på att bli allt viktigare. Också stora stater långt utanför regionen har nu börjat visa området ett allt större intresse. Arktiska rådet utför ett grundläggande arbete för att ge de arktiska staterna, Norden, Kanada, Ryssland och USA, möjligheter att behärska den process som klimatförändringar och ökad ekonomisk aktivitet innebär. I området bor fyra miljoner människor, men stora delar är orörd vildmark. Den smältande isen och naturrikedomarna gör att en helt ny bild av området nu träder fram.

De nordiska länderna har en stark roll i Arktiska rådet. Det är viktigt att vi tillsammans fortsätter att aktivt backa upp rådet som den primära organisationen för arktiskt samarbete. Vi kan framför allt bidra till detta genom att arbeta för att göra rådet till en självständig internationell organisation. Rådets beslut att etablera ett permanent sekretariat i Tromsø är ett viktigt steg på den vägen. De arktiska ländernas parlamentariker har också en viktig pådrivande roll genom den arktiska parlamentarikerkonferensen. Parlamentarikerna håller som bäst på med att lansera ett nytt initiativ för att stärka Arktiska rådet också på lång sikt.

Större politisk tyngd

Det politiska intresset för det arktiska samarbetet har under de senaste åren snabbt ökat, både inom Arktiska rådets medlemsländer och utanför. En stor framgång var i den meningen Arktiska rådets ministermöte som hölls på Grönland våren 2011 som avslutning på Danmarks ordförandeskap. Mötena, som hålls på utrikesministernivå, brukar också normalt ha ett bra deltagande, men den här gången deltog också USA för första gången med sin utrikesminister, Hillary Clinton. Hon hade dessutom med sig en delegation på hög nivå, bl.a. Alaska-senatorn Lisa Murkowski, som också aktivt har stött det arktiska

parlamentarikersamarbetet. Till den optimistiska stämningen bidrog också att man kunde underteckna ett nytt internationellt avtal om räddningsoperationer i regionen. Arktiska rådet har för första gången utgjort forum också för avtalsförhandlingar.

Frågan om inställningen till utomstående observatörer gick också framåt på ministermötet. Kriterier för hur ansökningar ska behandlas slogs fast, också om man ännu inte klarade av att anta nya observatörer. Rådet har sedan tidigare ett antal observatörer, främst vetenskapliga organisationer och ett antal europeiska stater som traditionellt har haft intresse för arktisk forskning. Finland har drivit på att ge EU-kommissionen ställning som observatör, och Kinas ansökan om observatörsstatus har ställt hela saken på sin spets. På allra senaste tid har det också framgått att bl.a. Indien och Brasilien gärna vill bli observatörer. Frågan är känslig framför allt för att de arktiska ursprungsfolken har en stark ställning i rådet, nästan på samma nivå som de egentliga medlemsländerna. Ursprungsbefolkningens representanter känner en berättigad oro för att deras roll kan komma att marginaliseras, och en del medlemsländer tycker att Arktiska rådet mår bäst av att stater utanför regionen också hålls där. För egen del tror jag att rådet skulle förstärkas och få ännu större tyngd om man också accepterar länder utanför regionen som observatörer. Rådet behandlar frågor av global betydelse, och vi har mycket att vinna på att kunskaperna om våra särproblem ökar också utanför vår egen region. Några enkla lösningar på frågan finns det förstås inte, och Arktiska rådet behöver säkert se om sina arbetsformer för att kunna garantera att medlemsländerna och ursprungsfolken bibehåller sitt inflytande samtidigt som observatörerna får större möjligheter att bidra till rådets arbete.

På mötet i Grönland övertog Sverige ordförandeskapet i Arktiska rådet. Det är alltså Sverige som nu arbetar för att i praktiken förverkliga såväl besluten om en institutionalisering av arbetet, som för att driva rådets omfattande agenda med sakfrågor och projekt vidare.

Arktiska strategier

Som stöd för sin arktiska politik och sitt arbete som ordförandeland har Sverige utarbetat en arktisk strategi. Liknande strategier har utformats av de andra arktiska staterna, och EU utformar också en egen arktisk politik. EU kan bidra till att ge regionen en starkare ställning globalt. Inom EU arbetar Finland för närvarande också aktivt för att förverkliga ett förslag om ett arktiskt informationscentrum för EU i Rovaniemi i anslutning till det arktiska forskningscentrum som redan finns där. Forskningsinstitut på andra håll inom EU och i det arktiska området har på ett positivt sätt stött det finska initiativet.

De nordiska länderna har också genom sitt arbete i Nordiska rådet (NR) och Nordiska ministerrådet gjort insatser för att stärka det arktiska samarbetet. Finland, som tog över ordförandeskapet i Nordiska rådet i början av 2012, vill särskilt fokusera på gemensamma insatser för att kombinera det arktiska samarbetet med den Nordliga Dimensionens politik (ND). Inom den här politiken, som ursprungligen var ett EU-initiativ, och som numera är ett samarbete mellan EU, Island, Norge och Ryssland, har nyligen upprättats ett partnerskap inom transport och logistik. De redan tidigare etablerade partnerskapen, framför allt miljöpartnerskapet, har visat att den här samarbetsformen kan vara ett effektivt sätt att kombinera statliga insatser med stöd från EU och internationella finansieringsinstitutioner. Transport- och logistikpartnerskapet väntas bli det nya flaggskeppet inom ND-politiken. För samarbetet har man etablerat ett eget sekretariat i anslutning till Nordiska Investeringsbanken i Helsingfors.

Det finska NR-ordförandeskapet vill verka för att stärka de nordiska ländernas position särskilt inom denna del av det arktiska samarbetet. Ett problem i våra nordliga områden är traditionellt kommunikationerna och transportförbindelserna över gränserna. Ett uppsving i det ekonomiska samarbetet ställer nya krav på goda transportleder. Fungerande och effektiva transporter ger också Norden en stark position när det globala transportmönstret förändras.

Nya farleder och nya gruvor

Nya farleder i de nordliga vattnen utforskas aktivt och naturresurserna blir allt mera tillgängliga. Nya gruvor öppnas och olje- och gasfyndigheterna utvecklas. Förändringarna i Arktis innebär stora möjligheter för Norden. Våra länder ska vara centrala aktörer i det framtida samarbetet. Vi kan bidra till en bärkraftig ekonomisk utveckling som gynnar våra länder i sin helhet, och beaktar den lokala befolkningens intressen.

Av naturliga skäl går Norge i spetsen för utvecklingen. Vi andra kan ta efter. Norge har på ett imponerande sätt visat att utvecklingen i Arktis är en strategiskt viktig nationell fråga, och att nordområdena innebär något positivt för hela landet. Det har blivit bättre i Sverige och Finland, men alltför länge har de nordligaste regionerna närmast betraktats som en börda för det övriga landet.

En god grund för samarbetet mellan de nordiska länderna utgör Nordiska ministerrådets nya arktiska samarbetsprogram som sätter befolkningen i centrum. I programmet ingår också åtgärder för att underlätta anpassningen till klimatförändringarna, och för att uppmärksamma ursprungsbefolkningens behov. För att klara framtidens utmaningar krävs att vi satsar på utbildning, forskning och produktutveckling, och stärker den kompetens vi redan har i våra respektive länder. Ett starkt område för Finland är vintersjöfart och skeppsbyggnad. Finland har också mycket kunnande när det gäller att utveckla turismen.

För några månader sedan ordnade Sveriges och Finlands ambassader i Oslo en viktig konferens om industri- och transportfrågor i norr. Syftet med konferensen var att stärka samarbetet särskilt mellan Sverige, Norge och Finland, och att få med EU-kommissionen i ett ännu tätare samarbete för att utveckla regionen.

Under konferensen framgick hur snabbt utvecklingen nu går fram. Bland annat diskuteras flera nya järnvägsprojekt från Finland till Nord-norska hamnar, direkt eller via Sverige. Tron på att den nordliga sjörutten via Ryssland till Asien kan utvecklas till en betydelsefull transportled var stark. En förutsättning är ett bra samarbete med Ryssland. De nordiska länderna kan erbjuda det kunskande som behövs för att bygga ut en farled som är miljövänlig och uppfyller västerländska krav. Trafiken ökar redan nu snabbt, även om volymerna ännu är små. Redan 2020 uppskattar man emellertid att den godsmängd som fraktas uppgår till 65 miljoner ton, det här motsvarar årskapaciteten genom Göteborgs hamn, så det är inte fråga om några små mängder. Fartygen har hittills främst transporterat mineraler eller naturgas till Asien, en svårighet har varit att hitta returfrakt.

Den ökade gruvdriften är också en motor i utvecklingen. Framför allt i Sverige betonar man gruvdriftens betydelse, men många nya gruvor öppnas också i Finland. Den nya och stränga gruvlagen i Finland gör kanske att Sverige i varje fall verkar att ha en fördel när det gäller att utveckla den här sektorn. I Sverige är övertygelsen stark att man med ny teknologi kan minimera miljöriskerna. Samarbetet fungerar i varje fall bra mellan våra länder, och vi har också ett gemensamt intresse att lyfta upp de här frågorna på EU-nivå. EU behöver ett närmare samarbete inom produktionen och förädlingen av strategiskt viktiga mineraler. I Sverige och Finland utvinns många för hela EU viktiga råvaror.

Bristen på arbetskraft kan bli en begränsande faktor i utvecklingen. I konkurrensen om arbetskraften kan Norge med sin höga lönenivå bli en vinnare, men samtidigt tär den höga lönenivån framför allt inom oljebranschen på den norska konkurrenskraften inom andra exportsektorer. Enligt de mest optimistiska prognoserna kan utvecklingen av gruvindustrin enbart i norra Finland skapa 7000 nya arbetsplatser. I norra Sverige råder det redan på vissa håll arbetskraftsbrist.

Säkerhetspolitiken gör sig påmind

Med så stora ekonomiska intressen på spel är det klart att säkerhetspolitiken också börjar göra sig påmind. Några orosmoln kan ändå ännu inte skönjas. Samarbetet mellan de arktiska staterna löper bra. Alla respekterar FN:s havsrättskonvention, och Norge och Ryssland kunde för en tid sedan enas om

gränsdragningen i Barents-havet. Retoriken har ändå något hårdnat, också om den säkert primärt är avsedd för en hemmapublik. Lite överraskande har Kanada varit först med att ange tonen, om man bortser från det famösa ryska tricket för några år sedan att plantera den ryska flaggan under nordpolen. Kanada betonar i alla sammanhang sin suveränitet, och har också fattat beslut om att stärka sin militära beredskap längst i norr. Att det blir dyrt har man redan märkt.

Ryssland förstärker också sin beredskap i norr. Danmark kör fram sina nationella intressen när det gäller Grönland. Intressant nog håller USA på att vakna upp först nu. Man gör analyser av sin förmåga att operera under arktiska förhållanden för att se var positionerna behöver förstärkas. För USA är framför allt den urusla isbrytarkapaciteten ett problem. Under denna vinter har man redan några gånger fått ty sig till rysk hjälp för att säkra transporter till Alaska.

Också om utvecklingen nu är helt fredlig, är det skäl att följa vad som sker. Säkerhetspolitiken behöver också få utrymme på dagordningen, och inte behandlas som en fråga isolerad från det övriga arktiska samarbetet. På den här punkten kan de arktiska parlamentarikerna göra en insats genom sina mera informella diskussioner.

Arktiskt samarbete på lång sikt

Den arktiska parlamentarikerkonferensen, som samlar riksdagsledamöter från alla arktiska staters parlament och Europaparlamentet, sammanträder vartannat år. Nästa möte hålls i Island i början av september. Mellan mötena fungerar en permanent kommitté som för tillfället leds av stortingsrepresentant Morten Høglund från Norge. Kommittén och själva parlamentarikerkonferensen, som startade sitt arbete redan några år innan Arktiska rådet grundades, har genom åren medverkat till att flytta fram positionerna för det arktiska samarbetet. Senaste höst beslöt kommittén att lansera ett nytt initiativ för att stärka det arktiska samarbetet på lång sikt. Initiativet har utarbetats i samarbete med en expertgrupp bestående av de arktiska parlamentarikernas tidigare långvariga ordförande Clifford Lincoln från Kanada och ett antal kända arktiska forskare, bl a professor Niels Einarsson från Island samt dr Lassi Heininen och professor Timo Koivurova från Finland.

Initiativet tar fasta på många av de frågor som har berörts ovan. De arktiska parlamentarikerna föreslår att Arktiska rådet omvandlas till en riktig internationell organisation som baserar sitt arbete på ett avtal mellan länderna, som har ett permanent sekretariat, och som har en tillräcklig och stabil budget. Rådet är idag ett forum för kontakt mellan länderna, och mandatet är baserat på en deklaration godkänd av medlemsstaterna. Nu föreslås alltså att arbetet i stället grundas på ett internationellt avtal. Det är viktigt att betona, att avtalet

uttryckligen skulle gälla Arktiska rådet och dess arbetsformer. Förslaget ska inte förväxlas med andra mera allmänna idéer om ett internationellt avtal för arktiskt samarbete. Parlamentarikerna vill också att man går varsamt fram och föreslår att förhandlingarna genomförs parallellt med det normala arbete som annars pågår inom rådet. Budgetfrågan är också central, och där har parlamentarikerna konsekvent drivit linjen att rådet behöver en egen budget i stället för nuvarande projektfinansiering som medlemsländerna bidrar till från fall till fall.

För att underlätta planeringen på lång sikt föreslås också att Arktiska rådet tillsätter en arbetsgrupp som gör en analys av hur de arktiska staterna kan förbereda sig för nya utmaningar utgående från de förändringar som sker. Med utgångspunkt från denna analys vill man utforma en vision för det arktiska samarbetet med tidshorisonten 2030. Den här visionen skulle sedan förverkligas genom en strategisk plan som sträcker sig över flera ordförandeskap och löpande förnyas. Som en del av den här processen stöder parlamentarikerna också det ursprungligen finska förslaget om att hålla ett arktiskt toppmöte. Om några år är det Finlands tur att igen leda Arktiska rådet, tidsmässigt kunde det passa bra att hålla toppmötet då.

I initiativet ges stort utrymme åt ursprungsbefolkningens roll. Man vill på allt sätt säkra att denna grupp kan bibehålla en stark position i rådets arbete. Liksom för regeringarna är frågan om observatörer i Arktiska rådet svår för parlamentarikerna. Man kan tänka sig en liten öppning som ger utomstående stater en möjlighet att på ett konstruktivt sätt bidra till arbetet. Samtidigt anser man det vara ytterst viktigt att arbetet i rådet primärt fokuseras på frågor som är centrala för de arktiska staterna och för befolkningen som bor i området.

Parlamentarikernas förslag, som ännu inte är formellt slutbehandlat, granskas på en stor arktisk forskningskonferens i Montreal i april. Efter det utarbetas de slutliga rekommendationerna, som sedan behandlas på konferensen i september i Island. Konferensen riktar sina rekommendationer till de arktiska staternas regeringar och EU-kommissionen.

Guy Lindström

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

ARKTISKT SAMARBETE I FOKUS

Danmark innehar för sjunde gången ordförandeskapet i Europeiska Unionen. När unionen nu har problem, somliga menar som Angela Merkel att EU befinner sig i en existentiell kris, vilar unionen i den danska diplomatins vana händer.

Det danska ordförandeskapet i EU 1993 ledde fram till de så kallade Köpenhamnskriterierna i vilka EU:s grundläggande krav på stater som kandiderar för medlemskap lades fast. Finland, Norge och Sverige förhandlade då med strävan att bli medlemmar. Finlands och Sveriges medlemskap godtogs efter folkomröstningar. Norge fick sin fortsatta europapolitiska förankring via EES-avtalet, ett samarbete som år efter år fördjupas genom den dynamiska utveckling som avtalskonstruktionen leder till. De demokratiska konsekvenserna av detta utanförskap i relation till EU:s medlemskrets i kombination med EES-avtalets kontinuerliga integration av Norge i EU:s inre marknad, diskuteras nu på grundval av en omfattande rapport i Norge.

Under det danska ordförandeskapet i EU 2002 togs de avgörande stegen för att den stora utvidgningen skulle kunna ske av EU till flertalet av de stater som ännu ett drygt årtionde tidigare hade funnits öster om järnridån. Estland, Lettland och Litauen kunde så förankras i det särklassigt viktigaste politiska samarbetet på vår kontinent tillsammans med sju ytterligare stater. För Norden var de baltiska staternas anslutning till EU särskilt viktig och flera av de nordiska staterna spelade en viktig roll i de politiska processerna. Även Polens anslutning blev naturligtvis hälsad med stor tillfredsställelse i Norden. Polen har nu genom ett skickligt agerande blivit en initiativrik EU-medlem, en av de viktigaste staterna i unionen, en stat som alla lyssnar på med respekt.

Utvidgningsfrågan är inte lika mycket i fokus nu. Men för Island, ett nordiskt land med mycket omfattande historiska band till Danmark, är 2012 års danska ordförandeskap mycket betydelsefullt. Island vet att förhandlingarna inte kommer att fullföljas detta år och att folkomröstningen ligger ännu längre fram. Flera steg bör dock tas nära i tiden, inte minst när det gäller viktiga kapitel som fiske, jordbruk, miljö och regional utveckling.

Det är de ekonomisk-politiska frågorna som dominerar den politiska dagordningen i EU under det danska ordförandeskapet. Skuldskrisen och dess konsekvenser för i första hand eurozonen inom EU har medfört att Berlin-Paris utgör navet kring vilka de rörelser sker som leder fram till att viktiga

ekonomisk-politiska beslut kan tas. Endast Finland av de nordiska länderna ingår i eurozonen. När det gäller den europeiska krispolitiken har Danmark inte långt större betydelse än Sverige.

All ekonomisk politik är inte krispolitik. I stegrad takt ägnas tillväxtpolitiken ökad uppmärksamhet. Det danska ordförandeskapet sammanfaller med att EU, och EES-staterna Norge och Island, kan celebrera "inre marknadens" 20-årsjubileum. En utbyggnad, modernisering och digitalisering (!) av den inre marknaden är högt prioriterat i det danska ordförandeprogrammet. Det ligger väl i linje med vad samtliga nordiska stater, oavsett medlemskap i unionen eller inte, önskar sig. Förhoppningar finns, som ett exempel, om att ett system med europapatent ska göra det lättare för innovativa små och medelstora företag i Norden att trygga sin position på en större marknad. En annan förhoppning är att beslut som underlättar tjänsteexporten väsentligt ska komma till stånd – även det en politik som ligger i välutvecklade små länders intresse.

Under det danska ordförandeskapet är arbetet med en överenskommelse om riktlinjerna för en ny sjuårig budgetperiod i EU en ofrånkomligt viktig uppgift. Statsministern i Danmark Helle Thorning-Schmidt betonar gärna att unionen kan få folkens stöd först och främst genom att åstadkomma resultat som uppmärksammas och är betydelsefulla i vardagslivet. Detta är en visshet som inte minst bygger på de långvariga erfarenheterna av samarbete i Norden, genom Nordiska rådet och Nordiska ministerrådet. Att modernisera EU:s budget kräver stor diplomatisk förmåga, uthållighet och målmedvetenhet. Arbetet med den nya EU-budgeten kan inte avslutas under det danska ordförandeskapet. De steg som tas i detta sammanhang är viktiga och har betydelse för hela Norden.

Centralt i programmet för det danska ordförandeskapet, *Europa i arbejde*, finns också en prioritering av grön tillväxt, forskning och teknisk utveckling. Så här motiverade Europaminister Nicolai Wammen detta när han talade för den danska europarörelsen:

I globaliseringens tidsalder befinner Europa sig i en benhård konkurrencesituation om den nyeste viden, de nyeste teknologier og de mest værdiskabende jobs også på det grønne område, og den konkurrence skal vi vinde. Simpeltthen.

Niinistö vann presidentvalet i Finland

Många trodde att EU-frågorna skulle vara centrala när Finland skulle välja efterträdare till Tarja Halonen som republikens president. Så blev det inte. Till andra omgången gick två klara EU-anhängare, Samlingspartiets Sauli Niinistö och De Grönas Pekka Haavisto.

Att Sauli Niinistö, som också vann en klar seger i andra valomgången, skulle få flest röster i den första omgången överraskade knappast någon. Det fanns de som länge spekulerade i att han skulle få en majoritet redan i den första omgången. Mera överraskande var Pekka Haavistos framgång. Vare sig sannfinnländarnas Timo Soini eller centerpartisten Paavo Väyrynen kunde trots väldokumenterad EU-skepsis nå fram till presidentvalets avgörande framgång. Finland vill tillhöra unionens kärna.

Nu får Finland sin första president från samlingspartiet sedan J.K. Paasikivi. Det är ett helt annat Finland som Niinistö får presidera i efter Tarja Halonen än det Finland som Paasikivi överlämnade till U.K. Kekkonen. Det är inte bara Finland och dess omvärld som genomgått stora förändringar. Även presidentämbetet har förändrats. Lagen har minskat dess formella makt. Den nya presidenten har dock uttalat sig så att många väntar sig en icke obetydlig politisk aktivitet från hans sida. Finlands nordiska förankring förblir hur som helst självklar också med Niinistö som president.

Arktis i fokus

Det är inte EU som alltid står i fokus i nordiska sammanhang – inte heller om vi begränsar oss till dess relation till omvärlden. De arktiska frågorna har fått växande betydelse. Norden är väldigt, väldigt stort. Intresset för det nordiska har växt mycket och snabbt. Nästa år fyller Barentsrådet 20 år. Arktiska rådet och EU:s nordliga dimension är än senare nyskapelser. Länder som Kina, Singapore och Indien visar Arktis och Norden ökat intresse.

Norge hoppas att en ny Kirkenesdeklaration ska lägga grund för Barentsrådets framtida arbete – 20 år efter det att den ursprungliga deklARATIONEN antogs vid rådets bildande. Barentsrådet tillkom på norskt initiativ och motivet var att skapa mera förtroendefulla relationer mellan Norge och Ryssland tillsammans med Finland och Sverige. Att gränsen mellan Norge och Ryssland i Barents väldiga hav numera är fastlagd i avtal är inte enda framgången. I sin senaste utrikespolitiska redogörelse noterade utrikesminister Jonas Gahr Støre att:

grensepasseringene ved Storskog (den mest betydande norsk-ryska gränspassagen) har økt fra 8.000 i 1990 til 107.000 i 2005 og nå nesten 195.000 i 2011, hvor ny månedsrekord ble satt i desember 2011 med 22.700 personer som krysset denne norsk/russiske grensen.

Sverige hoppas under sitt ordförandeskap i Arktiska rådet få till stånd ett avtal för att förebygga och samarbeta för att hindra skadeverkningar av oljespill i Arktis som uppföljning av det första avtalet om räddningssamarbete. Ett fast sekretariat skapas i Tromsø, flera initiativ tas för att skydda Arktis miljö bättre och inte minst finns en förhoppning om att en bredare och fördjupad politisk

deklaration ska kunna antas. Flera stater i Asien och EU önskar status som observatörer i Arktiska rådet. Medvetenheten om att transarktiska relationer kan få en mycket stor betydelse för relationerna mellan Europa, Asien och Nordamerika växer.

När Nordiska rådet samlas till sin temasession detta år så sker det med Arktis som tema i Reykjavik i senare delen av mars. Nordiska folks levnadsvillkor, försörjningsmöjligheter, miljö och förutsättningarna för fredlig samlevnad med omvärlden avgörs i ökad utsträckning av vad som sker i Arktis.

Nordiskt samarbete har ett egenvärde. Men nordiskt samarbete behövs också med tanke på en större omvärld, inte minst med tanke på Europa och Arktis.

Anders Ljunggren

BOKESSÄ HARALD MOLTKE – NORDLYSETS MALER

Nordlysets slørdans og sært sjælfulde foldekast har i århundreder fascineret menneskene, og videnskabshistorien om emnet er dyb, himmeldyb. Den første i Norden, der beskrev nordlyset var Tycho Brahe i 1500-tallet. Det skete som led i hans natlige observationer af himmelfænomenerne fra Uranienborg på Hven i Øresund. Tycho Brahe brugte en betegnelse fra den græske filosof Aristoteles, da han skulle navngive nordlyset, nemlig "chasma", der egentlig betyder en åbning eller et svælg, hvorigennem det himmelske lys kunne skinne. I Tycho Brahes optik kan man se, hvordan den videnskabelige erkendelse ikke fuldt ud lader sig adskille fra den religiøse tro, ligesom videnskaben længere oppe langs tidslinjen heller ikke lader sig adskille fra kunsten. Et af de mest originale eksempler på sammenkædningen af kunst og videnskab, er den danske maler Harald Moltkes (1871-1960) malerier fra Danmarks Meteorologiske Instituts (DMI) to nordlysekspeditioner til Akureyri i Island og Utsjoki i Finland i perioden 1899-1901.

Et århundrede vippede på sin akse, da Harald Moltke sad i bidende kulde i polarnatten og lavede sine skitser og notater til nordlysmalerierne. Det samme gjorde den videnskabelige erkendelse, da forskerne i tiden omkring år 1900 igennem systematiske observationer og målinger af nordlyset forsøgte at forklare de underfulde og flygtige illuminationer af himlen ved polerne, *aurora borealis* og *aurora australis*, som fænomenet senere er blevet døbt ved henholdsvis den nordlige og den sydlige halvkugle. I Danmark blev forskningen drevet frem med en særlig intensitet af Meteorologisk Instituts daværende direktør Adam Paulsen, der betragtede nordlyset som et vejrfænomen på linje med lyn og regnbuer, og derfor fandt at forskningen hørte under instituttets ressort. Adam Paulsen fik udrustet de to ekspeditioner, og deltog selv i den første til Nordisland, trods høj alder og svækket syn. Med på ekspeditionerne var instituttets fremmeste videnskabsmænd – og dertil altså en kunstmaler.

I tiden kunne man godt nok tage fotografier, men kameraets lange eksponeringstid kunne ikke fange nordlysets ændringer, og farvefotografiet var endnu ikke udviklet. Det sidste blev afgørende for Harald Moltkes deltagelse. For kun en kunstner kunne skabe en gyldig afbildning af nordlysets rige farvespil, der var helt afgørende for en videnskabelig bestemmelse af dets beskaffenhed og natur. Og Harald Moltke var en mand af den rette støbning. Han var ud af en tysk-dansk adelsslægt med et langt militæret anegalleri, og blev selv tidligt hærdet. Han var født på Aldersfreds Gods ved Helsingør i

Nordsjælland, men hans forældre immigrerede til Amerika, da han var to år gammel. Forældrene nedsatte sig som plantageejere i South Carolina, men tiden i Den ny Verden blev kort. I 1882 blev faderen ramt af difteritis og døde, og moderen blev tvunget til at flytte tilbage til Danmark med sine fire børn, herunder den 11-årige Harald.

Harald Moltke vidste tidligt, at han ville være kunstner, og begyndte allerede to år efter hjemkomsten at gå til privat tegneundervisning hos maleren Axel Hou. I 1890 blev han optaget på Det Kongelige Danske Kunstakademi på Charlottenborg i København, hvor han fire år senere debuterede på Forårsudstillingen. I 1898 kom han med som illustrationsmaler på en geologisk ekspedition til Discobugten i Vestgrønland. Det var med den erfaring, at Adam Paulsen valgte ham til de to nordlysekspeditioner, der befæstede hans ry, og som blev endeligt kanoniseret da han sammen med Ludvig Mylius-Erichsen, Knud Rasmussen og Jørgen Brøndlund deltog i Den Danske Litterære Grønlandsekspedition 1902-04 til Nordvestgrønland. Sidstnævnte ikke mindst dokumenteret i pragtværket *Grønland*, som han i 1904 udgav sammen med Mylius-Erichsen.

Alt dette og meget mere til har Harald Moltke selv fortalt om i det charmerende erindringsværk *Livsrejsen* (1936, revideret af Else Moltke 1964), og bogen citeres da også flittigt i civilingeniør *Peter Staunings* nys udgivne bog *Harald Moltke. Nordlysets maler*. Bogen er ikke en traditionel kunsthistorisk biografi, men en slags videnskabshistorisk montage, hvor Peter Stauning beskriver nordlysforskningen, lader meteorologen Ingolf Sestoft fortælle om DMIs historie, og citerer fyldigt fra ekspeditionsdeltagernes øjenvidneberetninger og observationer. Hovedparten af Harald Moltkes 26 malerier af nordlys blev til på ekspeditionen til Akureyri i Nordisland, hvor forholdene både for at se nordlys og for at fastholde dets væsen var bedst. Ekspeditionsholdet havde et præfabrikeret samlesæt med fra Danmark, der på en gang skulle fungere som bolig, værksted, observatorium for ekspeditionen og atelier for Harald Moltke. For at komme helt op i den klarest tænkelige luft byggede holdet tillige en lille bitte hytte i en klippespalte på det nærliggende fjeld Sulurs top – eller rettere spids. På kanten af afgrunden under de mest ekstreme vejrforhold arbejdede Harald Moltke og hans kolleger med at indsamle data og fastholde de flygtige lysfænomener på himlen, der bugtede sig som mangefarvede gobeliner i solvinden.

Harald Moltkes metode var at sidde ude om natten med kulstift, blyant og papir, tegne nordlysets form og foldekast hastigt ned, markere stjernernes positioner og notere nordlysets farveskala. Og dagen overførte han nattens iagttagelser til olie på lærred, hvor farverne kunne komme til deres ret og udtrykket blive monumentalt. Let var det jo ikke, for nordlyset var "selvstændige fore-

teelser med et eget lys, egen bevægelse, egen opståen, udvikling og afslutning og opståen igen, egen mystisk udfoldelse, egen gådefuld forsvinden og med en mangfoldighed, så man med rette kunne sige 'Nordlys er aldrig ens!'

I forsøget på at fastholde det flygtige, gådefulde og stadigt forvandlerende, skabte Harald Moltke billeder med den kendte jordiske virkelighed: Akureyris huse, observatoriet, en hest, nogle får, et hegn danner forgrundsfigurer over for det spil af lys, der bugter sig i himmelen. Det endeligt små over for det uendeligt store – "disse svævende, dansende åbenbaringer", som Moltke skriver i *Livsrejsen*. Sammenstillen man fysikeren og ekspeditionsdeltageren Dan Barfod la Cours dagbogsnotater og observationer med Moltkes tegninger og oliebilleder kan man se, hvor forholdsvis nøjagtigt Moltke gengiver det set og empirisk erfarede. Han stiller sin kunst i videnskabens tjeneste. Bliver det, han var defineret som: illustrationsmaler.

Og dog går der jo også andet i svang under polarhimlen, blandt disse ensomme mænd langt ude i kulden. Nordlysets flugt over himlen forvandler sig til en slags hallucinationer. Således fabler direktør Adam Paulsen om nordlyskronen, hvor det virker som om, man står direkte under lysets folder, at "det er som at kigge op i skørterne på en danserinde!" Og Harald Moltke selv, der nat og dag kæmper med autenticiteten i sine gengivelser, den eksakte videnskab, skriver i *Livsrejsen* om nordlysene: "de er gådefulde. De overgår i den grad den menneskelige fantasi, at man uvilkårligt tyer til sådanne udtryk som 'overnaturligt', 'guddommeligt', 'mirakuløst'". Og under den anden ekspedition til samebygden Utsjoki tæt på både den russiske og norske grænse i Nordfinland, kommer den lokale kirke hele tiden ind i billedet, som et bevidst-ubevidst jordisk gensvar på det himmelske mysterium.

Måske heller ikke så mærkeligt, fordi ekspeditionernes deltagere forsøgte at beskrive og forstå noget, men endnu ikke vidste hvad var, eller havde den fulde videnskabelig erkendelse af. Det er først langt oppe i det 20. århundrede, at videnskaben får vished for, at nordlys opstår, når en storm af ladede elektroner og protoner bombarderer den øvre atmosfære i 100 til 300 kilometers højde, som resultat af aktivitet fra de såkaldte solpletter. Det lyder i sig selv syret, og Adam Paulsen, la Cour, Harald Moltke og konsorter var lysår fra den indsigt, mens Moltke til gengæld var meget tæt på sin tid, og dens visuelle udtryksformer.

Harald Moltke debuterede i 1890 på kanten af det symbolistiske gennembrud i dansk og nordisk kunst og kultur, også siden af den norsk-danske digter Helge Rode kaldt for Det sjælelige Gennembrud, fordi kunstnerne, psykologerne og filosofferne søgte indad og nedad i sindet og dybt ind i nattens transformerende mørke: "Verden er dyb, dybere end dagen tænke sig", som Nietzsche skrev i *Således talte Zarathustra* fra 1883.

Kunstnere havde også tidligere i dansk kunsthistorie malet nordlys, Jens Juel allerede i 1790erne og J.P. Møller i 1852, mens en kunstner i Harald Moltkes samtid og umiddelbare nærhed som Julius Paulsen maler talrige såkaldte *nocturner* med nordhimmel. Og Niels Bjerre, der var god ven af den nordjyske digter og astronom Thøger Larsen, malede også nordlysbilleder i 1890erne, hvis lysende tråde er vævet dybt ind i nattens sorte stof. Den poetisk romantiske forskrivelse til natten, mørket, stjernerne og nordlyset var ledsaget af en forkærlighed for ornamentet og arabesken, der spejlede naturens vækstformer og organisk flettede menneskets sind ind i Altet. Adskillige kunstnere

Harald Moltke: Nordlys. 4. oktober 1899 kl. 21.24. Akureyri, Island. Olie på lærred. Danmarks Meteorologiske Institut.

i tidens europæiske symbolisme afbildede Ødipus, der skal løse Sfinksens gåde og dermed livets.

Det er den helt store himmelsfinks Harald Moltke står under i Akureyri og Utsjoki, og hans nordlys ligner da også mest af alt himmelarabesker og lysornamentik i en blanding af flygtighed og kosmisk uendelighed. Anskuer man hans billeder på den måde, bliver det videnskaben, der stiller sig i kunstens tjeneste. For Harald Moltkes billeder er usete, ja uhyre originale udtryk for tidsånden, også på verdensplan.

Henrik Wivel

Peter Stauning. *Harald Moltke. Nordlysets maler. Painter of the Aurora.* Dansk-engelsk tekst. Forlaget Epsilon, Frederiksberg 2011.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

PORTRÄTT AV FILMSKAPARE – JAN TROELL OCH BO WIDERBERG

Att skriva biografier över filmregissörer är en konst för sig, som ännu knappast hunnit nå någon särskild grad av förfining inom det svenska språkområdet. Gösta Werners biografi över Mauritz Stiller från 1971 eller Bengt Forslunds över Victor Sjöström från 1980 utgör två pionjärarbeten inom genren. Övriga exempel är lätt räknade. Desto mer anmärkningsvärt att Norstedts under senare år utgivit inte mindre än tre monumentala regissörsbiografier: Mikael Timms *Lusten och dämonerna, Boken om Bergman* 2008 och så under 2011 både *Kurt Mälarstedts Regi, foto, klippning: Jan Troell och Mårten Blomkvists Högradigt jävla excentrisk – En biografi över Bo Widerberg* – den förra på dryga 400 sidor, den andra på över 550.

Det är svårt att tänka sig två mer olika biografier än de bägge sistnämnda. Föremålet för den ena boken fick den som hyllning till 80-årsdagen, medan den andre gick bort redan 1997. Mälarstedt har lärt känna Troell sent – de träffades första gången 2003 i samband med premiären på hans film om vännen och fotografen Georg Oddner, "Närvarande". Inför arbetet med boken har de fört långa samtal och en vänskap har uppstått, som avspeglas i författarens sätt att genomgående omskriva regissören som Jan. Men den märks också i hans inkännande skildring, som genomgående berättar ur, eller nära, Troells eget perspektiv. Allt mynnar ut i en vision som innesluter förflutet och framtid: Troells mångåriga intresse för ett flertusenårigt egyptiskt skulpturpar på Louvren, som han drömmer om att levandegöra på film.

Blomkvist åter är Bo Widerbergs svärson – han träffade dottern Nina 1977, och anmärker torrt i inledningen till sitt förord att "ur min synvinkel är inte filmerna det viktigaste han åstadkom". Här finns inget intimt tilltal, även om ett och annat Bo kan figurera när det gäller anekdoter från privatlivet. Tvärtom är tonen boken igenom påtagligt stram. Filmkritikern Blomkvist skymtar bakom svärsonen; han är van att anlägga ett kritiskt perspektiv på sitt ämne. Han stryker aldrig medhårs, snarare intar han tvärtom gärna en utanförståendes kritiska hållning.

Att det är just Troell och Widerberg som ägnats större biografier jämte Bergman är däremot knappast en slump. De var bägge frontalfigurer i vad som skulle kunna kallas den "svenska nya vågen", i spåren av dess franska föregångare. De var tillika centralgestalter i den svenska filmens nyorientering i filmreformens spår på 1960-talet. Det var en typ av film som närmade sig tittarna i sitt tilltal, som anammade filmspråkets tekniska förnyelse, den lättare utrustningen, och tog kameran ut i verkligheten. Samtidigt är de båda regissö-

terna som filmare lika olika som sina respektive biografier. Widerberg var från början den militante, han som författade manifest – Visionen i svensk film; inte minst en blodig uppgörelse med Ingmar Bergman – och som också redan från början ville göra politisk film. Men han var även konstnärlig förnyare i sitt berättande. Troell däremot är, kanske mer än något annat, en bildlyriker av rang – och det blir inte minst tydligt i Mälarstedts skildring.

Så inledde Troell också sin bana inom långfilmen som fotograf just för Bo Widerbergs *Barnvagnen* (1963). Hans egen långfilmsdebut, *Här har du ditt liv* (1966), efter Eyvind Johnsons *Romanen om Olof*, måste vara en av de vackraste filmerna i hela den svenska filmhistorien. Mälarstedt betonar med rätta att den hör till dem som etsat sig in på näthinnan hos mångfaldiga åskådare. Hans mest folkkära filmer är annars givetvis filmatiseringarna av Mobergs Utvandrarsvit, som blev till på författarens eget initiativ. Det framgår också att dåtida, surmagade kritiker till dels har tänkt om sedan det begav sig, och insett storheten också i dessa filmer.

Men det blir inte minst klart att ett absolut särmärke för Troell är hans bredd, hans oräddhet inför att ta sig an både högt och lågt: filmatiseringar av stora författares verk likaväl som beställnings- och reklamfilm, bred amerikansk populärfilm liksom smal, mer experimentell film – men också starkt kontroversiella teman, som i *Il Capitano* (1991), om Åmselemorden. I boken framträder vissa tematiska särdrag, som Troells förkärlek för personer burna av visioner, som samtidigt bär på någon form av tragik i sitt öde – vare sig det sedan gäller ingenjör Andréé, aviatriken Elsa Andersson eller den helt okända Maria Larsson. Likaså skymtar här nyckelbilder som återkommer genom hela Troells gärning: fåglar eller fjärilar, passerande tåg och olika slags maskinerier, eller växter vajande i vinden. Här framträder en charmfull bild av en poet, ett med sin kamera, som gärna förlorar sig i det han ser: som kan distraheras från sitt egentliga projekt – att till exempel, som i *Il Capitano*, filma en älskogsscenen genom ett biltak – av det underbara som inträffar strax bredvid: ett passerande tåg, som han bara måste fånga i flykten...

Men Mälarstedts biografi är inte bara en bok. Dvd:n *Sökaren*, som ingår i boken, är minst lika viktig för förståelsen av Troell som bilddiktare – och kortfilmerna som ryms där är endast i begränsad utsträckning tillgängliga på annat sätt. Här öppnas alltså inblickar i hans bildvärldar som för de flesta torde vara nya, och som i bild konkretiserar många av Mälarstedts ord. Dvd:n innehåller flera tidiga kortfilmer från tiden före Troells genombrott, till exempel *Stad* (1958), en film om en dag i Malmö inspirerad av Arne Sucksdorffs Stockholmsfilm *Människor i stad* från 1947, eller *Sommartåg* (1962), om en liten pojkes färd genom ett skånskt sommarlandskap från Malmö till Simrishamn. Här återfinns också regissörens reklamfilmer för SEB (1972), varav endast en biografvisades, eller *Porträtt av Åsa* (1965) – den sista filmen

före långfilmsdebuten – om en treårig flicka, lika nyfiken på tillvaron som omedveten om kameran, som dock väckte tittarstorm då den visades i tv: den rymde nakenbilder på barnet, och därtill drog hon några katter i svansen. Men här finns också senare kortfilmer som *Dansen* (1994), en dokumentär till musiken av Ravels *Bolero*, gjord för Kulturrådet, eller *Reflexion* 2001, ett personligt bildrekviem från World Trade Center, där merparten av bilderna är typiskt Troellska vardagsiakttagelser – en städerska som sopar, en ung man som står och speglar sig vid ingången, en spankulerande duva – från tiden före den 11 september. Mest anmärkningsvärt här är kanske Troells ljudläggning, med Arvo Pärts *Fratres* – Pärt gjorde här ett av få undantag från principen att inte låna sina verk till filmen. Såväl dvd:n som boken betonar Troell som detaljens mästare.

För Widerbergs del är anslaget ett helt annat: ”När Bo Gunnar Widerberg gick bort 1 maj 1997 efterlämnade han ett nytt Sverige.” Det är stora ord – men att de trots allt är på sin plats visar boken med all tydlighet. Detta Sverige, menar Mårten Blomkvist, föddes delvis just genom sin tillblivelse i Widerbergs filmer, som kom att teckna dess historia för framtiden. De inledande raderna fortsätter med några hänvisningar till Widerbergs främsta framgångar, och slutar med att påtala de små omständigheter under vilka regissören växte upp, som ändå aldrig reducerade hans självförtroende som filmare. Detta var mannen som ”struntade i hur man brukade göra i Sverige”, men som också vägrade att kompromissa, som ”inte var rädd för att begära vad som helst”, som baksidestexten vet att förmåla. Och, som Blomkvist avslutningsvis konstaterar: ”...han tyckte att den svenska filmen var fattigare än han. Han ville berika den. Han lyckades.”

Författarskapet och filmskapandet står i fokus för skildringen. Familjelivet – som givetvis även inkluderar barnen, som i hög grad också tagit del i faderns filmande – tycks hos Widerberg ha varit underordnat konstnärens villkor, ”höggradigt jävla excentrisk” som boktiteln proklamerar. Men här behandlas också, lika fylligt som utförligt, alla regissörens stora filmer: från de tidiga *Barnvagnen* och *Kvarteret Korpen* via *Elvira Madigan* till de senare *Ådalen 31*, *Joe Hill*, *Mannen på taket* – och så vidare, ända fram till den sista storfilmerna *Lust och fägring stor* 1995. Bland teman väljer Blomkvist inte minst att betona det konstant närvarande klassperspektivet i filmerna. Viktiga är också bokens porträtt av gestalter i Widerbergs krets: så till exempel Kalle Boman eller Thommy Berggren – hans beroende av goda medarbetare tycktes gränslös.

Men det viktigaste i Mårten Blomkvists biografi är ändå de förnyade ingångar han erbjuder till Widerbergs filmskapande i rent estetisk mening. Det kan gälla en aspekt som förhållandet till musiken, som genomgående kommit att spela en så viktig roll i hans verk. Så till exempel i *Elvira Madigan*, där

Widerberg förhandsbeställde dyr musik som sedan inte fungerade, och till stor förtret för producent och kompositör därför kastade bort allt till förmån för andantesatsen i Mozarts pianokonsert nr 21, i C-dur.

Eller mer allmänt hans intuitiva inblick i ett nytt sätt att filma, som ledde honom in i diverse våghalsiga experimentella projekt; så till exempel den djärva – enligt många kritiker dumdristiga – revoltörsanda som fick honom att åsidosätta all försiktighet i den djärva ljussättningen, eller snarare bristen på ljussättning, i *Elvira Madigan*. Men Widerberg hade som så ofta rätt: den kom på allvar att förnya färgfilmens uttryck. Mot allt bättre vetande lyckades han här realisera en vision som han kanske inte ens själv vågat hoppas på – liksom han för den delen kom att förnya kriminalgenren i sin *Mannen på taket*, inte mindre banbrytande i retrospektiv. ”Så mycket ljus som möjligt” var titeln på de självbiografiska anteckningar som Widerberg aldrig kom att publicera – men som Blomkvist gör till ett slags motto för hans gärning.

Att läsa böckerna om Troell och Widerberg kastar nytt ljus över dem båda – men framför allt över deras filmer. Bägge har de förnyat den svenska filmen genom att återvända till grunden, till bildspråkets mest fundamentala uttryck: ljuset över tingen, rörelsen fångad i flykten.

Astrid Söderbergh Widding

Mårten Blomkvist. *Höggradigt jävla excentrisk – En biografi över Bo Widerberg*. Norstedts, Stockholm 2011.

Kurt Mälärstedt. *Regi, foto, klippning: Jan Troell*. Norstedts, Stockholm 2011.

STATSMINISTRARNAS BESVÄRLIGA RELATION TILL MASSMEDIA

Flera decennier långa politiska karriärer hör idag till ovanligheterna. Särskilt politiker i toppskiktet, som ständigt förväntas stå till massmedias, och därmed väljarnas, förfogande slits snabbt ut.

Risto Uimonen, tidigare chefredaktör på Uleåborgstidningen *Kaleva*, mångårig ledarskribent på Nordens största morgontidning *Helsingin Sanomat*, tv-journalist på *MTV3* och sedan 2010 ordförande för Opinionsnämnden för massmedier, har i sin senaste bok *Pääministerin puhuva pää* (Statsministerns talande huvud) satt fokus på hur nio finländska statsministrar hanterat offentligheten. Det är samtidigt en nyttig genomgång av Finlands nyare politiska historia som visar hur mycket landets politiska liv förändrats sedan kalla kriget.

Statsministerämbetet har genomgått stora förändringar i Finland under de senaste decennierna. Under president Urho Kekkonens långa era (1956-81) spelade statsministern andra fiolen, och i utrikesfrågor inte alla gånger ens det. Men i och med EU-medlemskapet 1995 och den nya grundlagen (2000) har

statsministern blivit landets viktigaste politiska aktör, samtidigt som presidentens maktbefogenheter beskrivits.

Uimonens studie sträcker sig från Martti Miettunens krisregering 1975-76 till Mari Kiviniemis borgerliga koalition fram till vårens riksdagsval 2011. Mellan dem regerade Kalevi Sorsa, Mauno Koivisto, Harri Holkeri, Esko Aho, Paavo Lipponen, Anneli Jäätteenmäki och Matti Vanhanen. Gemensamt för alla var att de tidvis hade stora problem med pressen och den bild som förmedlades utåt. Av dem som prövat sin lycka i presidentval är det tillsvidare bara Koivisto som nått ända fram.

Uimonen påpekar att centerpartisten Miettunen (1907-2002) var den sista statsministern av gammaldags snitt. Han var statsminister i tre repriser (1961-62, 1975-76 och 1976-77) under en epok när finländska regeringar inte blev särskilt långvariga. Motvilligt lämnade Miettunen, 68, hösten 1975 den lugna pensionärstillvaron och ställde upp för sin gamla kompis Kekkonen som ville rumstera om i politiken. Först ledde Miettunen en majoritetsregering, som dock föll på grund av inre stridigheter, och sedan en minoritetsregering.

Enligt Uimonen hade Miettunen en pragmatisk syn på journalister: De var helt enkelt en del av det politiska livet som man skulle komma överens med. Pressens bevakning av statsministrarnas göranden och låtanden var dessutom lam under den tiden.

Miettunens partikamrater Aho, Jäätteenmäki, Vanhanen och Kiviniemi hade det betydligt tuffare.

Det massmediala klimatet var ett annat när Esko Aho, 36, i egenskap av Finlands yngsta statsminister genom tiderna skulle leda landet under den värsta ekonomiska krisen sedan andra världskriget, 1991-95. Aho uppträdde självsäkert och var snabb i tanke och tal, vilket gjorde att han klarade sig utmärkt i tv-intervjuer och valdebatter. Det faktum att svensk press döpte Aho till Kennedy från Kannus, med anspelning på hans hemort, säger en hel del om hans otvungna sätt att umgås med journalister.

Men de svåra tiderna med rekordarbetslöshet och kraftigt sjunkande BNP kastade givetvis sin skugga över Ahos statsministerskap och mot slutet var relationen till pressen ansträngd och Aho kom att uppfattas som en kommentarautomat.

Anneli Jäätteenmäki, som var statsminister blott några månader våren 2003, ertappades med lögn inför riksdagen och när drevet gick var hon chanslös. Utan pressens hårdbevakning av Finlands Irangate hade hon kunnat sitta kvar.

Efterträdaren Matti Vanhanen satt visserligen nästan två mandatperioder, 2003-07, 2007-10, men råkade ständigt i pressens klor och löpte gatlopp från kris till kris. Ibland handlade det om politiska kriser, men minst lika ofta om Vanhanens egna tillkortakommanden när det gällde att hantera publiciteten

kring de många kvinnoaffärerna. Uimonen framhåller att Vanhanen får skylla sig själv. Som nybliven statsminister lyfte han fram familjelivets dygder, men efter skilsmässan uppträdde han direkt klantigt i jakten på damsällskap. Men när situationen blev ohållbar våren 2010 berodde det inte på flickvännerna som passerat revy, utan på skandalen kring Centers valfinansiering. Om partiet skulle ha en chans i valet 2011 var Vanhanen tvungen att stiga åt sidan. Utan pressens granskning av oegentligheterna skulle Vanhanen ha suttit perioden ut. Nu fick Mari Kiviniemi, som vann ordförandekampen efter en synnerligen professionell kampanj, styra landet fram till riksdagsvalet 2011.

Samlingspartisten Harri Holkeri (1937-2011), hade i likhet med Miettunen, lämnat den aktiva politiska karriären bakom sig när Koivisto utsåg honom till statsminister 1987. Det var möjligt under den gamla grundlagen enligt vilken presidenten utsåg regeringsbildaren (oberoende av valresultatet...).

Nyligen avlidne Holkeri var en hedersman av den gamla stammen och hans relation till pressen var till en början god, men till följd av att han hellre såg sig som VD för koncernen Finland än som statsminister, och dessutom kom med några mindre lyckade uttalanden som irriterade nyhetstörstande journalister, hamnade han i pressens tänder. Uimonen hävdar att Holkeri var en bättre statsminister än vad man kunde tro på basis av hur han framstod i massmedia.

Socialdemokraten Paavo Lipponen, 1995-2003, tog gärna en fajt med pressen och missade inte en chans att lugga någon journalist som han tyckte ägnade sig åt politisk populism eller inte var sin uppgift vuxen. Den store Paavo klarade sig till en början inte särskilt bra i tv-intervjuer, hans sävliga sätt att tala passade dåligt i korta nyhetssekvenser för att inte tala om tv-debatter som präglas av snabbt replikskifte. Men med tiden framstod han som en kunnig och stabil statsminister. Bilden polerades ytterligare av att Lipponen gifte om sig på äldre dagar och blev familjefar på nytt.

Väljarnas, liksom journalisternas, bild av Lipponen är delad: somliga ser honom som den visionäre statsmannen som ledde in Finland i EU:s kärna, medan andra kommer ihåg honom som en butter och burdus socialdemokrat under vars ledning landet bedrev en högerpolitik som bidrog till tudelningen av folket. Hur som helst. Ingen kan ta ifrån Lipponen hans omfattande insikter i internationell politik och goda kontaktnät eller hans språkkunskaper. Hur många europeiska statsministrar talar fyra språk flytande?

Finlands mesta statsminister, Kalevi Sorsa (1930-2004) var ett fall för sig när det gäller relationen till massmedia. Sorsa, som var statsminister i fyra repriser (1972-75, 1977-79, 1982-83, 1983-87) hade starka synpunkter på den politiska bevakningen i press, radio och tv, och han var inte sen med att framföra kritik.

Sorsa hade många duster med journalisterna, mest känd blev han kanske för

sitt så kallade infokratital, som Uimonen betraktar som en vattendelare i relationen mellan statsministern och pressen. På Socialdemokraternas partidag i juni 1984 beskyllde Sorsa massmedia för att överta den politiska makten genom att systematiskt förvränga politikernas budskap. Han återkom ofta till temat och bojkottade till tider public service-bolaget *Yle*. Till saken hör att *Yle* under Sorsas långa epok leddes av socialdemokratiska chefer. När Sorsa ansåg sig ha blivit felaktigt behandlad dröjde han med att låta regeringen höja *Yles* anslag.

Uimonen påpekar att Sorsa förvisso även kunde vara älskvärd i sitt umgänge med journalister. Men hans känslighet för kritik förvånade journalistkåren, som tyckte att en rutinerad statsminister borde kunna hantera offentligheten bättre. Sorsas stora mål på det personliga planet var att bli president efter Mauno Koivisto och hans besvikelse över att ha brädats av Martti Ahtisaari i Socialdemokraternas primärval kom han aldrig över. Han ansåg att pressens agerande bidragit till förlusten.

Av alla de nio statsministrar som Uimonen granskar var det bara Mauno Koivisto, statsminister 1968-70 och 1979-82, som klarade sig helskinnad i umgänget med journalisterna. Uimonen framhåller att Koivisto genast i början av sin första period charmade både tv-publiken och pressen och han är en av de få statsministrarna som behärskat det så kallade mediaspelet. Koivisto införde bland annat informella träffar med utvalda journalister i statsministerns tjänstebostad Villa Bjälbo. På finskt manér ingick bastu, kvällsvickning och off the record-diskussioner i detta umgänge.

Uimonen påpekar att ingen av statsministrarna haft en klar strategi och vision för hur pressen ska hanteras, men att Koivisto var skicklig när det gällde att bygga upp sin egen image. Däremot hade Koivisto till tider ett ansträngt förhållande till journalisterna under sin tid som Republikens president (1982-94). Han meddelade redan i samband med att han tillträdde det höga ämbetet att det blir ett systemskifte när det gäller umgänget med pressen. Efter några uppmärksammade tv-intervjuer där Koivisto ansåg att hans svar klippts ihop och därmed inte motsvarade vad han hade sagt, gick han in för att enbart låta sig intervjuas i direktsändningar.

Uimonen har skrivit en intressant bok där han förutom en genomgång av statsministrarnas relation till pressen, diskuterar maktförskjutningen i finländsk politik och massmedias ökade betydelse i dagspolitiken. Texten hade vunnit på ytterligare en genomläsning eftersom upprepningarna är onödigt många.

Henrik Wilén

Risto Uimonen. *Pääministerin puhuva pää*. WSOY, Helsingfors 2011.

FORSVARSTALE FOR EN SMÅSTAT

Bo Lidegaard er en af de sjældne få, der har haft adgang til de fleste af magtens gemakker. Ikke erhvervslivet, ganske vist, når bortses fra hans nuværende arbejdsplads, dagbladet *Politiken*, hvis chefredaktør han har været, siden den legendariske Tøger Seidenfaden døde af kræft i forrige år.

Men ellers: Bo Lidegaard har som anerkendt historiker haft adgang til magtens arkiver, eksempelvis tidligere statsminister Jens Otto Krag's dagbøger, på baggrund af hvilke han har begået et meget rost værk. Han har som embedsmand i Udenrigsministeriet forstået småstatens vilkår til bunds. Han har som rådgiver for tidligere statsminister Anders Fogh Rasmussen og dennes efterfølger, Lars Løkke Rasmussen, været magtens værktøj og fra første parket set, hvad der sker, når de små vil spise kirsebær med de store. I Irak såvel som på klimatopmødet i København.

Og så er Bo Lidegaard endelig helt personligt og familiemæssigt udgået fra denne særlige magt, som er tidsånden, det 20. århundredes tidsånd, Det Radikale Venstres, og kulturradikalismens tidsånd tilsat socialdemokratisk jordforbindelse og folkelighed.

Det er fra dette mangefacetterede udsigtstårn, chefredaktøren, historikeren og diplomaten har udgivet en meget anbefalelsesværdig bog om Danmarks historie i det 20. århundrede. Man bedes bemærke værkets varedeklaration. Bo Lidegaard kalder den ”en fortælling”, og det er en udmærket betegnelse. Skønt blændende fortalt for meget klassisk historiebog til at være en krønike og på den anden side for meget et kamufleret forsvar for eget verdensbillede til at fortjene det mere forskningsduftende udtryk en danmarkshistorie.

Vi får Bo Lidegaards fortælling om Danmark i det århundrede, som var præget af to totalitære og meget påtrængende parenteser i fædrelandets umiddelbare nabolag – den nazistiske fra 1933 til 1945 og den kommunistiske fra 1917 til 1990. Den første parentes besatte os i fem år, den anden havde en vis besættende indflydelse på dansk politik og åndsliv gennem årtier.

Det er kun ret og rimeligt, at Bo Lidegaard skriver godt og indsigtfuldt på de længste stræk af sin fortælling, for han har jo været stoffet igennem mange gange før. Fra ham foreligger glimrende bøger med tyngdepunkt i tiden fra 1914 til afslutningen af Anden Verdenskrig, men jo også værker om diplomaten Henrik Kauffmann og den socialdemokratiske 1950er-statsminister H.C. Hansen.

Han kan de politiske og moralske komplikationer ved samarbejdspolitikken på fingerspidserne; han kender det lille lands nødvendige tilpasning til det mægtige Tyskland, som på lange stræk kan minde om Finlands forhold til den daværende Sovjetunionen; og han ved alt om det fredelige folks ubekvemelse ved at leve i en sikkerhed leveret af den amerikanske atomparaply fra

H.C. Hansens hemmelige accept af amerikanske atomvåben i Grønland i 1957 til Anker Jørgensens og Svend Aukens fodnotemarcherende Socialdemokrati i 1980erne.

I hele denne sikkerheds- og udenrigspolitiske sfære er Lidegaard på sikker grund, og han tør komme med sikre domme, hvad der klæder bogen, fordi den jo så også ægger til modsigelse, skulle nogen være uenige: Nej, det var noget drømmeri at tro, at Danmark i 1930erne kunne have rustet sig uden om den tyske besættelse. Nej, der var i det store og hele ikke noget at klandre den udskældte samarbejdspolitik og dennes illusionsløse førstemand, Erik Scavenius, som blev samarbejdspolitikens skikkelse nummer 1. Og nej, Danmarks sikre forankring i den vestlige verden var aldrig på spil under fodnotetiden, hvor Danmark tog forbehold for Nato-solidariteten, selv om det ikke altid så lige kønt ud.

Med Lidegaards ord handlede ”fodnotepolitikken mere om udenrigspolitikken som politisk kampplads i Danmark, end den handlede om en ændring af Danmarks udenrigspolitiske kurs”. Den eventuelle kursændring – det mulige svigt – strides man om med megen heftighed i dagens danske offentlige debat; den første del af påstanden (at udenrigsopgørene handlede om indenrigspolitik) kan nemt påvises statistisk: Folketinget kunne, påpeger Lidegaard, ind til 1950 nøjes med 7-10 udenrigspolitiske debatter om året. Tallet blev tidoblet i 1980erne.

Bo Lidegaards værdiunivers omgærdes af de fire gamle partiers kreds, Venstre, Det Radikale Venstre, Det Konservative Folkeparti og Socialdemokratiet. Hans egentlige position er imidlertid meget mere fortættet. Han er grundlæggende mest begejstret ved radikalt nøgterne skikkelser som den ovennævnte radikale, illusionsløse diplomat Erik Scavenius og 1930ernes radikale førstemand, Peter Munch, og især flyder Lidegaards pen, når socialdemokratisk og radikal tænkning kan smelte sammen. Udenrigsminister Peter Munch og den socialdemokratiske landsfader gennem 1930erne Thorvald Stauning er i den forstand hans ideelle makkerpar, fordi Stauning giver demokratisk legitimitet og fylde til de ofte meget lidt folkeligt forankrede positioner, som de radikale politikere udviklede.

Også en politiker som den socialdemokratiske akademiker Hartvig Frisch hylides derfor af Bo Lidegaard, fordi Frisch i sin bog *Pest over Europa* (1933) udstak tre sammenhængende forsvarslinjer for det demokratiske Danmark i et totalitært domineret Europa: betingelsesløs kamp for demokrati, en nationalt forankret socialdemokratisme samt (som hos den radikale Munch) et ”forsvar”, som koncentrerede sig om samfundet snarere end om grænsen. Bag de tre forsvarslinjer finder man også Bo Lidegaard bevæbnet til tænderne med overblik, indsigt og veltalenhed.

Tænkningen bag de Frisch'ske forsvarsværker er, at det lille demokratiske Danmark ikke kunne forsvares militært i mellemkrigstiden, men måtte forsvare den demokratiske tænkning og de demokratibærende institutioner, indtil den onde tid drev over. Intet samarbejde med de totalitære, ingen eksklusion af enkeltborgere – det er den model, Lidegaard også advokerer for, når han til sidst i bogen afhandler det udlændingepolitiske spørgsmål i århundredets slutning.

Alt i alt er bogen således god at få forstand af for danske såvel som for andre nordiske læsere. Den er et intelligent, velformuleret og indsigtfuldt forsvar for den tænkning, der gjorde det 20. århundrede til Socialdemokratiets og Det Radikale Venstres. Der er lange linjers sammenfatning såvel som fine aha-oplevelser undervejs, som når Lidegaard udpeger akademikeren, statsminister Jens Otto Krag (endnu en helt) som bærer af kontinuitet i Socialdemokratiet, mens hans efterfølger i Statsministeriet, Anker Jørgensen, al sin arbejderautenticitet til trods repræsenterer bruddet med partiets tradition.

Og så til indvendingerne. Bo Lidegaards tilgang til Danmarkshistorien er som anført småstatsdiplomatens, den klassiske historikers og velfærdsingeniørens – det giver et lettere beskåret billede af landets åndelige liv. Arkitekten Poul Henningsen, kunstmuseet Louisianas skaber, Knud W. Jensen, forfatteren Karen Blixen, tegneren Robert Storm Petersen og mange flere nævnes, javist, men det er betegnende, at Lidegaard er blind for betydningen af en skikkelse som lagerforvalter Peter Rindal. Denne Rindal var selve det dannede og kulturradikale Danmarks modpol, han startede i 1960'erne en folkestorm mod den kunststøtte, som landets ledelse fandt det rimeligt, at befolkningen finansierede. Det var Rindal og mange andre uenige i, men denne bevægelse falder under Lidegaards radar.

Lidegaards forståelse af kulturradikalismen virker heller ikke alt for overbevisende, han overtager den kulturradikale bevægelses selvforståelse og ser ikke kulturradikalismens problemer med at gøre op med kommunismen både i 1930'erne og i 1950'erne.

En anden beskæring af Danmarksbilledet skyldes, at Lidegaard tydeligvis er mere optaget af "sine egne" politiske projekt end af "de andres". Regeringen mellem Radikale, Konservative og Venstre fra 1968 til 1971, med de Radikales Hilmar Baunsgaard som statsminister, afhandles eksempelvis distræt, nærmest som en beklagelig og forstyrrende afbrydelse af socialdemokraten Krags storslåede arbejde.

I beskrivelsen af udlændingsspørgsmålet i 1980'erne og 1990'erne har Lidegaard så travlt med at holde tungen lige i munden, at hans evne til at fortælle mundret, skære igennem og præstere synteser er gået tabt, eller måske snarere endnu ikke har indfundet sig. Diktionen har umiskendeligt præg af

forsigtig 1990er-lingo, her afslører Lidegaard sin solide forankring i det 20. århundrede, han beretter om; han overtager dets normalbillede i stedet for at overveje erfaringerne fra det nye århundredes første årti.

Således beskrives regeringsskiftet i 2001, hvor Venstres Anders Fogh Rasmussen tog over efter socialdemokratiets Poul Nyrup Rasmussen uden videre som en afslutning på den brede nationale konsensus, som har hersket mellem Venstre, Socialdemokratiet, Konservative og Radikale gennem 70 år. Bo Lidegaard identificerer et opgør med Hartvig Frisch's lære om "aldrig at lade de politiske yderfløje indgå i kampen for de demokratiske værdier".

Yderfløje? Det er Dansk Folkeparti af i dag, den nye chefredaktør for *Politiken* her finder det passende at sammenligne med nazister, kommunister og fascister af i går. Det er jo en ærlig sag – Lidegaards læser behøver ikke være enig med ham – men der er noget i hans store samfundsmæssige ligning, der halter, noget, han vist ikke har tænkt igennem:

Dansk Folkeparti blev stemt ud af magtens maskinrum ved folketingsvalget i september 2011, men i det forløbne tiår vandt partiet jo en enestående dobbeltsejr på udlændingepolitikens område. Den langt overvejende del af såvel Folketing som vælgerbefolkning har jo overtaget to af partiets hovedpåstande: at antallet af familiesammenførte udlændinge er afgørende for ordentlig integration. Og at det er nødvendigt at føre kulturkamp for ytringsfrihed, kønnes ligestilling og adskillelse af religion og politik på grund af de værdier, som især en del muslimske tilflyttere har bragt med sig.

Den kulturkamp havde Lidegaards tidligere arbejdsgiver, Anders Fogh Rasmussen, haft sværere ved af føre, hvis ikke han havde haft Dansk Folkeparti til at hjælpe sig. Hvem var det så, der svigtede kampen for de demokratiske værdier?

Arne Hardis

Bo Lidegaard. *En fortælling om Danmark i det 20. århundrede*. Gyldendal, København 2011.

DÅ FINLANDS ÖDE STOD PÅ SPEL VÄINÖ TANNERS DAGBÖCKER 1943-44

Spännande, nästan som en detektivroman, kan man säga om *Väinö Tanners krigstida dagböcker* som getts ut snart sjuttio år efter att de skrevs. Men ändå bygger dagboksanteckningarna från åren 1943-44 på en ofta nervpirrande hemsk verklighet då Finlands öde verkligen stod på spel. De berör alltså inte året 1941 och hur Finland hamnade in i kriget på tysk sida. Dagböckerna har redigerats av docent *Hannu Rautkallio* och författaren/politikern *Lasse Lehtinen*.

För skandinavisk publik var det ofta lika svårt att förstå varför Finland frivilligt var lierat med Tyskland under andra världskriget som att förstå

Finlands relationer till Sovjetunionen efter kriget där det var ord som ”fred och vänskap” som gällde. Först vän med Hitler, sedan med Stalin utan att vare sig tyskarna eller ryssarna ens skulle ha ockuperat landet och infört en marionettregering.

Inom nordisk socialdemokrati var det särskilt svårt att smälta att de finländska socialdemokraterna med finansminister Väinö Tanner i spetsen suttit i en regering som samarbetade med det nazistiska Tyskland. I synnerhet upprörde detta av förståeliga skäl de socialdemokratiska partikamraterna i Norge och Danmark, av vilka många suttit i tyska koncentrationsläger. Dagböckerna ger åtminstone en förklaring. I boken citeras vad Förenta Staternas dåvarande Stockholmsambassadör Herschel V. Johnson skrev i början av juli 1944 ”Finland kan inte fortsätta kriget utan Tyskland; landet kan inte sluta fred med Tyskland; och troligt är att då Finland äntligen frigörs från Tyskland förmår landet inte fortsätta kriget eller sluta fred”. Då var den sovjetiska storoffensiven i full gång på Karelska näset. En offensiv som Stalin avbröt den 21 juli 1944 tack vare det finländska motståndet och den militära hjälp Finland fick från Tyskland på Hitlers villkor att Finland kämpar på tysk sida ända till slutet.

Således varken eller. Vad göra i en sådan situation? Tanner kunde i sina anteckningar helt kallt konstatera att här är vi nu i kläm mellan två stormakter. Hade socialdemokraterna då valt att lämna regeringen kunde fronten dessutom ha rämnat.

President Ryti med bakgrund i det liberala Framstegspartiet, statsminister Edwin Linkomies från Samlingspartiet samt Väinö Tanner som var socialdemokraternas främsta ledare skulle senare i den av Sovjetunionen framtvungade krigsansvarighetsprocessen och den tidvis mycket hätska kommunistpropagandan skildras som krigshetsare och nazistsympatisörer som till varje pris ville fortsätta kampen på Hitlers sida. Av dagböckernas autentiska skildringar framgår hur lögnaktiga de beskyllningarna var. Tvärtom var den inflytelserika trion jämte marskalk Mannerheim efter Stalingrad mycket medveten om hur kriget skulle sluta och att det gällde att föra Finland ut ur konflikten med bibehållen självständighet så helskinnat som möjligt. Till exempel höll man trots brinnande krig uppe relationerna till USA och amerikanska observatörer kunde med guider från Finlands regering bekanta sig med krigsläget vid fronten mot ryssarna. Och då var USA samtidigt Tysklands huvudmotståndare i väst! Tanner hade sin bakgrund i den finländska konsumentkooperationen och försökte bland annat genom sina kontakter till en gammal vän i Sverige, Kooperativa Förbundets vd Albin Johansson, sondera möjligheterna till fred med Sovjetunionen.

De som redigerat dagböckerna kommer till den slutsatsen att Ryti-Tannerregeringen lyckades stoppa det sovjetiska anfallet. Fredsförhandlingarna

mellan Finland och Sovjetunionen kunde dock inledas först efter att Ryti och Tanner trätt tillbaka.

Mannerheim var den som ofta fick uppmana de andra att hålla nerverna i styr och inte göra förhastade beslut. Den 22 juli 1944 ansåg Mannerheim att fred måste uppnås. Han talar nu tydligare skrev Tanner och citerar Mannerheim: "Den stora allmänheten föreställer sig att man undgått faran då fronten stabiliserat sig. Detta är dock ett stort misstag." Men det framgår också hur ombytlig Mannerheim kunde vara. Han kunde snabbt kasta över från pessimism till optimism. Något som irriterade Ryti.

Mannerheims militära intuition gjorde att han den 26 juni 1944 under den sovjetiska storoffensiven uttryckte sin stora oro över arméns bristfälliga utrustning och hur man skulle få ett avtal om hjälp från Tyskland. Tanner visar klart och tydligt hur president Risto Ryti personligen tog på sig ansvaret för det så kallade Ryti-Ribbentropavtalet efter den tyska utrikesministern Joachim von Ribbentrop. Därmed var den kommande presidenten, i detta fall Mannerheim, fri från alla förpliktelser till Tyskland, vilket banade väg för fredsslutet mellan Finland och Sovjetunionen hösten 1944. Den tyska hjälp som då kom räddade Finland. Så lyder den redaktionella slutsatsen.

Men det ansåg man inte i krigsansvarighetsprocessen i Finland år 1946. Då ställdes ledande beslutsfattare inför rätta anklagade för krigsansvarighet i enlighet med en överenskommelse mellan Finland och Sovjetunionen i september 1944. De som medverkat till att Finland hamnade i krig med Sovjetunionen dömdes. Bland dem fanns Ryti, Linkomies och Tanner.

I en lång efterskrift till de egentliga dagboksanteckningarna skriver Lasse Lehtinen att Tanner var rasande. Han var bitter över hur lite man i det övriga Norden förstod Finlands svåra situation i krigets slutskede. Men om hans relationer till både Sovjetunionen och kommunismen dittills varit präglade av ömsesidig misstro, så övergick detta till oförsonligt hat från bägge sidor. Med bland hatobjekten fanns också agrarpolitikern och blivande presidenten Urho Kekkonen som enligt många finländares uppfattning i samarbete med kommunisterna skulle ha haft krigsansvarighetsprocessen som ett gemensamt beställningsarbete. "En stalinistisk skenrättegång tillämpad på finländska förhållanden", sägs det i ett citat i boken. Lehtinen konstaterar att det låg någonting närapå oförklarligt i hur socialdemokraten Tanner och Sovjetunionen jämte hemmakommunisterna kunde hata varandra så djupt som de gjorde. Både Stalin och den i Sovjetunionen bosatte, ledande finländske exilkommunisten Otto Ville Kuusinen tyckte illa om Tanner också av personliga orsaker. Kuusinen för att han förlorat kampen mot Tanner om den finländske arbetarens själ och Stalin för att Tanner under fredsförhandlingarna 1939 påmint denne om deras möte i Helsingfors 1917. Då hade Stalin dragit det kortare strået och förlorat ansiktet inför Lenin.

Tanner är en av de stora gestalterna i Finlands historia. Det kan inte förnekas trots att många också bland anhängarna ansåg honom alltför hård och omedgörlig. Rautkallio och Lehtinen är kanske lite för okritiskt fascinerade av Tanner. Men det minskar ingalunda betydelsen varken av hans insatser eller hans krigsdagböcker.

Henrik Helenius

Hannu Rautkallio/Lasse Lehtinen (toim.). *Väinö Tanner: Unohdetut päiväkirjat 1943-1944*. Kustannusosakeyhtiö Paasilinna, Bookwell, 2011.

RUT HILLARP – POET OCH EROTISKT GENI

Poet och erotiskt geni. Litteraturprofessorn *Birgitta Holm* slår redan i titeln fast på vilket sätt vi ska lära känna hennes vän Rut Hillarp i den ansenliga monografi hon ger ut tillsammans med ett redigerat men lika frikostigt urval av *Hillarps dagböcker* mellan åren 1947 och 1991. Allt skapande hos Rut Hillarp sprang ur passionen. Det gällde såväl hennes poesi, romaner, fotografier som hennes experimentella filmer. Den som bestämmer sig för att ta itu med de totalt över 850 sidor som ingår i de båda banden har en tämligen uttömmande djupdykning i en kvinnas intimaste känsloliv att se fram emot. Bitvis blir det långrandigt och redogörande, men allt som oftast naket och avslöjande. Detta gäller i synnerhet dagboken, som rymmer förbluffande mycket känslomässig dramatik i sina katalogmässiga redogörelser. Läsningen av monografien lider däremot emellanåt av det avståndsskapande filter Holm lägger mellan Hillarp och läsaren.

Rut Hillarp var en kvinna, född 1914, död 2003, som inte ryggade för sexuella äventyr, inte heller för att beskriva dem mycket intimt och förbehållslöst i skrift. Monografien har två delar med de symboliska indelningarna M och S och i dessa görs en relativt ingående redogörelse för Hillarps av passion och svartsjuka fyllda kärleksliv till framför allt två män – M som i Mihail Livada, rumänsk filmare och skribent samt S som i Sivar Arnér, författare. Men M och S bildar förstas också bokstavskombinationen SM, förkortningen för den erotiska lek Hillarp gärna ägnade sig åt.

Birgitta Holm stod Rut Hillarp nära i livet. Hon var hennes elev under gymnasieåren och blev sedan hennes väninna och förtrogna i livets alla skeenden. Det var också hon som hittade Hillarp död i sin lägenhet på Siljansvägen 62 i Årsta med en plastpåse över huvudet i november 2003. Sina brev och öppenhjärtiga dagböcker testamenterade Hillarp till Holm och de är dessa hon nu har sammanställt till litterär minnesruna över vännen.

Hillarp var en självförsörjande kvinna – till yrket gymnasielärare i Statens Normalskola – som umgicks i det litterära 40-talets intellektuella kretsar. Karl Vennberg och Erik Lindgren hörde till hennes vänner, Gösta Oswald var en

tid hennes älskare. Mansdominansen var i det närmaste total inom dåtidens konstliv, något hon också var medveten om och inte dummare än att använda sig av. I en betraktelse skriver hon:

Det finns ögonblick då jag tycker att jag är odräglig. Högfärdig på ett odrägligt sätt. Eller kokett. Löjligt självupptagen. Utan idéer av intresse. Om jag vore en karl – skulle jag inte då vara hänvisad till ett mycket enklare umgänge än det jag nu kan åtnjuta tack vare min kvinnliga utstrålning? Det är som *kvinna* jag verkar, inte som människa, och det utnyttjar jag. Dom som inte imponeras nog (Liffner, Fagerström t.ex.) kallar jag ointressanta.

Det är en stark och egensinnig kvinna vi möter i de båda böckerna, ovanlig för sin tid. Van resenär (med Paris som återkommande rese mål) och ihärdig älskarinna. Hon fann njutning i att underkasta sig sexuellt, att bli slagen och plågad. Detta faktum komplicerar förstås bilden av henne. För det var inte bara i själva sexakten hon gjorde sig underdånig. Hon trängtrade efter de män hon älskade och led fruktansvärda svartsjukekval då hon exempelvis hörde Livada ta hem andra kvinnor till rummet han sedan slutet på 1940-talet fram till sin död 1992 hyrde av henne i Årstalägenheten.

Monografen över Rut Hillarp är i första hand en berättelse om en kvinna och om de ganska snäva villkoren för fritt kvinnligt skapande under 1900-talet. Mindre fokus ges hennes litterära produktion. Det är lite synd, för vid de tillfällen jag som läsare får följa hennes skapandeprocesser i interaktion med hennes kärleksliv, blir det verkligen spännande. Det gäller till exempel den dikt hon skrev under ett oktoberlov från skolan, då hon kokade gröt åt Livada och bad honom spela efterlängtade kyssar för henne på pianot. Dikten "Nattlig konsert" ur samlingen *Dina händers ekon* föddes i stunden med inledningsorden:

Spela mig kyssar
tills morgonen vilar död i våra armar

Ord som sedan, i samspel med nuet, förändrades till:

Spela mig kyssen för i morgon
vem vet var i morgon finns
Spela mig portar i gryningen
regnbågars sus.

Fortsättningen lyder:

Spela mig kyssarna som aldrig ska hända
somrarna som ingenstans ska gro
Var i en värld
vårt blod vid vilka brunnar en gång
när inte längre vi

De raderna formulerar väl den trängande och ibland oförlösta lidelse som för Hillarp i många fall och under hela hennes liv tycks ha varit ekvivalent med hennes passion.

Anna Hedelius

Birgitta Holm. *Rut Hillarp. Poet och erotiskt geni*. Atlantis, Stockholm 2011.

Rut Hillarp. Dagboken. I urval av Birgitta Holm. Atlantis, Stockholm 2011.

NÄRINGSLIVSGIGANT SOM SADLADE OM – PERCY BARNEVIKS MEMOARER

Säg *Percy Barnevik* och många tänker genast på näringslivsgiganten med den astronomiska pensionen. Siffrorna väckte på sin tid både avsky, indignation och chock. I dag, cirka femton år senare, kan man även förknippa Percy Barnevik med välgörenhetsorganisationen Hand in Hand. Mer om den senare. Vad inte alla känner till är att Barnevik faktiskt betalade tillbaka 548 miljoner kronor och därmed fick behålla ”bara” 353 miljoner. Det avtalet slöts 2002. Allt detta och mycket mer återges i Barneviks memoarbok.

Den som vill fördjupa sig i författarens barndom och ungdom kan göra detta i bokens första del. Här nöjer vi oss med att konstatera att han föddes 1941 och växte upp i Uddevalla samt gjorde sin värnpliktsutbildning vid Bohusläns regemente. Han tog civilekonomexamen vid Göteborgs universitet 1964, och studerade 1965-1966 vid Stanford University.

Barnevik inledde sin karriär i näringslivet på Sandvik 1969-1980, varav perioden 1979-1980 som vice VD. Han kom därefter till Asea som VD 1980-1987, var VD i ABB Asea Brown Boveri Ltd 1988-96, ordförande för Sandvik och Skanska, styrelseledamot i General Motors, Astra Zeneca med mera, med mera. Han var styrelseordförande för Wallenberggruppens Investor 1997-2002, då han tvingades avgå på grund av pensionsaffären i ABB. Han var även under många år engagerad i den internationellt ansedda Bilderberggruppen.

Nu mera är Barnevik engagerad i välgörenhetsorganisationen Hand in Hand, där han investerat omkring 100 miljoner kronor. En avslutande del av boken ”behandlar denna hans nya stora livsuppgift”, som han själv kallar det. Som läsare med viss historisk bakgrundskunskap kommer man inte ifrån att detta hans nya engagemang kan vara en del av ett slags ”botgöring” för den tidigare gigantiska pensionsuppgårelsen. Eller ett magnifikt sätt att bättra på imagen efter de starkt negativa reaktionerna som under flera år kom att präglade bilden av den store företagsledaren.

Ändå står de insatser som nu görs av Hand in Hand och Percy Barnevik på egna ben. Den tidigare näringslivsprofilen har själv investerat stora summor i projekten. Enbart kvinnor kommer i fråga för de så kallade mikrolån som organisationen erbjuder och som ska fungera som en hjälp till självhjälp.

En man i Barneviks ställning har utkämpat ett antal strider genom åren. En karriär i näringslivet är ingen söndagsskola. Författaren går i boken hårt åt den tidigare störste ägaren i ABB, schweizaren Martin Ebner, av många ihågkommen som mannen med flugan. ”En klippare ställer till det” är underrubriken på en passus där Barnevik beskriver schweizarens gärning med att det var en ”hänsynslös klippares destruktiva spel”.

I boken ges ett antal ”porträtt”, och givetvis finns Peter Wallenberg med. ”En svikares anatomi” heter det avsnittet och rubriken är talande. Trots att Barnevik säger sig ha en i grunden ”positiv inställning till PW” är det ingen smickrande bild som läsaren förses med. ”Han var inte någon att hålla i handen när det blåste”, får man veta. Författaren tycks ha tagit särskilt illa vid sig av Peter Wallenbergs öppna kritik av Barnevik inför den svenska TV-publiken, när en stor dokumentär om familjen Wallenberg sändes i flera avsnitt för några år sedan.

”Ärekränkingsåtal vore att tillmäta de befängda uttalandena för stor vikt”, slår Barnevik fast. Han menar att PW:s uttalanden mest skadat dess upphovsman, men tycker samtidigt att uttalandena utgör ett bittert svek. Han skriver: ”Det var bittert då det gäller en person som jag jobbat med ganska nära och förtroendefullt i huvuddelen av tjuogoett år. Därför har det också tagit emot att skriva detta avsnitt.”

Ett avsnitt i boken där näringslivsmagnaten visar känslor är när han berättar varmt om sin mångåriga och lojala sekreterare och följeslagare, Lena Lindgren. När man lever så nära inpå varandra under många år, uppstår snarare ett slags partnerförhållande än en kontorsrelation, avslöjar Barnevik. Det kunde bli både gräl och skratt, förstår man.

Persongalleriet är förstås omfattande och här ges inte utrymme för att nämna alla. Gamle Marcus Wallenbergs styre kallas av författaren för ”envälde”. Samtidigt hyllas familjeföretagets överhuvud för att – i motsats till de flesta andra ägare som Barnevik träffat under årens lopp – inte ha varit ute efter att vilja berika sig själv och sin familj.

Kubas mångåriga ledare Fidel Castro skymtar förbi, där han och en tolk syns hälsande på författaren. När de båda ledarna och deras delegationer hade diskuterat färdigt olika alternativ för elförsörjning, med mera, ville Castro ha en stund på tu man hand, utan medarbetare, med Barnevik. Enbart tolken fick vara kvar. Till författarens förvåning ville den gamle revolutionären ha råd inför framtiden från näringslivsmannen från väst.

Samarbetet rann dock ut i sanden och till råga på allt haffades Barnevik i den schweiziska tullen i Zürich och anklagades för smuggling. Orsak: Han hade i gåva från kubanerna fått åtta kilo äkta schweizerost. Att föra in ost i det alliansfria landet är inte tillåtet, så strafftull måste erläggas. ”Så även på

gåvofronten blev mitt samarbete med Fidel Castro och Kuba ett fiasko”, kommenterar författaren.

Efter att ha tagit del av denna tegelsten känns baksidestextens påstående inte som någon överdrift: ”Percy Barneviks karriär utgör ett stycke svensk industrihistoria”.

Bo Högländer

Percy Barnevik. *Jag vill förändra världen*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 2011.

Bokessä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:

Hardis, Arne, politisk redaktör, Weekendavisen, Köpenhamn

Hedelius, Anna, kulturredaktör, Stockholm

Helenius, Henrik, redaktör, Helsingfors

Högländer, Bo, redaktör, Nyköping

Söderbergh Widding, Astrid, professor i filmvetenskap, Stockholm

Wilén, Henrik, generalsekreterare, Pohjola-Norden, Helsingfors

Wivel, Henrik, NT:s danske redaktör, Köpenhamn

SAMMANFATTNING

Huvudtemat i det första numret i Nordisk Tidskrifts 135:e årgång är Antarktis och Arktis. Arnoldus Schytte Blix inleder numret med en bred exposé om kapplöpningen mellan norrmannen Roald Amundsen och engelsmannen Scott om att bli först på Sydpolen 1911. Om Fridtjof Nansen och fredstanken skriver Carl Emil Vogt. Roald Bergs artikel handlar om Nansen och utrikespolitiken. Den danske polarforskaren Knud Rasmussens omfattande nordiska kontakter skriver Knud Michelsen om.

Inför Nordiska rådets förestående 60-årsjubileum redogör Claes Wiklund för bakgrunden till och de politiska förutsättningarna för rådets tillkomst. Torben Weirup tar upp Herning konstmuseum på Jylland till betraktande. Ylva Hellerud presenterar Islex som är en ny nordisk ordbok online. Henrik Wilén svarar för NT-intervjun med den finländske utrikesministern Erkki Tuomioja.

NT:s finländske redaktör Guy Lindström sammanfattar under vinjetten *För egen räkning* det omfattande nordiska samarbete med arktisk inriktning som pågår idag. Anders Ljunggren kommer i sin *Krönika om nordiskt samarbete* också in på de arktiska frågorna.

NT:s danske redaktör Henrik Wivels *Bokessä* ägnas åt norrskenets målare Harald Moltke med utgångspunkt från Peter Staunings bok. I *Kring böcker och människor* tecknar Astrid Söderbergh Widding porträtt av de två svenska filmskaparna Jan Troell och Bo Widerberg. Mårten Blomkvist har skrivit om Widerberg och Kurt Mälarstedt om Troell. Henrik Wilén återkommer med en recension av Risto Uimonens bok om nio finländska statsministrars relation till massmedierna. Arne Hardis tar upp Bo Lidegaards berättelse i bokform om Danmark under 1900-talet. Lidegaard är numera chefredaktör för dagstidningen Politiken. Henrik Helenius har botaniserat i socialdemokraten Väinö Tanners dagböcker från krigsåren 1943-44. Anna Hedelius sammanfattar två böcker om och av författaren Rut Hillarp. Avslutningsvis anmäler Bo Högländer industriledaren Percy Barneviks memoarer.

C W-d

TIIVISTELMÄ

Nordisk Tidskriftin 135. vuosikerran ensimmäisen numeron pääteema on Antarktis ja Arktis. Arnoldus Schytte Blix aloittaa kirjoittamalla laajan katsauksen norjalaisen Roald Amundsenin ja englantilaisen Scottin kilpailusta päästä ensimmäisenä etelänavalle 1911. Fridtjof Nansenista ja rauhanajatuksista kirjoittaa Carl Emil Vogt. Roald Bergin artikkeli käsittelee Nansenia ja ulkopoliittikkaa. Tanskalaisen polaaritutkijan Knud Rasmussenin laajoista pohjoismaisista kontakteista kirjoittaa Knud Michelsen.

Pohjoismaiden neuvoston 60-vuotisjuhlan edellä Claes Wiklund selostaa poliittisten edellytysten taustaa neuvostoa perustettaessa. Torben Weirup ottaa tarkasteltavaksi Jyllannissa sijaitsevan Herningin taidemuseon. Ylva Hellerud esittelee Islexin, joka on pohjoismainen verkkosanakirja. Henrik Wilénin haastateltavana NT:n haastattelussa on Suomen ulkoministeri Erkki Tuomioja.

NT:n suomalainen toimittaja Guy Lindström tiivistää vinjetin *För egen räkning* alla tällä hetkellä tehtävän laajan pohjoismaisen yhteistyön, joka suuntautuu Arktikseen. Anders Ljunggren käsittelee pohjoismaisen yhteistyön kronikassaan myös arktisia kysymyksiä.

NT:n tanskalaisen toimittajan Henrik Wivelin *Bokessä* on omistettu revontulien maalaajalle Harald Moltkelle ja lähtökohtana on Peter Stauningin kirja. I *Kring böcker och människor* -palstalla Astrid Söderbergh Widding maalaa kahden ruotsalaisen filmintekijän Jan Troellin ja Bo Widerbergin muotokuvat. Mårten Blomkvist on kirjoittanut Widerbergistä ja Kurt Mälarstedt Troellista. Henrik Wilén on kirjoittanut arvostelun Risto Uimosen kirjasta, joka käsittelee Suomen yhdeksän pääministerin suhdetta joukkoviestimiin. Arne Hardis ottaa esille Bo Lidegaardin kirjanmuotoisen kertomuksen Tanskasta 1900-luvulla. Lidegaard on nykyisin päivälehti Politikenin päätoimittaja. Henrik Helenius on tutkinut sosiaalidemokraatti Väinö Tannerin päiväkirjoja sotavuosilta 1943–44. Anna Hedelius esittää tiivistelmän kahdesta kirjailija Rut Hillarpin kirjasta. Lopuksi Bo Högländer ilmoittaa teollisuusjohtaja Percy Barnevikin muistelmat.

C W-d

Suomennos: Paula Ehrnebo

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utger under 2012 sin hundra-
tiofemte årgång, den åttaåttende i den nya serien som i samarbete med föreningarna Norden
begyntes 1925. Tidskriften vill liksom hittills framför allt ställa sina krafter i det nordiska
kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt
hänför sig till de nordiska folkens gemenskap. Enligt Letterstedtska föreningens grundstadgar
sysselsätter den sig ej med politiska frågor.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Litteraturanmälningarna består av årsöversikter omfattande ett urval av böcker på skilda
områden, som kan anses ha nordiskt intresse. *Krönikan om nordiskt samarbete* kommer att
fortsättas. Under rubriken *För egen räkning* kommer personligt hållna inlägg om nordiska
samarbetsideologiska spörsmål att publiceras.

Tidskriften utkommer med fyra nummer. *Prenumerationspriset inom Norden för 2012 är
250 kr, lösnúmerpriset är 65 kr.*

*Prenumeration för 2012 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr
4091 95-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå.*

Prenumeration kan även tecknas i bokhandeln.

För medlemmar av föreningarna Norden gäller dock, att dessa genom hänvändelse direkt till
redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris.

Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Hantverkargatan 29,
Box 22 087, SE -104 22 Stockholm. Tel 08-506 113 00. Äldre årgångar kan rekvireras från
redaktionen.

Redaktionen:

Nordisk Tidskrift, Box 22333, SE-104 22 Stockholm. Telefontid fredagar 10–12.

Redaktionssekreterare: Fil.kand. Lena Wiklund.

Besöksadress: c/o Föreningen Norden, Hantverkargatan 29, Stockholm.

Telefon 08-654 75 70, telefax 08-654 75 72.

E-post: info@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Claes Wiklund, Skillingagatan 38 A, SE-646 32 Gnesta.

Tel 0158-137 89 (bostaden).

E-post: info@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Nordre Frihavns-
gade 26, 3. tv., DK-2100 København Ø.

Tel 33 75 75 75. E-post: hw@weekendavisen.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla.

Tel 09-505 29 74. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrún 36, IS-102 Reykjavík.

Tel 5-45 84 62. E-post: snjolaug.olafsdottir@for.stjr.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo.

Tel 22-85 41 45. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no